

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

5. FÜZET.

1882. SZEPT. 1.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. A bölcészet problémája. — *Schmitt Jenő.*
2. Lotze. II — *Bihari Péter.*
3. Spencer Herbert philosophiája. — Második közlemény. — *Lechner László.*
4. Értesítő: Dr. Pauer Imre. Philosophiai propaedeutika. — *Böhm Károly.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.
AIGNER LAJOS.

1882.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

<i>Dr. Alexander Bernát</i>	<i>Grünwald Béla</i>	<i>Péterfy Sándor</i>
<i>dr. Babics Kálmán</i>	<i>György Aladár</i>	<i>dr. Pulszky Ágost</i>
<i>dr. Bánóczy József</i>	<i>Harrach József</i>	<i>Schmitt Jenő</i>
<i>dr. Bászeli Aurél</i>	<i>dr. Horváth Cyrill</i>	<i>Schneller István</i>
<i>dr. Bihari Péter</i>	<i>Hunfalvy Pál</i>	<i>dr. Schwarcz Gyula</i>
<i>Bodnár Zsigmond</i>	<i>dr. Kiss Áron</i>	<i>dr. Schwartzner Ottó</i>
<i>dr. Buday József</i>	<i>dr. Kovács Ödön</i>	<i>dr. Simon József</i>
<i>Dengi János</i>	<i>Kuncz Elek</i>	<i>dr. Széchy Károly</i>
<i>Domanovszki Endre</i>	<i>dr. Lechner László</i>	<i>dr. Szentkláray Jenő</i>
<i>Dunai Ferenc</i>	<i>dr. Maczki Valér</i>	<i>Szlamka Elek</i>
<i>dr. Emericzky Géza</i>	<i>dr. Medveczky Frigyes</i>	<i>Szöcs Farkas</i>
<i>Fekete Endre</i>	<i>Melegh Gyula</i>	<i>dr. Tolnay Lajos</i>
<i>dr. Felméri Lajos</i>	<i>Nagy Gusztáv</i>	<i>dr. Tóth Sándor</i>
<i>dr. Fischer Lajos</i>	<i>dr. Nemes Imre</i>	<i>Vandrák Endre</i>
<i>Gombócz Mihály</i>	<i>dr. Öreg János</i>	<i>dr. Werner Rezső.</i>
<i>Greguss Ágost</i>	<i>dr. Pauer Imre</i>	

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

A BÖLCSÉSZET PROBLÉMÁJA.

I.

Az antik bölcsészet a lét titkát, az érzéki tünemények alapját, a valóban létezőt kutatta. Az érzéki lét ezen alapját pedig kereste az elvont gondolat alakjaiban; elvont, nem érzéki létben, létesülésben, a számokban, — holt, nemérezéki parányok, érzékfölötti eszmék, vagy az anyag és alak absztrakt schémáiban.

Az antik bölcsészet eredménye összefoglalható tehát ezen tételben: a lét gondolati lény.

Ezzel ébredt az emberiség azon tudatra, hogy a lét titkai csak a gondolkodás titkainak megvilágításában deríthetők fel.

Ez a modern bölcsészet problémája.

A modern bölcsészet ennél fogva a gondolat titkait kutatja, és közvetve, csak ezek felderítése nyomán a lét titkait.

És méltán! Hiába keressük az empiristák, a materialisták iskolájában a lét titkának megoldását. Hisz azon atomok, a melyeket feltételeznek, maguk is csak nemérezéki gondolati schémák! A természettudomány maga is a gondolkodó ész szülöttje, a gondolkodással, mint hatalmas szerrel áthatja az érzékiség világát és visszavezeti az érzéki tények sokaságát a gondolkodás, a matematika egyszerű schémáira. Az abstract gondolkodás az előfeltétel, a mely alatt a természettudomány létesült; az elvont gondolkodás alakjai képezik a végecélt, a mely után törekszik. A természettudomány ideálja: a világ mint mennyiségtani képlet.

De az elvont nem a való. A lét titka csak az absztrakció, az elvont gondolkodás évezredes előítéleteinek legyőzésével de-

ríthető fel. A természettudomány csak eszközüül használja a gondolkodást: tárgya az érzéki tapasztalatok világa. Kell ennél fogva, hogy az elvont gondolatot, mint olyant, kutatásunk tárgyává tegyük. És ebben rejlik a philosophia létjoga és szükségessége.

A modern bölcsészet bejáratán látjuk ennél fogva lángoló vonásokban ezen feliratot: cogito ergo sum. Azaz, a modern bölcsészet a lét titkát csak a gondolat titkában igyekszik felderíteni. A modern bölcsészet a gondolat, az abstractió concret létalapját kutatja.

Ezen fáradozik Spinoza, a ki a lét és gondolat közös lényegét állapítja meg; ezen Locke, Hume és Condillac, a kik a gondolat titkait a közvetlen érzéki tapasztalat alapjain igyeksenek felderíteni; ezen Leibnitz, midőn a belélet tüneteit egyedi lét alakjában, a monádokban szemléli. Ez a német idealismus célja, midőn kimutatja, hogy az absztrakt szemlélődés és gondolkodás alakjai a természet tudományos megismerhetőségnek előfeltételei, vagy a midőn az én és a gondolat titkaiban a mindenség utolsó létalapját kutatja, állítván az alany és tárgy azonosságának elvét.

A lét gondolati lény, — ez volt az antik bölcsészet utolsó szava. De a modern bölcsészet nagy feladata az abstractió ködének feloszlatása, az abstractió titkainak felderítése. S itt ennél fogva nagyobb ellentét egyeztetendő ki, mint az elvont lét és gondolat, az anyag és szellem, a realismus és az idealismus ellentéte. Az »idealismus« tehát ép oly kevéssé oldja meg a philosophia problémáját, mint az elvont ellentétek, a melyekből egybeszólni akarják; mert ép oly elvont, nemérzéki schéma a materialisták paránya, mint az idealisták eszméje. Az abstract parányokból ép oly kevéssé magyarázhatjuk az érzéki élet közvetlen tüneteit, mint nem az idealisták eszményeiből. Mindkettő, akármily nagy is legyen ellentétük, közös alapon áll, t. i. az elvont világnézet, az abstractió alapján. A nagy ellentét, a mely kiegyeztetendő, a gondolati, a schematikus, az elvont létnek ellentéte az érzéki tünemény tényével, a noumenon ellentéte (tágabb értelemben) a phaenomenonnal, vagyis a lét és jelenség ellentéte. Nem az elvont ellentétek összeegyeztetése, hanem a gondolati tevékenység megérzékítése a modern philosophia utolsó szava;

azon érzéki functiók felderítése, a melyek gazdagon kifejlődött szervezetükben a gondolkodás és az öntudat sajátos jelenségeit szülik, — a jövő nagy problémája; — azon álláspont, a melyen a természettudomány és a bölcsészet régi viszállya megszűnik, a physiologia és psychologia ellentmondásai feloszolnak és a tudomány harmonikus nagy egészszé forr össze. A gondolkodást, melynek alakjait az eddigi tudomány múlt évezedek hagyományaként egyszerűen feltételezte és meggondolás nélkül, pusztán mint a döttat elfogadta, kell hogy származásában és eredetében megismerjük, a mint az az élet alapjaiból lassan kifejlődött. A természetellenesség azon halmazából, a mely az elvont gondolkodás világnézetének kinövése és fejlődménye, kell, hogy visszatérjünk az ismeret és az élet eredeti természet-alapjaira. Az eszmének meg kell testesülni, hússá és vérré válni, — az elvont gondolkodás phantomjainak eredeti érzéki valóságukra visszavezettetni.

Örökké elzárkozottnak, örökké sötétnek tűnik fel előttünk a világ és a valóság, ha a létet a bennünk jelentkező tüneményeknek pusztá ellentétéként fogjuk fel; ha a jelenséget mi bennünk illusorius, semmis álomnak, pusztá csalódásnak tekintjük.

Hát valóban nem volna más a világ mint ezen bujódsi önmaga előtt, névtelen vagy elvont »létnek« álarcos komédiája, melynek pusztá hazug külszíne mint jelenség tűnnek fel előttünk? Nem rejlik-e talán ezen állításban hamis, ellentmondásos feltevés? Ezen alaptévedés megdöntése nem terjesztene-e ép annyi világosságot a lét és ismeret minden alakjaira, mint a mennyi sötétséget terjesztett az elvont és illusorius bölcsészeti tévhit?

Valóban, az érzéki tünemény nem ezen frivol, illusorius játék, hanem szent komolyságu élet és tény. A jelenség maga a közvetlen tényleges lét; a tevékeny, a másra ható, a másban jelentkező valami, — a szenvedő és tevékeny lét, ez az érzéki lét. Mi magunk vagyunk a lét, még pedig a lét legbonyolultabb, legcomplicáltabb alakja, a mely önmagában foglalja a lét alsóbb, egyszerűbb fokait. Csak itt találja valósítását G ö t h e mondata: kezdetben vala a tett. Mert a tett a lényegében másra vonatkoztatott valami, az abban jelentkező, — a tünemény; — ő a

tevékeny terjeszkedés, a mely egyuttal eredetileg individualizált, egyedi valami (parány) és valósításában a mástól elválhatlan, ennél fogva maga a végtelen és örök, s egyben az ideális és a gondolati is.

Valamint az antik bölcsészet, megszüntetvén a naiv képzelődés világnézetét, új korszakot alkotott az emberiség gondolkodásában és életében, a melyet az elvont világnézet korszakának elnevezhetünk, úgy a modern bölcsészet is hivatva van új korszakot alkotni az emberiség gondolkodásában és életében. Valamint az antik bölcsészet a naiv képzelődés világnézetének az abstractióba való feloszlását, úgy szemlélheti a modern bölcsészet az abstractió ezen világnézetének a concret érzéki élet alapjaiba való feloszlását.

És míg a multnak, az elvont gondolkodás világnézetének alapdogmája volt: a lét és tünemény összeegyeztethetlen ellentéte, azaz: nem; jelentkező létnek és illusorius nem létező jelenülésnek feltevése, úgy az új világnézet alapja a lét és jelenség azonossága, azaz: a nemjelentkező, a nem-érzéki, nemtapasztalható létnek és a nemlétező, valótlan jelenség esztelen feltevéseinek megdöntése. A lét és jelenség látszólagos különbségei kell, hogy eltűnjenek a tevékenységnek mint jelenülésnek álláspontjáról, úgy hogy a kisebb, szűkebbkörű tevékenység, mely a nagyobbikban, mint a krajcár a forintban foglaltatik, eltűnik a nagyobb mérvű, terjedtebb, intenzívebb tevékenységben, valamint a csillagok világosságában eltűnik a reflektált napsugarak világosságában. Különösen pedig a gondolat functiója, a mint látni fogjuk, roppant bonyolult érzéki lét és jelenség. Azért tévedtek az angol és francia empiristák, midőn a gondolkodás tevékenységét egyes egyszerű, érzéki tünemények egyesítésére, vagy ezeknek szokásos rendben való ismétlésére visszavezetni akarták.

Ha az érzéki tényt vagy érzékiséget — *Sinnlichkeit* — alapelvnek valljuk, akkor ennek is létének vagy jelentkezésének legegyszerűbb alapjára kell visszamennünk, hogy complicált alakjait belőle leszármaztathassuk. Mily bonyolult szervezeten, mely évezredekön át fejlődött, alapszik például a látás vagy hallás érzéki ténye! Minden érzéklésnek legegyszerűbb alakja, a melyre a többi alakok visszavezethetők, a mint azt már

D ü h r i n g (Cursus der Philosophie) kimondotta, az egyszerű mechanikai feszállapot, vagyis a kiterjedés mint érzéki terjeszkedés. Óvakodnunk kell itt, hogy a tiszta mechanikai tér gondolati phantomját, a mely csak magasra fejlődött emberi öntudat bonyolult functiója, össze ne zavarjuk ezen érzéki terjeszkedésnek egyszerűen adott tényével és létével. Érzékeink közül ezt legtisztábban szemlélteti pl. az innervatio érzete, továbbá a tapintásnál a nyomás érzete, a melyben egyszerű, feszítő érzéki terjeszkedést tapasztalunk. Ezen tevékeny érzéki lét legegyszerűbb egyedi alakja a parányfeszállapot — a parány, mint tevékeny érzéki terjeszkedés. Ez az anyag és erő elvont képleteinek concret létalapja: a tevékenység és lét alapja, a mely egyúttal individualizált kiterjedés; az erő, a mely maga az anyag. A testek különböző lényege és működése és ezek folytán a jelenségek különbözősége is: az érzéki terjeszkedő parányok lényegének qualitativ tömörsége] és működésük, hatékonyságának különböző fokozataiban rejlik, valamint a parányok mozgásának és csoportosulásának különféleségeiben is.

A lét és jelenség ezen absztrakt ellentétét mint alapgódmát feltételezve, nem is törekedtek mindeddig az ismeret sajátos természetét, a mint az a léten alapszik, megállapítani, hanem a lét és ismeret ellentétét összezavarták a lét és jelenség ellentétével. Az absztrakció ferdesége már abban mutatkozik, hogy a lét ellenében egyáltalán ellentétet állítanak, és ezen ellentéttel, mint tényleges factorral számítanak. Ily ellentét szerepét játssza a pusztán subjectiv, illusorius jelenség. — De a jelenség mint tényleges megjelenés egyúttal létező megjelenés. Az érzés, képzelet s a t. közvetlen adott, létező jelenségi módozatok. Mint ezen teljesen autonom jelenség tényei önmagukban megvannak, léteznek és fenállanak, akár vannak ezen belső jelenkezés tényein kívül megfelelően berendezett feszállapotú csoportosulások, akár nincsenek. Valjon helyes, találó utánképzése i-e ezen belső érzéki terjeszkedés vagy jelentkezés csoportozatai más, külső parány-feszállapotú csoportozatoknak, vagy hogy egyáltalán utánképzések-e azok? ez nem tartozik a belső élet realitásához, mint olyanhoz. Ezen utánképzésben ugyanis az ismeretnek természete, de nem a jelentkezés természete rejlik. Az idegek belérzete (az innervatio), az álom, a hallucinatio ép

oly realis, valóságos szerves feszállapotok, mint p. o. a növény szervezetének feszállapotai. Az érzéki csalódások, a hallucinációk, a tévedések stb., melyeket a jelenség pusztá subjectiv voltának bizonyítgatására felhoznak, éppen a belműködés ezen autonom létét tanúsítják; tanúsítják azt, hogy itt valóban autonom, önálló, sajátos törvények szerint működő léttel, és nem más létnek pusztá passiv visszatükrözésével van dolgunk. Valótlanról, illúsióról tehát csak az ismeret terén, nem pedig a jelenség terén lehet szó. Ezen szó: »valótlan«, nem alkalmazható magában a jelenségre, mint olyanra, hanem csak az érzéki tények ezen összehasonlítási viszonyára, az ismeretre. Ha a feszállapoti parányok berendezése az agy központi sejtein belül meg nem felel a parányfeszállapotok berendezésének önmagunkon kívül, akkor az előbbieken ezen viszonyításban valótlant jelenítenek meg. De ezen viszonyítás természete helytelenül ruházott át ezen úgynevezett belső tünemények közvetlen léteire, mint olyanra.

A lét és jelenség azonosságának elvével ellentétben látszik állani azon tény, hogy az ember önismerete éppen a legnagyobb és legnehezebb probléma; de éppen itt leli legfényesebb igazolását, minthogy éppen az érzéki szervezet bonyolultságának ténnyével nemcsak ezen nehézség alapoka világittatik meg, hanem megvilágíttatnak ezen szellemi tünemények összes sajátosságai is. Az agy idegrendszerének belseje maga egy roppant bonyolult tény és tünemény, egyesítve intensiv vegyi működésben, melynek legfinomabb részletei mint olyanok eltűnnek, valamint a léghajós szeme előtt végre föld és tenger elmosódnak egy nagy perspectivában és a távoli hegytájékok is kékes felhők képében tűnnek elő. Bármily bámulatosan tükrözzön is vissza az agyidegrendszer bonyolult ösztünete még finomabb rezgési sajátosságokat is fokozataikban, azokat ezen nagymérvű tevékenység intensiv egységéhez képest csak az érzés sajátos hangulatában képes szemléltetni, finomabb mozzanatok azonban részletekben nem tűnhetnek elő. Innét van, hogy érzéki észrevevőstünk és ismeretünk bonyolult idegszerkezete, a lét és tünemény azonossága mellett is, annak elvénél fogva az ismeretnek oly nagy problémáját képezi.

Eszméink positiv kivitelét későbbi cikkekben szándékunk

vázolni. Itt egyelőre csak még egynehány ellenvetés megvilágítására szorítkozunk, a melyeket még álláspontunk ellenében fel lehetne hozni.

Mindazon tarka-barka ellenvetések, melyeket a mi ismeretünk és általában az ismeret puszta subjectiv voltának bebizonyítására felhozunk, ugymint: hogy érzéki szerveink tökéletlenek; hogy a tárgyak bizonyos tulajdonságai általunk talán nem észlelhetők; hogy szemlélődésünk alakjai talán csak részben tükrözik vissza a dolgok természetét, tükörhöz hasonlóan, a mely csak két dimenzióval bír, és hogy a valóságos tér talán több dimenzióval bír, mint hárommal, — csakis ezen másodlagos körülményre, a külső lét és jelenség utánképzésének helyes voltára vonatkoznak.

Tetöződik végre ezen sophisma bonyolult érzéki functióknak, elvont schémáknak egyszerűen adott érzéki tényekkel való összezavarásával. Mennyire felelnek meg már most közvetlenül észrevett vagy emlékezetben megtartott képeink a külső lét tényeinek, azt megállapítani gyakran nehéz feladatát képezi a tapasztalati kutatásnak, a mely sokoldalú tapasztalatok összefoglalásával, — universalis, azaz gondolatilag felfogott empiriában természetes tévedések orvosságát leli. Szervezetünk egyáltalán inkább gyakorlati célokra, a létért való harcban előnyt, hasznot biztosító tulajdonságok fejlesztésére van alkotva, és nem annyira a tisztán elméleti ismeretre. De az érzéki tevékenységnek mindent közvetítő és mindenben tényleg is nyilvánuló hatásaiban leljük korlátolt érzéki szerveink tökéletlenségének kijavítását. Ugy pl. tudjuk, hogy a violán túli aetherrezgéseket szemeinkkel közvetlenül már nem észlelhetjük, de vegyileg érzékeny anyagokra való behatásukban mindazonáltal felismerhetjük.

A való és valótlan ellentétének tehát csakis az érzéki tapasztalat körében van értelme, egyenlőséget vagy egyenőtlenséget fejez ki csupán megjelenő empiriai tények egybevetésében és összehasonlításában. Itt ugyan kérdezhetjük, hogy valami összehasonlítva más valamivel, megfelel-e annak, vagy sem, de nem, valjon valami saját létében vagy jelenülésében megfelel-e önmagának, vagy sem? E szerint jogosan kételkedhetem, valjon megfelel-e bizonyos érzéki jelenülés bennem más, önmagamon kívül létező érzéki létnek, de semmikép sem vagyok

feljogosítva arra, hogy az elvont gondolkodás phantomjait mint valódi létet csusztagassam ezen tapasztalati valóság helyébe. Ez két alapjában különböző viszony, s a bizonytalanság az első esetben semmikép sem igazolhatja ezen becsusztatást a másik esetben.

Azon feltevés, hogy a három dimenzió teljesen önkényes megállapítása a matematikai térben — számtalan dimenziót állíthatunk fel a golyó minden sugara irányában, ámbár a három dimenzió feltevése az ismeret praktikus céljaira való tekintetből különösen célszerű — mondom azon feltevés, hogy ezen abstract önkényes constructió érvül szolgálhatna az érzéki tüne-mény illusorius volta mellett, a kételyt teljes ferdeségében tünteti elő. Bonyolult gondolati és ismereti tények sajátosságai, az érzékiség évezredes fejlődésének legcomplicáltabb termékei, — mint például a gondolati, a matematikai tér, melynek tudatával az állat vagy a fejletlen gyermek nem bírhat, — mint az egyszerű érzéki terjeszkedés és jelenülés alapjai és előfeltételei csempésztetnek be, és mint egyszerűen adottak szerepelnek. És ezen chaosban, a legegyszerűbb és a legbonyolultabb zagyvalékos összezavarásában, a legrikítóbb ellenmondások ezen útvesztőjében speculativ vagy transcendental bölcsesség mélyeit csodálják!

II.

A gondolkodás mibenlétének nagy titka az, melynek megoldását a modern philosophia magának célul tűzte ki. Miben rejlik már most azon akadály, a mely annak megoldását mind-
 eddig meggátolta? Abban, hogy ugyanazon bölcsészek, a kik a gondolkodás lényegét kutatták, magok is az abstract gondolkodás alakjait a mindenség alaplényeül tételezték fel. Igen talá-lóan emeli ki egy újabb bölcsész (Dühring), hogy a gondolatok alakítását és alkotását létesítő alap maga nem lehet megint gondolkodás. De határozatlanul hagyja, hogy mi ezen alap, sőt fel-
 derítését lehetetlenségnek tartja. És miért? Mert az abstractio, a gondolkodásnak ezen feltételezése az abstract gondolkozó előtti, feltételezése egyszersmind minden ismeretnek, s így a ter-mészeti ismeretnek is. Ő előtte csak holt lét elvont schémái-

ban válik lehetségessé a természet megismerése. Ha ezen elvont schematismus valóban az a feltétel, a mely alatt egyedül ismerhető fel minden, akkor az ismerésnek, magának ezen elvont schematismusnak megismerése lehetetlen. Akkor minden ilyenmü kísérlet csak mystikus tévedésnek tekinthető, a mely a közönséges ismereten felül álló másnemü ismereti tehetséggel dicsekszik, a közönséges absztrakt, discursiv és reflexiv ismereten kívül még értelmi szemlélettel (intellectuelle Anschauung), a mely csak egyes kiváló halandók jutáléka volna, a melynek bölcseségét tehát a többi világ mai napig ép oly kevéssé volt képes felfogni, mint a Fichte, Schelling és Hegel-féle bölceletet.

De oly szomorú helyzetben nincs az emberi ismeret. A gondolkodás egyszerű létalapja nem rejtőzik el érzékfölötti vagy emberfölötti magasztosság homályában. Nem! Minden gondolkodás alapanyaga és alakító ősereje leplezetlenül fekszik előttünk a gondolkodó egyed saját fejlődésének, valamint a faj, az emberiség gondolkodásának fejlődésében. Nem a mystika éghoz szálló köde az; ezen létalap, a melyből minden gondolkodás származik, a profán, megvetett érzékiség maga. Az érzékiség, a szellem és ismeret ezen bölcsője, ezen szerény csira, a mely a természet »mélyeiben«, a valóság talajában nyugszik, melynek solid alapjából felcsírázott, mielőtt a gondolat alkotása óriási fához hasonlóan elágazott volna az abstractió magas aetherében.

És valóban, ennek érzete immár megragadta az emberi szellemet. A bölcsészeti speculatio menybe száguldó hypothesiseiből megint ezen egyszerű solid alapra törekszik vissza, az érzékiség, a tapasztalat alapjára. Ezen egyszerű mélységben fedezi fel végre azon ködös, sublim magaslatok egész lényét és titkát. Az emberiség saját ismeretének tökélyét csak így valósítja, a midőn leszáll az egyszerű természetalap ezen mélyébe, a melyből a végtelenül bonyolult érzékiség sublim alakjai kifejecedtek. Az ismeret napvilága, mely mindedig önmagát és mindent zavaros ködben rejtett el, az emberiség előtt végre az érzékiség közvetlen világosságában támad fel.

Mert az, a mit a gondolkodással kell, hogy felismerjünk, az anyag, a mely a gondolat alakjaiban feldolgoztatik, szükségkép maga a keresett »eredeti létalapja minden gondolati lánc-

latnak«, — a mennyiben ezen alak tárgy szerinti, valódi, saját alakja a tárgynak és nem külsőleg odaragasztott etiquette, pusztá baszontalan formula. A mennyiben a gondolati tevékenységben csakis az érzéki tény igazsága és valósága fejtetik ki célszerűen, a mennyiben a gondolkodásnak mint olyannak valóságos, gyakorlati, tapasztalati értéke van, a mennyiben az minket az érzékiség világára való olynemű czélszerű behatásokra vezethet, a melyek ennél fogva nem valamely agyrémnek, hanem a dolgok természetének felelnek meg, annyiban kell, hogy a gondolkodás csakis az érzéki tény saját természetének kifolyásaként szerepeljen.

A holt, önmagukban tétlen, közömbös lét csak az emberi elvont gondolkodás phantomja. Még a sarkvidék jege csupa rezgés önmagában. A mindenség a rezgő, tevékeny, feszítő érzéki parányok elválaszthatlan láncolata. A mindenségben nem ismerünk ennél fogva halált, hanem csak az érzéki élet számtalan fokozatait, a szervesen feszítő parányoktól kezdve, a melyek egyenletesen egymásnak feszülve, a tért egyenletesen betöltve, a kristályok szabályos alakjait alkotják, — az agyvelő gondolati tevékenységéig, a mely gazdagon fejlesztett szervezeteiben az érzéki tények mindenségét intenzív egységes tényben szemlélteti. Azért mert a gondolkodás csak az érzéki tények tárgyszerinti összefüggését szemlélteti, érvénynyel bírnak a gondolat-, az észtan- és menyinyiségtan törvényei minden valóságban, és törvényei azok a csillagzatok, valamint a parányok mozgásának. Az emberi gondolkodás maga is csak az áttekinthetetlen gazdagságban és egységes áttekinetében kifejlett universalis érzékiség. Az eredeti összeköttetés, a mely minden gondolati összeköttetésnek alapja, a tények összeköttetése, a tényleg mástól elválhatlan, a másra feszítő, másban nyilvánuló és jelentkező, a tevékeny és szenvedő lét, — az érzéki lét.

Az eddigi bölcsészet hiába kereste azon hidat, a mely az érzéki lét profán talaját a gondolat és eszményiség menyorszá-gával összekötné. Hiába kereste pedig azért, mert a holt schéma-szerű létet vagy substantiát, a gondolat ezen bonyolult alkotásait a mindenségbe egyszerűen projiciálta és azokat mint egyszerű közvetlen valóságot minden természetben feltételezte; a világot pedig mint egymás iránt közömbös, holt, nemérzéki

parányok halmazát képzelte, a melyek egymás iránt tárgyszerű, benső vonatkozással nem bírnak. Hiába keresték ezen kapcsot azok, a kik a valóságos eredeti létet és substantiát, az érzéki tényt, terjeszkedést vagy feszállapotot abstract substantiák vagy anyagok felfoghatlan másodrendü kvalitásának tekintették. De az érzéki tény maga azon híd, a mely a közvetlen élet alapját az idealitás egével összefüzi.

Az általánosság formái, miután az érzéki tény önmagában ezen végtelen, másra való tevékeny vonatkozás, más ellen való feszülés és másra behatás, másnak változtatása, — a dolgok saját természetét, tevékeny létüket kifejező, ennélfogva tárgyszerinti jogosultsággal alkalmazott formák. Az universalitás alakja itt nem áll csak külső schablonszerű, nem-tárgyszerinti alkalmaztatásban végesre, határoltra, egyedire, — hanem ezen átmenet a végtelenbe, universalisba és örökké-valóba magának a végesnek, egyedinek saját ténye és tevékenysége, vagy — miután mi a létet a tevékenységtől alapjában többé el nem különíthetjük — csakis saját létének következetes kifejezése.

Egyáltalán ellentmondó azon vélemény, hogy szemléletünk-nél gondolkodásunk közben (akár csak leghalványabb negatív fogalmainknál is), bennünk, saját belállapotaink jelentkezésében nem jelentkező létet bármi módon is képesek volnánk megjelentkeztetni.

Ha már most a világ alaplényének nagy kérdését felvetjük, itt csak két feltevés lehetséges a tudat számára, a melyek egyikét az ember szükségkép választani fogja, mihelyest ezen kérdés benne megérlelt:

a) vagy többé-kevésbé bonyolult jelenségeket (ügymint a képzelet alakításait, — vagy az érzéki belélet legbonyolultabb jelenségeit, az abstractió schémáit) fogja minden valóság alapjaként feltételezni;

b) avagy inkább saját belállapotaink legegyszerűbb jelenségeit fogja feltételezni minden lét és minden gondolkodás alapelemeként.

Az első úton haladt minden eddigi religio és minden eddigi philosophia, a melyek a legcomplicáltabb érzéki funktiókból, állítólagos nemérzéki vagy érzékfölötti létschémákból akarták megmagyarázni az érzéki jelentkezések titkait.

Ezen álláspontot foglalja el az idealismus, a mely tiszta gondolati lényeket, — az eszmét, a substantiát, a feltétlen ént, a fogalmat a jelentkezések világának alapjává tette. — Ezen ösvényen haladt a materialismus, a mely az elvont gondolkodás szülte parányoknak hang és világosság nélküli, örökké sötét, hideg, láthatatlan és csendes, azaz nem érzéki világát ezen mennyiségteni schémaszerű gondolati szemléletet, »a melyből az érzéki élet meg nem magyarázható«, az ösztermészet őslényegeül felfogja. Ezen úton haladtak mindazok, a kik logikai vagy mennyiségteni abstractiókat a dolgok világának alaplényegeként fogták fel. Akármily nagynak tűnjék is fel a köztük felmerülő ellentét (akár elvetik az érzékiséget mint pusztá csalódást, akár elismerik azt, mint a valóság criteriumát), abban egyezik a véleményük, hogy oly valami, a mi semmiféle érzésben és életben közvetlenül adva nem lehet, a mi csak az abstract gondolkodásnak functióiban jelentkezhetik, eredetinek és elsőnek vétessék, a melylyel szemben az érzéki, a nem-való lenne, vagy a melyből az csakis mint második, mint qualitas secunda volna leszármaztatandó. Abban megegyeznek az idealismus és a materialismus, hogy nem érzéki schémákat közvetlen valóságoknak tekintenek, hogy az egyedül közvetlenül adottat, az érzékit mint leszármaztatottat szerepeltetik, mint oly valamit, a mi ezen tiszta gondolati schémák complicatiójából csak utólag származuék. Mindkét nézet az emberi öntudat egy korszakába tartozik, azon korszakba, a mely ott kezdődik, a hol az emberiség a naiv képzelet álmaiból a tiszta elvont gondolkodásra és a dolgok gondolati szemléletére emelkedett. Oly korszak az, a melynek a gondolkodás és annak schémái szükségkép felfoghatlan feltevések, a melyek, nem tudni, hogyan létesültek, a melyek genesisise itt sohasem fogható fel, minthogy ezen phantomok mint szilárd valami tételeztetnek fel minden valóságban.

A második álláspont teljesen érthetlenné válik, ha azt az első álláspont előitéleteinek feltételezése mellett szemlélni akarjuk. Az előbbi álláspont ugyanis épen saját belállapotaink ezen legegyszerűbb közvetlenségének közvetlen létet nem tulajdonít. A közvetlen egyszerűnek nem tulajdoníttatik eredeti valóság, mert az, a mi legbonyolultabb, a tiszta gondolkodás schematismusa vétetik eredeti valóságnak. Egyúttal a mint láttuk, hiány-

zik itt ezen két ellentét közvetítésének fogalma, úgy, hogy az öntudatban össze nem egyeztethető ellentétekként állanak egymással szemközt az érzéki jelenségek világa és a gondolati schémák állítólagos valósága. Ezen belállapotokat ennél fogva, mint-hogy a schémák objectivált világa vétetik egyedül valónak, illusorius jelenségnek, olyas valaminek fogják fel, a mi valósággal nem létezik.

A lidérc, a mely itt az öntudat előtt lebeg, valami tényleg létezőnek phantomja, a mely bizonyos tekintetben nem létező valami, puszta phänomen. A legroszszabb pedig azon körülmény, hogy a tényleges létnek épen ezen a semmiségbe nyuló része valósággal az egész jelentkezés tényét foglalja magában, azaz mindazt, a mi tényleg és valósággal jelentkezik, míg a lét mint olyan az abstractióban elfüstlög, annak homályában elrejtőzik, mint megfoghatlan valami — mint *Ding an sich*. Ez az absztrakt világnézet teljes consequentiája, a mely legtisztább kifejezését találta a *Kant*-féle philosophiában és annak iskolájában; oly consequentia, a mely minden ellentmondása dacára is hozzáférhetlenné tartatik. Nem csoda, mert ezen ferdeség évezredek nagyszerű fejlődésének eredménye. De oly gondolati schémákat, mint pl. a pusztán subjectiv tüneményt, nem fogadhatunk el egyszerű feltételezésnek, s azért nemcsak a *Kant*-féle philosophia meg nem támadott alapjára, hanem az évezredek ezen világnézetének alapjára, ezen ősrégi előítéletek ellen intézzük a támadást. Azon mondattal: minden a mit tapasztalunk, puszta illuzió, jelentkezés, — ezen tételt állítjuk szembe: a jelentkezés tényleg megvan; a jelentkezés maga ezen tény, sőt az egyedül adott tény, az egyedüli tény, a melyről beszélhetünk, a melyet egyáltalán elképzelhetünk, vagy felfoghatunk. Csak a mi tényleg megvan, létezik. A jelentkezés ennél fogva maga a lét.

Ha már most egyrészt a jelentkezés az egyedül adott tény, úgy másrészt a tény a magát meghatározó, magát legbensőbb valójában megváltoztató valami, az egymással legbensőbbben érintkező (az érzékiség és érzés), a saját természeténél fogva másban nyilvánuló valami — a jelentkezés. A tény vagy jelenség mindent áthatva és mindenben nyilvánulva nem tűr ennél fogva létet maga mögött vagy maga mellett, a mely önma-

gában közömbös, tétlen, elzárkozva, nemjelentkező, nemérzéki lét volna. Mert a mi mellette létezik, el nem zárható annak tevékeny behatásától — tevékenység ugyanis csak ezen közösségben lehetséges — ; a másik ennél fogva csakis saját létének tevékeny mozzanata, azaz maga is csak tény és jelenség. A tény és jelentkezés ennél fogva minden, ha egyáltalán létezik valami.

A speculativ bölcsész, az egyedi élet alakjaitól visszariadva, fejét az abstractió homoktengerében rejti el, hogy ott lelje fel a valót és az eredeti létet, mint a dogmaticus bölcsészek ; vagy hogy K a n t t a l azt állíthassa, hogy ott semmit sem lát ; hogy azon ellentmondó biztatást hangoztassa, hogy a létet nem ismerjük, hogy a lét teljesen idegen valami előttünk. Hisz mi magunk vagyunk a közvetlen lét ! Önmagunkban szemlélhetjük, mint fejlődik az, az egyszerű mechanikai feszállapot ősalakításától a legmagasabb, legbonyolultabb alakokig — a krystallizációtól a gondolkodásig.

Éppen azért, mivel a gondolkodás lényegét fel nem ismerik az érzéki élet ezen bonyolult szervezetének funkciójául, az abstract öntudat nem látja az egyedinek és tapasztalatinak kibékülését az egyetemessel, a hol azután az egyedi maga is az abstractió körébe vonatik, csak hogy az abstract gondolkodás ellenkező mozgásában, a hol mint nemérzéki lét és holt substratum szemléltetik. A materialismus és idealismus csak mintegy ellenkező sarkait képezik ugyanazon elvont világnézetnek. A lét és gondolkodás, a tapasztalati és egyetemes ellentéte, (a mely mindig ellentétes philosophiák alakjában fellépett) képezi a kriticizmusnak alapdogmáját is. Az elvont világnézet fejlődésének történelme ennél fogva kiengesztelhetlen ellentétek harcát szemlélteti, oly ellentétek harcát, a melyek csak az elvont schémáknak concret érzéki alapjukra való felbontásában, azaz magában az elvont világnézet feloszlásában találja megoldását.

Ámde az egyszerű concret alap, a melyen ezen ellentétek felépülnek, egyúttal azoknak eredeti valósága és egysége is. Ha tehát a jövő világnézlete tökéletes ellentétet képez minden abstract felfogással, másrészt alapjában azonos mindezen ellentétekkel és mindezen egyoldalúságokkal és ellentétekkel szemben ő az ellentét nélküli.

Ezen bölcsészet a t o m i s m u s, miután minden valóságban

az egyedi, önmagában tevékeny létet veszi alapul, a mely tevékenység mint önmagára vonatkoztatott, mint feszítés egyúttal kiterjedt, vagy helyesebben a valóságos kiterjedés maga; de nem úgy, hogy önmagában határozatlanul a véghetetlenségben elmosódik, hanem mint concret egyedileg meghatározott terjeszkedés. Ezen szónak »kiterjedés« eredeti értelme teljesen érzéki és azonos a tevékeny terjeszkedés vagy feszítéssel, és csak sokkal későbbben lett közvetítés útján a tiszta tér vagy üres kiterjedés elvont szemléletére alkalmazva; valamint minden elvont fogalom neve a nyelvben, egy érzéki tényt jelölő gyökre visszavezethető, a mely körülmény újra fényes bizonyítéka annak, hogy az állítólag nemérezéki gondolati felfogás eredeti érzéki alaphól származik. — Ezen szó »érintkezés«, valamint a hasongyökű »érzés« már a másra való vonatkozás viszonyát fejezi ki, a mennyiben mást érintő, a másra tevékenyen vonatkozó valamit fejez ki. Ezen már a létben benne rejlő másra való vonatkoztatás legegyszerűbb alakjában: a lét mint érzéki feszállapot. Az érzéki lét nyelvileg és értelem szerint azonos a tevékenyen másra vonatkozó feszállapottal. Sőt maga ezen szó: »értelem«, a melylyel már az érzékiség egyetemes vonatkoztatását jelöljük, ugyanazon gyökkel bír, mint az »érzék« szó, és maga is a gondolati működésnek eredetileg érzéki voltát bizonyítja.

Ha azt mondjuk, hogy az érzéki lét eredetileg egyedi valami, akkor abból az következik, hogy ezen feszítő és terjeszkedő egyediség, mint olyan, meg nem semmisíthető. A terjeszkedés ezen egyedi alakjai, mint tevékeny valók a más behatásának nyitva állanak, — kiterjedésükben megváltoztathatók, sűrűbbíthetők és ritkíthatók, a behatás ezen kölcsönösségében ruganyosak. De éppen mert egyedi létük eredetileg terjeszkedés, ezen terjeszkedés jöllehet a viszonyokhoz képest módosulhat, mint olyan meg nem szűnhet. A végtelenbe való osztás hasonlóképp eltüntetné a kiterjedés egyedi határozottságát. Ezen érzéki terjeszkedés ennél fogva utolsó mozzanataiban eredetileg oszthatlan concret kiterjedt egyediség — atomus — parány.

Ezen egyedi terjeszkedés egyszerű érzéki volta élesen megkülönbözteti azt az elvont világnézet minden hasonnemű felfogásától, a régi atomistika phantomjaitól, a mely merev, egy-

más iránt közömbös, önmagukban tétlen és ennél fogva minden minőséget nélkülöző, pusztán mennyiség-tani alakokká sublimált, nemérzéki parányokat vett fel. Ezen parányok, a melyekből az egyediség igazi elve, a feszállapot érzéki minősége hiányzik, nem különböznek tényleg az ürtől, a melylyel ellentétbe állítatnak. A qualitativ különbség csak ezen elvont schémák egyformaságával való ellentmondásban képzeltek beléjük; vagyis inkább ezen elvont schémák alapját képező eredeti érzéki alapnak önkénytelen elővillanását mutatja, a mely érzéki alapon egyedül foglalhat helyet qualitativ határozottság. — Az abstractió ezen tárgyilagositott schémái kell, hogy betöltsék a lét mindenségét, és mégis szükségkép elégtelenek az érzéki lét változásainak magyarázatára. Új abstractum hozzáfűzésével iparkodtak tehát segíteni, az erő elvont schémájával, a melynek feladata: lélekhez hasonlóan életet és mozgást hozni a közömbös parányok holt világába. Ha már most a természet megmagyarázása az elvont gondolkodás világnézetének álláspontján csakis abstract schémáknak egymáshoz külsőleg eszközölt foltozgatása útján látszott lehetségesnek, akkor teljesen megmagyarázhatlan tényre válik itt a közvetlen érzéki élet ép úgy, mint a gondolkodás jelensége. A parányok azonban, a mint mi fogjuk fel azokat, maguk csak a tevékeny létet képezik, azaz a lét és tevékenység, az anyag és erő azonosak. Ők maguk képezik a létező jelenséget és mint mechanikai feszállapot ők teszik az érzés minden bonyolultabb jelenségeinek, valamint az ismeretnek, a szemléletnek, a gondolkodásnak egyszerű alapelemét. — »Adjatok nekem anyagot« mondá egy nagy természettudós, »és egy világot felépítendek nektek.« De ezen világban nem volna érzés, nem volna szellemi tevékenység, ezen világ a schémáknak volna világa. Több joggal mondható itt: »Adjatok feszállapoti parányokat és felépítendem abból a lét és az ismeret világát.«

Ezen világnézetben feltárul előttünk az idealismus és a realismus, a sensualismus és a rationalismus, a materialismus és a spiritualismus teljes consequentiája. Tökéletes és következetes nem az eddigi idealismus, a mely képtelen a valóság világát feloszlatni gondolatai világában. Tökéletes és consequens csak oly idealismus, a mely az érzékiséget el nem veti és meg nem tagadja, hanem inkább az érzéki létet magát, mint valósággal

ideális és logikai létet szemlélteti. Való és consequens nem oly idealismus, a mely a közvetlen élet világossága előtt az abstractió köde mögé rejtőzik, és mint pusztá csalódást megtagadja azt, a mit megismerni képtelen, hanem csak oly idealismus, a mely saját principiumát minden valóságban, az érzéki tevékenység saját idealitásában és végtelenségében képes leleplezni.

Következetes és tökéletes csak oly rationalismus, a mely a gondolkodást, az általánost nem pusztán tárgyszerűtlen modorban, mint külső schémát a dologhoz és jelenségekhez hozzáilleszti, hanem a mely az érzéki lét saját természetéből a gondolatit tárgyszerűen megvilágítja. A spiritualismus is, a mely subjectiv substantiát vitat, csak ott leli tökélyét, a hol tárgya nem mint különleges lélek kóborol a holt lét világában, hanem ott, a hol a szelleminek legegyszerűbb alapja egyúttal minden valóságnak is alapja, úgy hogy az egyszerű mechanikai érzéki feszállapottól fel egészen a gondolati tevékenységig mind csak ugyanazon érzéki jelenségnek különböző fokai gyanánt mutatkozik; egy elválhatlan, rokon, jelentkező és ilyformán szellemi élete az egész természetnek, a melynek mindent betöltő harmoniája előtt eltűnnek a halál elvont phantomjai.

Ugyanígy csak akkor consequens a realismus, ha »valósága« pusztá gondolati schematismus külkényszerének alávetve nincs, ha ezen schémák maguk feloszolnak valóságában. Ugy következetes a materialismus és sensualismus csak ott, a hol az érzékiség maga az egyedül közvetlen adott lét, abstract lények pusztá prädicatumából egyedüli substantiává, ellentét nélküli, mindent betöltő létté emeltetik, a hol az többé nem qualitas obscura, hanem a valóságnak mindent átható világossága, mely mögött az elvont gondolkodás árnyvilágának félhomályában abstract schémák nem játszhatják többé kísértet-szerű szerepüket.

A scepticismus, ezen elméleti nihilismus, a melylyel az abstractió világnézlete feloszlásának indul, tisztító zivatarral hasonlítható össze, a mely megdönti azt, a mi önmagában korhadt és tisztítja a rothadt gőzökkel telt légkört, előkészítvén a talajt új élet fejlesztésére. Ezen általános kétely teljesen igazolva van az abstract világnézet különféle ellentéteivel szemben, a mennyiben ezen kételyben csak azon ellentétek feloszlásának ténye áll

előttünk. A scepticismus ép oly kevésbé áll ennélfogva az új állásponton kívül, mint maguk az elvont világnézet dogmaticus ellentétei. Ha a scepticismus minden határozott elvont alapelvben az ellentmondást mutatja ki, akkor igaza van. Ha másrészt a skepticismus a lét fel nem ismerhetését tételezi fel, akkor ezen állítása csak az abstract világnézetnek előbb idézett alapdogmája, a lét és jelenség feltétlen összeegyeztethetlenségének dogmája. Ha ennélfogva a scepticismust megtámadjuk, nem állunk az ő álláspontján kívüli talajon; az ő álláspontját foglaljuk el, az ő célját, az elvont világnézet egyoldalú ellentétének feloszlását mi is célul tűztük ki. De ezen célunk nem a semmiben, vagyis megint az abstractióban való feloszlás, hanem magának az abstractiónak positiv, tökéletes feloszlása.

A scepticismus ennélfogva hasonlóképp következtelen és önmagában tökéletlen. A midőn az elvont világnézet alapdogmáját teljes consequentiájában felfogja, azon helyes eredményhez jut, hogy az abstractió schémái, alaplényekként feltételezve, minden ismeretet lehetetlenné tesznek. Ezen eredménytelenség kimutatása kutatásainak eredménye, a melyben véghetetlen önmegelégedésben megnyugszik. Azért nem fogadja ugyan el az elvont okoskodások eredményeit és részleteit, a melyek illusorius volta iránt tisztába jött, de megragadja és fenntartja mindazonáltal a ferde alapot, az abstractió alapját, a mely szükségkép ily eredményre vezetett. Credo quia absurdum est — mondja egy egyházi író. Hasonlóképp a scepticismus is, megtartja az alapelvet mindazonáltal, sőt éppen azért, mert annak consequentiája a dolgok fel nem ismerhetése.

Ezen alapelv a lét és jelenség összeegyeztethetlensége. A helyett hogy ily eredmény után kétkedésével ezen ferde alap ellen fordulna, tagadó működésében öröme telvén, a hamis feltételezéshez már azért is ragaszkodik, mert hisz abból kiindulva oly gyönyörűen demonstrálható a szükségképpen eredménytelenség! A scepticismus ennélfogva nem előítélet nélkül tan. Az elvont gondolkodás világnézetét nem ugyan kifejtésében és részletezésében, de igenis sarkelvében fenntartja, és ezen alapok megdöntésével maga is feloszlik. Ha a scepticismus azt mondja, hogy minden csak jelenség, akkor ugyanazt vitatjuk, sőt következetesen állítjuk: csak a jelenség létezik, — a jelenség az

egyedüli lét — a lét maga, és nincs értelme annak, ha más létről beszélünk, mint a jelenség létéről, és csalódunk, ha azt véljük, hogy a legelvontabb negatív fogalmakban is a jelenségen túl mehetünk. Mindez csak annyit jelent, hogy belállapotaink jelentkezésében a nemjelentkezőt valamely módra jelentkezővé tehetjük, mert ilyen igen bonyolult jelentkeztetés benünk még a legelvontabb negatív fogalom is. Ezen absurd feltevésben nem fekszik ugyan valamely határozott abstract lét állítása, hanem igenis a jelenség nemlétének, pusztá illusióvá való nyilvánítása, az egyedül adott ténynek ellentmondó tagadása egyrészt, — a nemjelentkező megjelentkeztetésének absurd állítása másrészt.

Ezen ellentmondások helyébe lépteti a tudomány ezen abstract phantomok positiv geneticus felépítését.

Ha egyrésztől tökéletes ellentétben állunk minden eddigi philosophiával, úgy másrészt azt mondhatjuk, hogy célunk egyúttal minden eddigi philosophia megvilágítása és positiv demonstratiója oly állásponttól, a mely ugyanazt, de teljesebb világosságban tünteti fel. Ugyanazon tájkép az, a mely a hajnali szürkületben határozatlan vonásokban előttünk, és a mely a teljes napvilágban élénk színpompájában és az alakzatok gazdagon kifejtett változatosságában feltárul előttünk, — ugyanazon kép és mégis teljesen más kép! Ugy tárul fel előttünk az, a mi a múlt előtt az abstractió ködében homályos szürkületben lebegett, eleven valóságának gazdag kifejtésében. A concret élet színeinek fényében és alakjainak gazdagságában feloszolnak az abstractió árnyai és nyilvánul az abstractiónak ezen elfátyolozott, elrejtett lénye maga; és nyilvánul az érzékiség ezen világosságában egyúttal a valóság maga, az Isis, a mely az emberi ismeret előtt elrejtőzött az abstractió ködfátyolában.

Uj világnézet tárul fel szemeink előtt. Az emberi történelem azon korszaka, a mely Thalessele és Parmenidesselle vette kezdetét és Hegellele, az elvont világnézet dialecticai önfeloszlásában elérte tökélyét, — befejezése felé indul. — Az abstractió világnézlete önmagában szakadozott és szétmálló. Az emberi tudat, ámbár még az abstractió által lebilincselve, a naturalisták és materialisták elméleteiben a concret után törekszik, de abban megegyeznek Plato és Demokrit, Hegel és

Büchner, hogy az elvont gondolkodás phantomjait teszik a világ alaplényévé; nemérezki eszméket vagy nemérezki atomokat, a melyekből az élet és érzés sehogysem magyarázható. Abban megegyeznek, hogy a jelenségek világát elvont alaplények álarcos játékának te kintik.

Teljesen felfoghatlan ennél fogva az eddigi philosophia szempontjából a lét és gondolat, a physiologia és psychologia, az agyfunciónak és a szellemi funciónak összefüggése, — teljesen felfoghatlanná válik a tapasztalt színnek avagy a tapasztalt gondolatnak összeegyeztethetése holt atomok rezgéseivel. A lét és jelenség azonossága felfoghatlan oly világnézet előtt, a mely a gondolkodás bonyolult tényeit az eredeti élet, az érzékiség életének feltevésévé teszi. Világosan kifejlődnek azonban ezen nagy problémák (a specificált érzéki funciók kimutatása physiologiai tényekül, a gondolkodás demonstratiója agyvelő-plasmafuncióul) oly álláspontrol, a hol többé nem a valóság complicált schémái, hanem az érzékiség és jelenség valósága legegyszerűbb alakjában, mint érzéki terjeszkedés, mint feszítő parány állapot minden lét alapjául vétetik, a hol ezen egyszerű, mondhatni mechanikai alapon az érzés és gondolkodás magasabb, complicáltabb tényei épülnek fel. Oly problémák, a melyek megoldásáról eddig alig mertek álmodozni, a melyek megoldhatlanságáról a szokásos tudomány meg volt győződve, világos perspectivában tárulnak fel előttünk. A gondolkodás régi oszlopai megdőlnék, és megnyilik az emberi gondolkodás és élet új korszaka.

Ha az antik philosophia a naiv phantasia világnézetének feloszlása előtt állott, — úgy mi most az abstract gondolkodás világnézetének és ezen világnézet életalkotásainak teljes felbomlása előtt állunk. Nagy cél lebeg előttünk, nagy munka vár reánk, a melyet elvégezni egy embernek lehetetlenség, a mint ezen új világnézet maga nem is pusztán valamely egyedi elme terméke, hanem az emberiség fejlődésének szükségszerű eredménye, oly mű, a melynek előkészítésén évezredek működtek közre és a melynek kifejtésén még évezredek fognak közreműködni.*

Schmitt Jenő.

* A mennyiben ezen cikk az abstract gondolkodás jogosultságát a philosophiában tagadja, az ellenkező nézetek kifejtésére szívesen adunk helyet a Szemlében s magunk is alkalmilag hozzászólunk a kérdéshez. Szerk.

L O T Z E.

II.

Lotze psychológiájának eddigi rajzvázlatában már nem lehetett mellőzni a metaphysikai háttért. Fő tárgy azonban a lélek volt, az emberi, az egyedi lélek, annak fejlődési fokai, külső és belső feltételei. A lelki élet ama physiologiájában és mechanikájában nem volt szükség bővebben kiterjeszkedni az egyes léleknek a lelkek egyeteméhez s a világegészhez való viszonyára. De a lelki élet ezzel nincs kimerítve, nincs megértve. A rész az egészben leli meg a maga igazságát. Az egyes embernél is nehéz volna elválasztani, mi a tisztán egyedi s mi a fajé s bizonyára sokkal több az, a mit a társaságtól, a haladó emberiségtől nyert, mint a mit magával hozott, — ha ugyan a magával hozottban is a nagyobb rész nem a nemzedékek hosszú sorának öröksége, legalább mint dispositio. Szóval az ember alatt ma nem egy állatpéldányt, de az élő társaság egy tagját, az emberiség egy képviselőjét értjük. Maga az emberiség ismét létében, fejlődésében a természettől függ, annak része a világváltozás egy módosulata. De vajjon esetleges vagy szükséges productum-é, eszköz-e vagy cél az egyetemes életben . . ?

Így jutunk természetesen az embertan kérdéseiről a történelemre s a történelemről az universum problémáira. Lotze rendszerének további ismertetésében is követhetjük ez utat, a metaphysikának elébe bocsátván az emberiség psychológiáját: a történelem bölcséletét. Egy harmadik részben inkább az író és ember emelkedett szellemének s kritikai talentumának megvilágítására, felmutatjuk őt mint művészetbölcésztsz logicust.

1. Az emberi lelket a lelkek sokaságában tekintvén, mindjárt feltűnik a különbözőség nemcsak az állati és emberi, de az egyes emberi lelkek között is. A kérdés nem ok nélkül lett

többször felvetve: qualitative egyenlők-e a lelkek s ha igen, mi okozhatja kifejlődésükben e nagy különbséget? Különösen az állat lelki életre mutat nagy eltérést. A művelésre képes lelki tehetségek helyett itt állandó ösztönöket találunk, melyek működését egyszerű mechanizmusnak nem nevezheti az, ki tapasztalja, hogy a változó helyzethez képest változik. Mintha egy »álmokképzet« hajtaná őket öntudatlan működésre, vagy valami »közvetlen sympathia« pótolná náluk a mi észrevételeinket s néha oly tökéletesen, hogy a »jóslátás« képességével látszanak birni. Ugyanily csodálatosoknak tetszenek az állatok műalkotásai (méhek, természetek) kimért szabályosságukkal, társas életük, szövetkezéseik, harczaik, melyeknek tervszerűsége — a tudatosság eszközei (szavak) hiányozván náluk — megfoghatatlan.

Lotze az ily lelki jelenségek kimagyarázására nem akar bizonyos »benszülött eszmék« felvételéhez folyamodni, de megengedve a lelkek természeti különbözőségét, érthetőnek tartja, hogy a külső életviszonyok befolyása alatt a fejlődés folyamán juthatnak egyes állati lelkek saját szerű képzetekhez, álmokhoz s vágyakhoz. Ez az »ösztnöképzet« tehát nem eleve meglévő a lélekben, de a lélek »átalános rendeltetésének« alapján sok más körülmény folytán állott elő. Legközvetlenebb itt a testi feltételezettség, t. i. a szervezet s abban is az agyidegrendszer. A vivisectio kísérletei mutatják, hogy az agy tökéletesebb fejlődésével az érzelem élénkül, az indulatok s hajlamok száma szaporodik. Ebből azonban Lotze szerint az agynak szelleméleti fontosságára csak általánosságban lehet következtetni; a különös instinctusok s az agy fejlettsége közti parallelizmust nem lehet megállapítani. Az összehasonlító agyboncztanból csak egy következtetést enged meg, mely szerint az agyképződéssel a testi képződés typusa összefüggésben áll. A lelki életre csak közvetve bir fontossággal a centralis szerv, mint a hol az e tekintetben sokkal jelentékenyebb érzéki szervek, a mozgékony végtagok s egyéb testrészek idegei találkoznak. Az alsóbbrendű állatok csodás ösztönére is némi világot vet az a körülmény, hogy az agy-gerincz agyi s dúcsidegrendszer közti ellentét náluk csaknem hiányzik s így a test tengéleti változásai bizonyos észrevétel tárgyai lehetnek s motivumokat szolgáltathatnak többféle hajlamoknak (szaporodásnál, táplálékkere-

sésnél). Az is nagyon érthető, hogy egyes érzéki szervek fogyatkozása a többinek vagy egyesnek túlfinomtságát mozdítja elő. Az állatok úgynevezett előérzete a természeti változásokról valószínűleg csak a miénknél finomabb észrevétele a változások előjeleinek.

A lelki functiók leginkább a periphericus organumok számától s tökéletességétől függvén, az embernek más földi lelkes lények felett tagadhatlan előnye van; a mi azért nem jogosít feltennünk, hogy a természetnek célja lett volna e rangfokozat s az állatok nem magokért, hanem érettünk teremtettek volna. Sőt inkább az organismus egyes tulajdonai nagyobb mértékben találhatók némely állatnál, csak azok számában, mértékarányában muljuk őket felül. Nagyságra, testi erőre több háziállat előbb áll, élettartósságra az emlős állatvilág óriásai s még mozgékonyaságra is a majom. De a természeti adományok végletei közt az embernek jutott a szerencsés középút; a mindig kész, éber, de céltalan nyugtalanságban fel nem emésztődő erő és sokoldalú mozgékonyság képessé teszi őt, hogy egyes apró tevékenységét jelentékeny egészszé kösse össze. A külvilág sokoldalú ingereinek elfogadására alkalmassá teszi meztelen bőre, a sokféle visszahatásra egyenes járása, felszabadult s bámulatos mozgékonyaságu felső végtagjai s a mi a szellemi életre legfontosabb, beszéd-képessége. Némely madár képes egyes szókat utánózni, míg az emlősök, noha szájjüregök, nyelvök, fogaik, torkuk közelebb állnak az emberéhez, egyáltalában képtelenek. S ha mégis nem veszi fel szájuk a tagolt hangokhoz szükséges állást, bizonyosan az ösztön hiányzik az izmokban s a phantasia azok mozgásba indítására. Magoktól a madarak sem képesek túlmenni az ő saját melodiájokon s tagolatlan hangjaikon, minek okát Lotze a hallószerv tökéletlenségében s a hangképzetek és izommozgások közt praedisponált megegyezés hiányában keresi. Nem oly fontos előny már, de a culturára bir jelentőséggel az ember fogainak alkata, mely lehetővé teszi, hogy bármely éghajlat alatt megtalálja táplálékát. Ezeknek köszönhető, hogy míg az állatok alig mutatnak fejlődésképességet, az ember művelődésének határa nincs. — Félreértenők azonban Lotzét, ha úgy értenők ezt, hogy az állati s emberi lélek közt csak a testi organismus szerencsés esetlege teszi a különbséget s állatba jutván az emberi lélek,

hasonló maradna az állatokéhoz. Ilyen vándorlást a Lotze elmélete nem enged meg, mely keletkezésökben s fejlődésökben test és lélek közt harmoniát tanít. Lotze szerint a lelkek közt fejlődésképeességekre végetlen különbözőség van. De az állati és emberi lélek közt nincs az a roppant távolság, melyet állítanak s mely a bölcselőket már az ó-korban egy külön emberi lélek vagyis szellem felvételére vezette, úgy, hogy az embernek megvolna az állati érzéki lélek mellett, egy eszes lelke is. Erős dialektikával vitatja, hogy az a szellem s az észnek az értelemtől való megkülönböztetése éppen olyan abstractio, mint más fogalmunk, melynek megvan a gondolkozásban a maga jogosultsága, de megcsaljuk magunkat, ha e fogalomnak realis lételt s ezuttal az észnek vagy szellemnek a lélektől külön substantialitást, sőt ha csak erői önállóságot is tulajdonítunk. Könnyű bebizonyítani, hogy az állatokkal is közös érzéki megismerésben ott van már az ítélet, tehát a gondolkozás elemi alakja. A szellem, az ész fokára az emberi lelkek sem mind jutnak el. S ha nem tagadhatunk meg az állatoktól ily értelmi képességeket, melyeket magunkban teljesebbeknek tapasztalunk, van-e jogunk megtagadni másokat, melyeket vagy nem nyilváníthatnak, vagy nyilvánítási módjuk előttünk idegen?

A lelkek különféleségében való meggyőződés tartja vissza Lotzét azon elhamarkodott ítéletektől, melyek a geographiai viszonyoknak az ember testilelki átalakítására mindenhatóságot tulajdonítanak, melyek szerint az emberfajok egy közös törzsből eredve, a klíma, a táplálék, a foglalkozás hatása alatt változtak át testalkatra, bőrszínre, még lelki képességeikre nézve is. Az egész kérdésnek nem tulajdonít Lotze nagy fontosságot. Mégis valószínűbbnek tartja a race-ok eredeti különféleségét, minek nem mond ellen azok vegyülhetése; »az organicus különféleségek összeolvadásának lehetősége még nem bizonyít azok egy harmadikból való előállításának lehetősége mellett.« Itt mint egyébütt tartózkodik Lotze a hypothesisek rögtönzésétől; inkább szerényen beismeri, hogy a talány még most vagy egyáltalában megoldhatatlan. Így nincs tudva, mi határoz a születendő gyermek nem e felett; míg az ugyanazon szüléktől eredt gyermekek különbözőségére némi magyarázatot ad a szülék változott állapota, történetük az kor, betegség vagy megszokások által. Az

apai, anyai tulajdonok egyoldalú öröklésére, az ősök valamelyikéhez való nagy hasonlóságra kigondolt megfajtésekhez is igen sok kétség férhet. Gúnyt űz az afféle hypothesisból, hogy egy őslényből, például az emlősök valamennyien egy ősemleőtől származhattak volna. Abból, hogy némely ember homloka, orra s más testrésze bizonyos állatra emlékeztet, nem az következik, hogy egykori állatósára visszaűtött volna, hanem legfeljebb az, hogy ha az általános faji alak kivételében a természeti erők mechanizmusa akadályoztatik, könnyebben csap át egy szokott alak előállításába, mint egy egészen újéba.

Míg a születéssel nyert testi constitutió alig tudnak valamit változtatni a nevelés külső physikai s psychikai behatásai: a szellemi fejlődésben annál nagyobb átalakulásokat idézhetnek elő. Külsőleg ez az érzelmek kifejezésén mutatkozik: az arcz vonásain, a megszokott mozgások folytán felvett testtartáson, általában a külső megjelenés nemességén. Az egyéniség magvának kibontakozásához a behatások ez ezerfélesége szükséges. »Mentől egyszerűbbek az egyes ember életviszonyai s foglalkozásai, mentől szűkebb szellemi látókőre: annál alacsonyabb és egyoldalúbb egy faj vagy néptörzs műveltsége, annál inkább látjuk a hozzátartozókat a testi és szellemi természet monotonijába visszasülyedni.« Az egyéniség kialakulásánál szerepe van minden esetre a nemnek, a kornak, a véralkatnak s a testileki egészségnek. Ez elismert természeti különbségek psychologicali alapját Lotze főleg az érzelmekben, ennek a lelki élet többi formáihoz való viszonyában találja.

A két nem testszerkezeti különbségeinek nem tulajdonít nagy fontosságot, kivéven az idegrendszerbeli eltéréseket. Abból hogy a nők agya az idegekhez képest viszonylag nagyobb, a gerinczagy tömegesebb, a hátsó agykarajok nagyobbak, a mellsők kisebbek mint a férfiaké, nemcsak a nőknél sajátos hyperaesthesiát következteti, de azok nagyobb lelkifogékonyságát s izgékonyságát is. De a nők gyöngédségét, finomságát, érzelemgazdagságát hiba volna csupán a női test szövetének finomságára vinni, sokkal többet tesz erre a polgárosult életmód, mely a nőt nehéz munkától felmenti. A férfiak objectív világismeretében nagy része van a lassúbb fejlődésnek s a nyilvános élet küzdelmeinek.

Ha temperamentum alatt a belső állapotok lefolyásának bizonyos sajátlagosságát értjük, akkor nincs száma a temperamentumoknak. Az az ideal, melyet ezekről már az ó-korban felállítottak, ha megvalósul, közel áll a lelkibetegséghez. Itt is azonban nem ok nélkül találták fel a szót. Csakugyan lehetséges az egyéni természeti minőségeket főbb formák alá csoportosítani s a régiek theoriáját ha elvetjük is, az ő jó megfigyelésükön alapuló négyes felosztást megtarthatjuk. Lotze gyakorlatibbnak találja a temperamentumok jellemzését az életkorokhoz kötni.

A test egészsége megkívánja, hogy alkatrészei összeköttetésüknél fogva könnyen adják át egymásnak a felvett ingert. De azt már beteges állapot, ha ez átterjeszkedést üdvösen gátló akadály annyira gyöngül, hogy a legcsekélyebb inger valamennyit egyszerre együttérzésbe vonja, göresös rángatózást s gyorsabb kiválasztást idéz elő. Ellenben szerencsétlenség volna az élet s a műveltség kezdetén, ha e mindenoldalú izgékonyosság hiányoznék. Ilyen physikai állapotok maradványának tekintjük a sanguinicus véralkatot; ez természetes és szerencsés a gyermeknél, kinek részrehajlás, előítélet s uralkodó hajlamok nélkül kell a benyomásokat összegyűjteni s egy hangulatban sem maradni meg állandóan. De az értelem további fejlődésére, valamint az erkölcsi jellem szilárdulására a lélek ezen minősége éppen oly hátrányos, a mily előnyös a műveltség kezdetén. »Az emberi életnek az a feladata, hogy a végetlenül határozható csirából határozott alakú jellemmé fejlődjék, miért a további ezer meg ezer reménynek betöltetlenül kell maradni s a sok virágból kevés gyümölcsöt hozni.« A nagykorában is megmaradt sanguinicusnál a társadalmi szeretetreméltóság nem pótolja a megbízhatóság hiányát. — Az ifjúkor váralkatát melancholicus helyett — mivé fajulhat — szivesebben nevezi Lotze sentimentalisnak. Érti ez alatt ama hajlandóságot, mely a hangulatot keresve keresi, mindent a szív szemüvegén lát s így többre vagy kevesebbre becsül, mint azt illetné. Előnye az érdeklődés az élet s a dolgok iránt, az eszményinek szeretése; hátránya a határozatlanság, gyakorlatiatlanság, az ítélet objectivitásának hiánya, a kötelességtudat kifejlődésének akadályozása. — A férfikoré a cholericus véralkat, melynek korai

fellépése ártana a fejlődés teljességének nehézkes ingerlékenységével, melylyel nagy visszaható képesség szokott párosulni. Ismertető vonásai: az esetleges ingerek iránti érzéketlenség, bizonyos gondolkörre szorítózkodás, de aztán bizonyos érdekek üzésében állhatatosság. Hátrányai a szűkkeblűség, egyoldalúság, makacsság. A *phlegmaticus* véralkatot úgy fogja fel Lotze, mint a *cholericus* egyoldalúságának javítását; ez az *öregkor* természetes hangulata, mely nem szükség hogy testileg, lelkileg lomha legyen; ilyennek rendesen csak az indulatoktól mentesség mutatja.

Alig lehet valahol annyira csodálni Lotze lélekismeretének mélységét, mint a *Med. Psych. lelkibetegségekről* szóló részében. E homályos tárgyra világosabb tekintetet kevés ember vetett. Mi itt sajnálatunkra csak röviden szólhatunk róla. — A normalis lélek ideálját — melyet Lotze felállít — véve mértékül, egy lelket sem nevezhetnénk teljesen egészségesnek. Mégis gyakorlati szükség a határt megjelölni, a hol a lelki betegség kezdődik, a mit pontosan tenni nem lehet. Az érzelem különzéseite, az értelmi műveltség visszas egyoldalúságát, a szenvedélyek esztelen kitörését még nem sorozzuk ide. Még a hol otromba csalódásokkal találkozunk a mindennapi élet ügyeire nézve, ott sem nevezzük azt lelkibajnak, inkább tudatlanságnak és ügyetlenségnek. Csak ott kezdődik az, hol szemmel látható és semmi nagyobb okoskodást nem kívánó tények félreismertetnek, hol az érzéki csalódás kedvéért a többi tárgyak vagy észrevétlenül maradnak, vagy mások gyanánt fogatnak fel, hol a beteg lélek világa kibékíthetlen ellenmondásba jött a való világgal.

Lotze megengedi, hogy a testi bajok — melyeket sokan egyedüli okoknak tartanak — lehetnek kiindulópontjai a lelkieknek, csak azt nem engedi meg, hogy mindig a testi functiók zavarával kezdődnének, mert tapasztalás szerint lelki rázkódások adják sokszor az első lökést a lélek elzüllésére. Csak annyit enged meg, hogy a lélek rázkódásai visszahatván a testi substratumra, abban s az által a lélekben másodlagos változások idéz tetnek elő. Az idegrendszer változása, akár mint ok megelőzze, akár mint okozat kövesse a lelki rázkódást, együtt jár azzal. Lotze egy közvetítőt vesz fel köztük az érzelmekben. Az általános lehangoltság egyszerre állhat elő a központi szerv változásaiból s az értelmi s akarati tevékenység zavarából.

Igy minden lelkibetegség kedélybetegségből indul ki. A kedélybetegséget a lelkibetegségek központjává az teszi, hogy ilyenkor a testi közérzelem is megváltozik. Idegbetegknél minden különös ok nélkül névtelen aggodalom, kínos nyugtalanság fogja el a lelket; máskor ellenkező végletbe csap a kedélyhangulat: szokatlan vidámság következik be. A kedélyizgalom következményeit ismerjük az indulatoknál: a képzetek fennakadása vagy meggyorsulása (»a tudat szűkülése« s »a tudat szórakozása«), az izmok heves mozgása vagy megmerevedése, szilaj vérütés és lélekezés vagy a vér s tudóműködés meglásudása, a kiválasztások zavara stb. Csakugyan ennek felel meg a lelkibetegség első stadiuma, mely vagy exaltatio vagy depressio. A kedélyizgalom néha a törekvések különösségében vagy erőszakosságában árulja el magát. Ez alapon osztályozza Lotze a lelkibetegségeket. Alapformák: a phrenesis s melancholia. Amannál tódulnak a képzetek a tudalomba, mindegyik élénken felfogva, néha visiókká emelkedve, de összefüggetlenül; a külső behatások nem érdeklik a beteget, legfeljebb irányt adnak gondolatrohamaiknak. Emitt ellenkezőleg külsőleg nyugalom van, bent azonban annál győtrőbb az érzelem, a gondolatfolyam bizonyos képzetkörre szorítkozik, az emlékezet csak annak reproducal. Mindegyik átmehet mániába, mely lehet czéltalan őrrjögés vagy egy rögeszmétől vezetett egyoldalú működése az akarótehetségnek (monomania). A hülyeséget és bolondságot is vissza tudja Lotze vezetni a kedélybetegségére: bármily ellentétesek, úgy a bolondság (moria), mint a butaság (anoia) alapjában teljes kedélytelenség.

Az emberiség nemcsak térben él fajok, törzsek szerint elkülönözve, de időben is s szellemi nagysága nemcsak az által növekszik, hogy a társaságban az erők egyesülnek, de még inkább az által, hogy az új nemzedék átveszi az elődök örökségét s tovább gyümölcsözteti azt. Nemcsak az egyes ember fejlődik tökéletesedik, de halad, művelődik az egész emberiség. A műveltségben felgyűlt szellemi tőke növeli a képességet a továbbhaladásra. E művelődésnek megvannak belső és külső feltételei, fokozatai, formái, meg kell lenni törvényeinek is.

Lotze Mikrokosmosának második és harmadik részében a művelődés folyamatát tekinti át. Ugyanazon feltételeket, a melyek-

nek az egyes lélek fejlődése alá volt vetve, most az általános művelődés szempontjából tekinti s csak azután megy át az emberiség történelmi életének mozzanataira, a haladás főbb irányaira. Mellőzve a kevésbé jellemzetes külső feltételeket, elég lesz itt a belsők közül kettőt megemlíteni: az érzéket s a nyelvet, mint culturalis tényezőket.

A működésre mulhatlan szükséges az érdeklődés mindjárt az első észrevételek tárgyai iránt. Ez érdeklődést megadják az érzetet kísérő é r z e l m e k, mindenek felett a k ö z é r z e l e m. Ez érzelmek csak a legalsóbbrendű érzékeknél tisztán testiek, a felsőbb rendű érzékeknél lassanként fogy az érzelem szenvedélyes erőssége, hogy a benyomás bizonyos megítélési módjának adjon helyet, mely a tárgynak nemcsak ránk nézve, de magában véve is becset tulajdonít. Még az inyencz élvezetében sem tagadható bizonyos értelmi jelleg; az illatban gyönyörködés még világosabban mutatja a hajlamot az »anyag objectiv kedvességébe« való elmerülésre, — mit a legfinomabb szaglású állat sem ismer. Hát még a hangoknál, színeknél mennyire kialszik bennünk minden önző érdek! — A nyelvben igen sok példát találunk arra, mint fejezzük ki egyik érzéki érzetünket a másik érzékének jegyével. Beszélünk égető ízről, mély hangról. Az érzelmek ez analogiájának oka legyen bár azok hasonlóságában, vagy az ingerhatás rokonságában: e felfogásmód becse ugyanaz marad az emberi fejlődésre, mi megmérhetlen befolyást gyakorol világnézetünkre. — Az aetherhullámok (fény) adnak valóságot a dolgoknak egymásra nézve, ebben fejezik ki az egyes elemek az ő egyedi állapotjukat, míg a csengés által a testek belsejét véljük megismerni. S az egyes érzeteknek nemcsak tartalmát, alakját is rendezi phantasiánk, melyben azok élénk lépnek: a tért és időt. Már a polgárosodás legalsóbb fokán észlelhető az embernél a matematikai és mechanikai instinctus, mintegy bizonyosságul a törvényességről bizonyos eszme jelenlétének, a melyet phantasiánk mindenütt bevisz a tüneményekbe. Az egyensúly, symmetria, egység, teljesség, ütem, rhythmus — mintha velünk született érzék vagy ösztön volna — mutatkoznak már a vadembernél és a gyermeknél. — Ez első szemléletek élénkségére sokat tesz a mi testünk mozgathatóságának érzete; saját mozgásunk nélkül érthetetlen volna előttünk a természetbeli

mozgás, valamint az, hogy e mozgásnak okának kell lenni. — És nemcsak ily aesthetikai világfelfogásra segít bennünket érzékiségünk, de támogat ott is, hol a külső világot cselekvőleg akarjuk alakítani. Nagy igazság van a régiek azon észrevételében, hogy az emberi cultura jó részét kezünk alkatának köszönhetjük. De ehhez nem volna elég a kéz mozgékonyasága: szükséges a tapintási érzet finomsága s a képzettársítások rendkívüli könnyedsége és gyorsasága. Ha egy kezünkbe könnyedén fogott bot mozog, a bőrünket nyomott pontok pillanatonként változnak s érzéki phantasiánk mindenik pontra kiszámítja a vonal irányát, melybe a bot átmegy s azon pontot, melyen ez irányok egymást metszik. Ha a bot vége ellenállásra talál, a metszési pontot ott érezzük, a hol botunk az ellenállási tárggyal találkozik, oda helyezzük ki az ellenállás érzetét, mintha ezt érintené kezünk. A kettős érintési pontnak ez «áldásos érzéki csalódásán» nyugszik minden műszer biztos használata (a sebész késének, a tollnak, az ecsetnek, varró-kötőtűnek, kardnak stb.) Ugyanigy tudunk távolba érezni, bár különböző finomsággal testünk minden részével. Itt a lélek mintegy tovább terjeszkedik a testen kívül, az életérzelem megnagyobbodik. Ebben találjuk a pipere psychologicumát, melyet nemcsak a vadaknál, de a majmoknál is lehet észlelni. Az ujjhegyünkön függélyesen tartott botnak vagy egy fonalon függő golyónak csak súlyát érezzük; hozzájuk lebegésbe, úgy hogy az egyensúly helyreállítására végett izmainknak működni kelljen, egyszerre a bot magasságát s a golyó távolságát is érezzük. Ugyanigy érezzük egy ujjunkon tartott üres edény minden részét, minden mozgási irányát, ha az libeg s egyszersmind én-ünknek megnagyobbodását. A félrevágott kalapnak, a magas sarku cipőnek, a czilindernek hatása önérzetünk emelésére szintén ettől van, valamint a féllábakon járásnak, tróznak, királyi pálcának, nagy hajnak, uszálynak, minden lógó-lengő toldaléknak, melylyel a divat, a toilette-művészet ékesíti hiveit. (A pipere ez exact elveinek feltalálásáért Lotze tréfásan Kepplerhez hasonlítja magát.)

A nyelv vagy beszéd első keletkezése szervezetenleg ugyanaz, a mi az indultatos taglejtésé: visszahatás a külső behatásra, a kedv vagy kedvetlenségi izgalomnak reflexiója a testi működés

dések megváltoztatásában. Sajátságossá teszik e reflexiót a tüdő, a hangszálagok, torok, nyelv, fogak, ajkak közreműködése. E tényezők combinatioja ezerféle hangot is megenged s csakugyan lehetetlen volna számba venni a különböző népek és egyéneknél előforduló hangárnyalatokat, különösen a consonansokét. A vocalisok a szájnnyílás lehető főalakjai által eléggé meg vannak határozva. Hihető, hogy az első jól megkülönböztethető vocalisok az *a*, *i*, *u* voltak s csak ezek után a kevésbé határozott *e*, *o*. — Minden beszédképes lélynél fel kell tennünk a képességet a hallott hangképnek a hang által előidézett beszédszeri mozgások érzetével összekötésére, mi physikai s psychikai folyamat egyszerre. E physiologiai befolyásnak nyoma megvan a nyelv későbbi fejlődésében is: az egyes népek beszédszervének minőségére a klimaticai viszonyok is hatással látszanak bírni. Innen a hegylakók előszeretete az *inyhangok* s a szigetlakóknak a *foghangok* iránt. Sőt a vocalisok és consonansok szavakká összetételén is érezhető ez organicus befolyás. Feltéve a természetes ösztönt a hangok zenei játékára: a nyelv ott kezdődik, midőn e hangok bizonyos jelentést nyertek. A kedélynek egyénileg különböző s pillanat szerint is változó fogékonyságából a behatásokra kimagyarázható, hogy ugyanazon inger itt ez, amott más hangot hozott létre s lett ugyanazon tárgy nevévé. Az értelemnek e nagy szerepe mellett az első szóhangok előállításában fel kell vennünk a phantasia természetes törekvését a benyomást tevő inger objectiv sajátosságának utánképzésére (utánzó hangok). Az analogiák, hasonlatok, képek, melyeket ma inkább csak a költő használ, az ifjú nyelvnek elsőrendű eszközei voltak. Ez üdeségét, közvetlenségét a szó később elveszti. Legtöbb szótag, mely régebben még szemléletileg tüntetett elő bizonyos képzetet, ma szintelen, elvont jelentésű raggá vált. — Inkább a kedélyéletből indulván ki a nyelv, nagyon természetes, hogy ma sem vehető az egynek a *gondolkozással*. Célja nem lehet csupán a gondolatnak *szoros* visszaadása, de az érzelem keltése s akarat megindítása is. A gondolkozás feladata öntudatosan benyúlni a képzetek esetleges társulásába, megrostálni, megbírálni, a mit képzelésünk mechanismusa az ő számára anyagul szolgáltat. E sajátágos tevékenysége ki van fejezve a nyelv szerkezetében, de viszont a gondolkozás is támogattatik a nyelv által.

Az történik itt, ami az építésnél: az épületet nem lehet bármily alakú kövekből összerakni, de az egész tervének megfelelőleg oly alakban kell feldolgozni mindegyiket, hogy egymásnak biztosítására szolgáljanak. Így a gondolkodás is az érzetekből, érzelmekből, hangulatokból annyit hágy meg, amennyi azok későbbi összekötésére elégséges. A nyelv a gondolkodásnak ezen munkáját a beszédrészek megkülönböztetésében mutatja. Önkéntesen megsemmisíti a gondolkodás a képzetek esetleges társulását s az összetartozót nemcsak együtt hagyja, de újból teremti, oly alakban, hogy összeköttetésének jogosultsága is ki legyen fejezve. Az önállót, a maradandót substantivum, az önállótlan s függőt adjectivum gyanánt fogja fel. Ehhez járul, hogy a folyó átmenetel fedezve legyen, a verbum. E három beszédrész kiválása az első kezdetleges, de szükséges szervezése a nyelvnek, melylyel a gondolkodás az ő operatioját megkezdi. A gondolkodás e megkülönböztetésben haladna, ha szavak nem állnának is rendelkezésére, bár a külső kifejezés hiányában — mely reá visszahat — kevesebb biztossággal. A nyelv grammatikai alakja nem fedi szükségképen annak logikai tagoltságát, de e törekvésnek minden haladó nyelvnel meg kell lenni. A nyelvképző phantasia által teremtett, a gondolkodásnak felesleges grammatikai formák lassanként kivesznek, a gondolat segédszavak összetétele által segít magán (így a régi nyelvek igéinek flexioi) vagy csak luxus módra tartatnak fenn a nyelvekben (a nemi különbségek). A nyelv magasabb fejlődési fokán a tárgyak nevei elvesztik eredeti jelentésüket, a szófűzés régibb törvényességével szakít az egyéni gondolkodás önkénye (itt is a conservativismus helyes), a társadalmi élet költői oldalának vesztével a nyelv is az élet technikai prózájának megfelelő egyszerűségre, kimerítésre törekszik.

Az emberiség első állapotát a népek hite boldognak tartja. A költők képzelete gyakran állítja fel az elművelődött társadalommal szemben az emberiség gyermekkorát. E paradicsomi lakóknak nemcsak boldogoknak, de ártatlanoknak, jóknak kellett lenni. Hogy milyenek lehettek, megítélhetjük azon népek erkölcsi állapotából, melyek még ma is ily gyermekort élnek. Engedjük meg, hogy van az emberi szellemben eredetileg bizonyos általános jogérzet: az az erkölcsi tapintat, mely képe

bennünket egyes esetekhez megtalálni a jog formáját, mégis a haladó műveltség eredménye. Egyes fénypontok mellett a természeti népek életében milyen mély árnyékot találunk! E természeti nép általános jelleme az állhatatlanság, a kiszámíthatlan következetlenség, melylyel jószívűségükből egyszerre embertelen gonoszságba csapnak át. De igazságtalanság volna tetteiket mai erkölcsi fogalmaink szerint itélni. Az előttünk oly irtóztató emberevés nekik nem okozott lelki furdalást, mint nekünk nem okoz kedvencz háziállataink megevése. Az ő észjárásuk szerint gyermekeiben akkor él igazán a már tehetetlen öreg apa, ha megeszik. Az ember rendeltetéséről való fogalmaknak sokat kell tisztulni, míg minden egyes emberben szentnek tartja az embert. Nem volt-e a gyermekek kitevése törvényesen megengedve az apáknak az ókori művelt népeknél? Erények nem születnek az emberrel. Még a tisztaság szeretete sem általános, azt is ugyátszik a helyzet fejtí ki s a megszokás tartja fenn. Az igazmondóság becsét már a nyers természeti állapotban is ismerik s a hazugság, a kétszínűség nem aljasítják-e le még ma is az embert? Magasabb felfogásra van szüksége magáról az embernek, hogy természeti ösztöneinek szükséges voltát, egyszersmind alárendeltségét felismerje. Így áll elő a szeméremérzet sokféle alakja. Lényünk e természeti oldalának eltakarása sajátosságosan az ifjú kor s nép erénye, míg gyermek- és idős korban, a vad és túlművelt népeknél hiányzik vagy már kiveszett a szemérem. Leginkább megkívánjuk ez érzelm jelentését a két nem egymásközi érintkezéseiben s valóban ennek formái a leglényegesebb ismertető jelei egy társaság erkölcsi műveltségének. Egyoldalú műveltség volna a testi alak s erők fejlesztését elhanyagolni; de az igazi erkölcsi érzellemmel nem fér össze testi előnyökkel hatni akarni, aminthogy a civilizált népek illetörvényei szerint az a külső megjelenés correctnessége, mely sem el nem rejtezik, sem piacra nem lép előnyeivel.

A vadász, nomád s földművelő élet fokozatos közeledést jeleznek a magasabb emberi műveltséghez. Lotze ezek rajzában, valamint a világtörténelem korszakainak áttekintésében a pszichológiai motivumokat emeli ki. A földművelés a növények életére irányozván az ember figyelmét, szelidíti erkölcsseit; a munka kényszere itt kezdődik, de azzal az ember bizonyos önállósága

a természet ellenében. A ház szabadabbá teszi az embert, mint a sátor. A cultura kezdetén úgy, mint folyamán, az önérzélem kielégítését találja az ember művében, legyen az egy kőbaltá vagy egy törvénykönyv. Ellenállhatlan szükség hajt bennünket életünket egy általunk alakított környezetben szemlélni. — A házzal kezdődik a család, a nő becsülése, az öregek tisztelete, az ősök emlékezete, a hagyomány. A családot lehet a társaság alapjának nevezni, amennyiben a társaság családokból áll, de megfordítva az is igaz, hogy igazi családi élet csak a társaságban lehet, együtt nemesül, együtt fajul azzal. A szerető pároknak — mondja Lotze — nem volna oly kedves a magány, a társaságra való visszaemlékezés nélkül. »Az élet drámája tartalmatlaná lesz, ha csak két személy játsza azt; kell hozzá legalább chorus, mely az emberi érdekek végetlen gazdagságát feltüntesse, melyből az ő viszonyuk csak egy rész...« A különböző életmódok társas együttlétének is azonban megvannak hátrányai. Míg a foglalkozás egyformasága bizonyos általános normába szorítja az egyest, mint csak egy példányát a köznemzeti műveltségnek, de megmenti a kétségtől s erkölcsi tartatlanságtól: a munka és életformák sokféle tagoltságában a kedélynek zavaró tarkaságot mutat, az egyént felülemeli a hagyományos előítéleteken, de megrendíti az erkölcsi korlátokat is. A műveltségnek, hogy öntudatos humánitásra juthasson, az élet nemzeti szokásából, a skepticismus veszélyén át kell menni. Hogy mindig szerencsésen keresztül jut-e? — az más kérdés.

A társaság az ő természetszerű erkölcsével átváltozik állammá, melynek feladata a társaság szellemében élő eszméket, mint rendező elveket az adott helyzetekben megvalósítani s a jogok és kötelességek rendszerében a szellemi organismust, melyhez az egyes tartozik, mint objectiv valóságot állítani elő. Az állam fogalmából következik, hogy institutioi az egyesek törekvéseit bizonyos határok közé korlátozzák. Ez institutioiok jóságát mindig a kor, a helyzet s a nép műveltsége szerint kell megítélni. A keleti birodalmak despotismusa eszközül használta fel a népet, de ugyanakkor egy egésznek tagjaivá kötötte őket össze. A világhódító hadjáratokat az uralkodói gőg vezette, de talán a világhuralom gondolata volt az egyetlen forma, melylyel az egy-

más iránt ellenséges népek a külső rend és biztonság jobblétébe s az emberiség együvé tartozóságának érzetébe vonattattak. — Az egyes történelmi népekről szólva, mindegyiknek igyekszik Lotze feltüntetni kulturai jelentőségét. A görögök dicsősége a tudomány megalapítása, nem annyira az ismeretek nagy mennyisége által, mint a vizsgáló szellem elfogulatlansága által. A prakticus római népnek a jog kiképzésénél nem kisebb érdeme, hogy »egy nagy államéletbe kötötte össze a föld népeit s a különböző országokban a műveltség magvait nemcsak elszórta, de annyira meggyökerezettette, hogy annak élő ágai a késő korok egész történetén átnyúlnak.« A vallások sokáig hordozói voltak a műveltségnek. A héberek úgy tűnnek fel a theocraticus kelet népei közt, mint józanok az ittasok közt. A mosaismusból hiányzott a természetbölcséleti mystika, annál inkább előtérbe jöttek a belső világ talányai, a bűn s az isteni igazságszolgáltatás. De új alakot a világnak a keresztyénség adott. Az evangelium az isten országával a szellemi életet emelte igazi valósággá a történelem világosságában. A szeretettel, mely a megbocsátó kegyelmet állította a földi igazság ellenébe, oly gondolatot hirdetett, oly lényegget adott a vallásnak, mely az értelem minden támadásai közt örök marad. »Az emberiség külső állapotaiba nem mint romboló hatalom lépett a keresztyénség, de a rosztól elvonta fennmaradásának minden igazolását. A rabszolgaságot nem törölte el mindjárt, de elítélte azt, midőn minden embert az isten országában résztvenni hívott.« Lotze méltatja az életre különben terméketlen hittételeket is: ezek voltak a kemény héj, mely az igazság magvát a jövőnek megőrizte. Hasonló érdemei vannak az egyháznak: több tekintetben a haladás és polgárosodás élén állott az, a legtöbb jótékonyági intézmény tőle indul ki, ő oktatott, mert csak nála volt tudomány, hozzá fordultak vigasztalásért, sőt segedelemért, mert az általános zabolátlanság idején ő ismert el minden emberi önkénytől független isteni rendet. — A középkori császárságról szólva, azt mondja, hogy ha csak phantasiakép volt is, valósággal létezett az emberek képzeletében s az iránta való tisztelet sok önkényt korlátok közt tartott és sok áldozatot hozott létre. — Az újkor nagy átalakulásai nem egyszerre következtek be. »Az emberi törekvéssel összefér az a következtelenség, hogy egyik téren ugyanazon nézetekért küzd-

jön, a melyeket a másikon, régi megszokásnak engedve, szenvedélyesen ostromol.« A szabad vizsgálódás elve, melyet a reformáció vallott, nem vonhatta ki magát a következetesség alól, hogy utoljára minden keresztyéni, sőt minden vallási nézetre kiterjesztessék; a lelkiismeret szabadságából természetesen folyik a politikai szabadság. Az újkor jelszava: »minden előítélettel szakítani«, alkalmaztatott tudományban, művészetben, társadalomban, politikában. A francia forradalom az általános emberi jogok proklamálásával még az élet külsőségeiben is szakított a történelemmel. A harcz célja még mindig nincs elérve, — ezt érezzük. A század küzdelmeiből egyet tanultunk, azt, hogy az állam vezetése és igazgatása éppen úgy tartozik tekintetbe venni a jelen változó szükségzeit, mint a történelmi multat, hogy a hatalom megosztása szükséges, hogy az erők szabad egyesülésének, a községek önkormányzatának tért kell nyitni s hogy a szabadság egy korlátozó felügyeletnek alárendelendő, mely az egész biztonságáról gondoskodik. »De korunk képviselői alkotmányjaiban az államművészet még vagy nem találta meg ideális célok betöltésére az alkalmas formát vagy e formák még koraiak, az a szellem még nem képződött ki, melyre egészen illenek.« — Mint az élet viszonyai, úgy tapasztalja a tudomány is a kritika befolyását. A tudomány most lett igazán kutatással, mely a források megbizhatóságát próbára teszi s a haladás lehető útjait számba veszi s eredményeit kísérletek által biztosítja. A csillagászat a világnézetnek új háttért nyitott, a mechanika és chemia által nemcsak a javak szerzésének, de a szellemi közlekedésnek is számtalan új eszköz nyújtott. S a jelenkor műveltsége a harci technika birtokában nem félhet többé a barbar népek általi elpusztítástól. Mindezen hatások új szellemet, új hangulatot adtak a jelenkornak, melyet szeretünk humanismusnak nevezni. Jellemzi ezt a cselekvésben bizonyos tartózkodás, józanosság. Miután minden gondolható életérdeket s minden nézőpontot megismert már az ember, nehezen érdekelhető s kevésbé könnyen hívó. E szenvedélytelenség következménye a közönyösségig menő türelmesség, mely a társadalom annyi még fél alakulásai mellett igen sok becsest nyújt s remélni engedi a folytonos haladást.

S van-e csakugyan haladás? Nem látván sem a kezdetet

sem a véget, az okoskodás is oda menekül, ahova a hit: istenhez. De mentől tisztábban fogjuk fel a teremtő működést, annál kevésbé várhatjuk minden pillanatban »isten ujjait« láthatni a tüneményekben; inkább a természet törvényeinek szakadatlanságában gondolhatjuk az ő mindenhatóságát láthatlanul jelen lenni. De ez isteni működés örök következetességével nem tud kedélyünk kibékülni. Ezzel lemondunk a cselekvés szabadságáról. Az élő személyiségben azt keressük, s magunkban azt hiszszük feltalálhatni, hogy van lehetőség belátásunkat növelni, nem akarni azt a mit előbb akartunk, hogy cselekvőleg be tudunk nyulni a külvilág alakításába — s mindez összeegyeztethetlen egy oly isteni működéssel, mely magát saját törvényével folyton megköti. Egy magából szükségképen fejlődő ösléttel minden történés összeegyeztethetlen. S ha határvonalat húzunk a természet mint a szükségesség s a történelem, mint a szabadság birodalma közt, nem azt tettük-e fel, hogy isten cselekedetei legalább az emberi lélekben meg-megszakadnak? Egy megoldás lehető csak: a pszichológiai. Törvényesség uralkodik a természetben s ennek az emberi élet is alá van vetve, de az emberi lélekben szintén törvényszerűleg igen sok történhetik, a mi nem egyszerű folytatása a külvilág behatásának, a mire a szellemi élet nélkül a természeti rend soha sem vezetett volna. Nincs hát abban ellenmondás, hogy az isteni bölcsesség magasabb nézőpont szerint vezeti az emberiség történetét, mint a természet folyását. — Ez isteni vezetést szokták nevezni az emberiség nevelésének. De nevelni csak egyes embert lehet, ki hibáinak következményéből okulhat s ha tökéletesedik, ennek örömet önmaga érzi. Az emberiség egy általános fogalom, ez nem cselekedhetik, nem szenvedhet, ezt tehát nevelni nem lehet. Feltéve, hogy van haladás, ez csak az egyes emberekről s akkor is kevesekről áll, a többiek, kik a folyam sodrában nincsenek, elmaradnak a sekélyes partokon. De azt sem lehet mondani, hogy az utódok mind öröklenék, a mit az elődök bírtak; ellenkezőleg egyik idő ellensége a másiknak s néha csak előítéletekből áll az örökség. Minden embernek újból kell tanulni, a mit az apák tudtak s a miért ezek lelkesültek, annak ő előtte sokszor semmi becse. A haladást mint folytonosságot állítani

éppen nem lehet. Ahol legbiztosabbnak tartjuk a haladást: a tudományban, ott is az a sajátságos sorsunk van, hogy az roppant mennyiségénél fogva senkinek sincs birtokában. Alkalmazásában az ismereteknek mindenesetre van haladás egészben is; azonban e haladásnak nagyon csekély tudatával bír az emberiség, mint ilyen. Az »emberiség nevelése« eszméjének tehát a történelem megértésében nem sok hasznát vesszük. — Legtöbb felfogás, mely e fejlődést meg akarta magyarázni, oda jutott, hogy egy önkény művének tekintette azt, melynek az egyes emberek, korok tehetetlen eszközei, tehát hogy a cél kívül van, vagy végül van. Lotzét nem elégíti ki egyik magyarázat sem. A pogány és keresztyén kor asketáinak az a meggyőződése, hogy az egész földi élet hiába való, szintén »történelembőlcsélet«, de félreismerése az egészséges emberi természetnek, mely a társas közösségben találja meg tevékenységének igazi terét és céljait. A világot »isten költeményének« nevezni végre is csak egy meddő gondolatjáték. Erősebben támadja azt a felfogás-módot, mely a történelemben egy eszme fejlődését látja. Akkor arra kell előbb felelni, miért, mi végre történik mindez? Ha a boldogságért, melyet a látmány nyújt, akkor annak vagy mindig kell vala az emberek által élveztetni, vagy isten az, a kinek kedvéért történik minden, vagy végre azon néhány emberért, kikben a történelmi haladás eszméje tudalomra jön. Hogy az emberek nagy részénél mindig hiányzott a történelmi tudalom, hogy a tömeg történelem-bölcsészete homályos hagyományokból »a régi jó időkről« s békétlen reménykedésből áll egy jobb jövő felől, ezt nem kell bizonyítani. A második esetben isten kezében levén a világdrama terve kivitele, ő levén még a néző is, az emberek, az ő minden reményükkel, félelmökkel, cselekvésekkel, szenvedésekkel csak a gépezethez és decoratióhoz tartoznak, melyet isten az előadáshoz felhasznál. Az ember tragicumának közönyös nézőjeül gondolni istent mégis visszataszító volna, ezért helyettesítik világszellemmel vagy absoluttal. De egy személytelen őslény még kevésbé lehet alapja a kötelességeknek s mi nem érezhetnénk indítatva magunkat az emberi nemért való őszinte fáradozásra s »ha mégis megmaradnánk a szeretet, a kötelességérzet s feláldozás mellett: az az emberi szív minden végessége s mulan-

dósága mellett sokkal nemesebb, gazdagabb s felségesebb lény volna, mint az absolut minden gondolati szükségességű fejlődésével.« — Végre azt sem arrogáljuk, hogy a »philosophusok kedvéért« volna a történelem. Nincs más hátra, mint úgy fogunk fel az emberiség történetét, mint saját fogalmának megvalósulását. »Mint az emberi szellem önfejlesztése, mint saját sorsa, saját benső szükségessége, a történelem sem nem egy mozgás, melybe bennünket egy magasabb szándék önkénye sodort, sem nem olyan, melybe a külső tények esztelen összehatása juttat. Az emberiség fogalmából lesz a történelem megfogható, ebben vannak nemcsak az időbeli haladás alapja, de a történelmi fokozatokra nézve levezethető szigorú és teljes formulák is.« Mint az organismusban az élő elemek összeműködnek egy közös folyamatba, mint egy testtömeg parányi részeinek szabálytalan, sőt ellentétes mozgásai mégis közös mozgást idéznek elő: úgy lehet gondolni, hogy az egyesek szabálytalan akarásai korlátozva vannak azon általános feltételektől, melyek általában a szellemi élet törvényeiben az állandó természeti rendben végre egy lelkes társaság tagjai közt levő kölcsönhatásban elkerülhetlenek. Egészben és nagyban csak oly fejlődés jöhet létre a történelemben, mely az emberi szellemi élet rendeltetésének megfelel. Lotze visszautasítja azt a nézetet, hogy a jelen áldozat legyen a jövőért s a késő emberiségnek legyen fentartva az a boldogság, mely a múlt és jelen embertől meg volt tagadva. Sőt inkább megvan és meglesz minden életnek a maga külön célja, a maga öröme, baja. Az a minnek becsét tulajdonítunk, a mit igaznak tartunk, az üdv, a kétségbeesés, a bámulat, az utálat, a szeretet és gyűlölet — ezek tették mindig s ezek fogják tenni az életet. De az emberiség egysége főleg az összetartozóság érzetében van múlttal és jövővel. Jellemző az önző emberi kedélyre, hogy a jelen sohasem irigyli a jövőt, sőt egy jobbnak előállítása minden nemes szív törekvése. »Az a sejtelem, hogy mi nem veszünk el a jövőre nézve, hogy azok, a kik előttünk voltak, habár elenyésznek a földről, nem enyésznek el a valóságból, s hogy a történelem haladása érettök is történik: csak ez a hit engedi meg, hogy egy emberiségről s ennek történelméről beszéljünk. Mert ez az emberiség nem egy általános nem, mely egyesek-

ben ismétli magát közönyösen az iránt, hányan voltak vagy lesznek, nem is a számtalan egyesek sokaságában áll, melyet csak a mi gondolatunk foglal egybe, hanem ama realis és élő közösségben, mely a szellemek időileg elválasztott sokaságát az egymásért lét egészébe foglalja össze, melyben mindegyiknek ki van számítva és fentartva saját helye.« *

Már eddig is hosszúra nyúlt ismertetésemet Lotze történelem-bölcseletéről sietek bevégezni. A haladás keretét betöltő képekből csak egyes vonásokat adhatok. — Főbb formái az emberiség haladásának: az igazság és tudás, az életélvezet és munka, a szép és a művészet, a vallásos élet, a nyilvános élet és a társaság. Ezeknek inkább eszmei, mint időrendi történetét találjuk Lotzenál. Miután az állam és vallás eszméjét már ismerjük, az utolsó két alak mellőzhető lesz.

A megismerés első formája a mythologia. Az ifjú emberiség az egyesről nem az általánosra, de az egészre törekszik, mindent az érzelem melegével fog fel s megelevenít phantasiájával. Egy nagy igazság van e kor meggyőződésében: hogy igazán létező csak az, a minnek becse van! — Az erre következő élet- és művelődési kor nem igyekszik költészettel egészíteni ki a világot, gondolkozó szemlélés által akar a dolgok természetére jutni. A mesével eltelik a szív s szomjazza a valóságot s leírhatlan örömet talál, ha annak csak egy kis részébe belátást nyerhet. — A módszeres reflexio vezetett a tudományos megismerésre. Ez felismerte, hogy a dolgok természete mindenütt jelen van s az igazságban áll, mely örök maga magával egyenlő a legkisebben s legnagyobbban s a világ minden részét, mint ideg a szervezetet összeköti. Hogy szemlélésünk tárgyai általános nemi fogalmak alá rendezhetők s e fogalmak függetlenül az egyes dolgok változásától mindig ugyanazok: e felfedezés képezi az átlépést az új korra. Ehhez csatlakoznak a metaphysika kérdései, a lét és gondolat viszonyáról, melyeknek dialektikai fejlődését adja Lotze, ezzel végezvén bírálatát: »az ókor árnya: a »logos«-nak az a végzetes túlbecsülése még mindig felettünk lebeg s nem engedi sem

* Mikrokosmos III. 51.

az idealeban sem a realeban észrevenni azt, mi által mindkettő több mint minden ész.«

Hiányos ismerettel kellett az embernek a dolgokat s a társaság viszonyait használni és alakítani, de e tapogatózó kísérletek gazdagították tudását, s a tudás növekedése hatalmát a dolgok felett s vállalkozási kedvét. Tudomány és élet így fejlődnek kölcsönhatásban. Lotze nem tart azokkal, kik a munka és élvezet közt éles határt vonnak, mint a portéka és ára közt, mert a munka maga sok örömet ad s a pihenésnek is csak ez ad édességet. Így nem igazságos a régibb idők boldogabb voltára következtetni abból, hogy akkor ugyan a kielégítésnek nem volt annyi módja mint ma, de szükség is kevesebb volt. A munkátlan természeti állapot szellemi élettartalmáért nem cserélnök mi el azt, a mivel a cultura küzdelmeinket jutalmazza. De azért a munka történetét nem végzi Lotze optimissal. A materialisticus nézetek áramlása mutatja a növekedő hajlamot: semmi más törekvést nem ismerni, mint a földi javak s élvezetek szaporítását. — A géptechika tagadhatlanul emelte az anyagi jólétet, de a munkás osztálynak abban vajmi kis része van. Kivált északon a gyárakban egy új rabszolgaság kezdődött. Még kedvezőtlenebb a munka új formáinak visszahatása a szellemi fejlődésre. A régi munkás ura volt műszerének, a mai rabja; amaz a kész munkából okult s tökéletesítette magát, emennek már oly alakban kerül kezébe a munka, melynek múltját s jövőjét nem ismeri. Ugy látszik »az emberi élet mindinkább átváltozik a létért való küzdelemmé. Az apró szükségletek megsokasodása s azok kielégítésének nehézsége felemésztí az erő nagy részét, melyet feltételebb célokra lehetett volna fordítani. A munka helyére, mely egykor egy magát üdítő gyakorlás volt, mindinkább az üzlet lép »a társadalom ama csodálatos teremtménye, mely az ő sokágú összeköttetésével akarunktól független saját életet látszik folytatni s az egyeseket rabszolgájává teszi . . . Ilyen folyása a dolgoknak ha haladás s talán szükséges is, semmi esetre sem tökéletesedés, legalább a közboldogságra nézve nem.«

Az a e s t h e t i k a i eszmék közül a népek lelkét először a nagy, az óriási ragadta meg. Ezt mutatják az épülettromok, még a szobrászati maradványok is. A héber nép vallásos esz-

ményre, mely zoltáiraiban s a próféták könyveiben nyilatkozik, a f e l s é g e s. A görögök szellemi életének gazdagságát s mozgalmasságát mutatja már nyelvök. A görögök elérték, hogy a s z é p emberiség mintaképeül szolgáljanak az utóvilág előtt. Műveiket is minden téren a h a r m o n i a, a mérték jellemzi. A görögnél a tekintet világossága s az alakító erő pótolta azt, a mi talán phantasiájoknak a szív melegéből hiányzott. A rómaiknál hiányzik ez életvidámság, vallásos hitök az emberi lét mögött látta már a dolgok homályos összefüggését. Innen költészetükben a hajlam a r e f l e x i ó r a, innen a prózai styl tökélyének, a s z a b a t o s s á g n a k keresése kötött műveikben is, s minden műalkotásaikban a v á l a s z t é k o s s á g. A keresztyénség széttörte az ókort jellemző önelégültséget a földi étellel, az emberiség életét csak átmeneteli pontnak tekintette isten országára, a természetet csak eszköznek a gondviselés kezében, melynek szépsége a bűn által el van torzítva. Így az újkor phantasiája a töprengés képét mutatja. Innen a keresztyénkor művészetében a s y m b o l i k á r a való hajlam s fogékony-sághiány az alaki szépség iránt s az egészséges természet önelégtételének jeléül a t r é f á r a, g ú n y r a való hajlam. A realis élet visszahatása hozta magával az e l é g e d e t l e n s é g e t a végetlen utáni sovárgással, mely a modern kor költészetének aesthetikai alaphangja lett. Nekünk a művészet csak a cultusz díszítésére szolgál. Képtárak, concertek, színházak szórakozásra valók csak, hol az ember munkától vagy gondjaitól szabadul egy időre. A modern világ kritikai vizsgálódó szelleme az élet minden vidékét rationalis alapokra igyekszik fektetni, a társadalmi érintkezést mindinkább megfosztja költői elemeitől, hogy minden lelkesedést az elvonultság magányának tartson fel. A szobrászat és építészet kivételével mégis az újkorban érte el minden művészet tetőpontját. Előnyét és hátrányát az ókori műalkotásokkal szemben az élet különbözősége magyarázza meg. Ez a kedély szenvedélyességének terméke, az ellentétek, a meghasonlottság kifejezése. Innen a s z e l l e m e s s é g kinyomata minden modern alkotáson, innen a kor függetlenségi törekvéseinek megfelelőleg a karakteristika s a sokszor túlhajtott i r ó n i a és h u m o r.

Bihari Péter.

(Vége köv.)

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIÁJA.

— Mutatvány egy Spencer philosophiáját tárgyaló tanulmányból. —

*A biológiára vonatkozó nézetek.**

— Második közlemény. —

I. Bevezetés. Spencernek rendszere hézagot mutat, melyet ő maga a First Princ.-hez írt előszavában föltüntet. »A logikai rend úgy kívánná, hogy a philosophia alapelveit a szerves természetre alkalmazzam. Ezen tág mezőt azonban most mellőzöm, részint azért, mert nélküle is tervem fölötté kiterjedt: részint pedig, mert közvetlenebb fontosságú a szerves világnak magyarázata az általam kitűzött mód szerint.« Ha figyelmen kívül hagyjuk is az abstract és abstract-concret tudományoknak philosophiai tárgyalását és csak a concret tudományoknak philosophiai tárgyalására figyelünk (l. az I. közlem. IV. fejezetét), mégis Spencernek feladata lett volna az összetett fejlődés törvényeinek helyességét az astronomia és geologia tudományára alkalmazva kimutatni, szóval, feladata lett volna, naprendszerünk fejlődését általában, és földünknek geologiai fejlődését különösen philosophiailag tárgyalni.

E hézagot Fiske a következő munkában: *Outlines of a Cosmic Philosophy etc.* iparkodott némileg pótolni. Azonban Spencer maga is adja elő nézeteit naprendszerünk keletkezéséről, habár inkább mint physikus, mint a philosophia szempontjából (*L. The Nebular Hypothesis című essayt. Essays, I. 239*

* Az I-ső közl. I. M. Ph. Sz. 1882. I-ső füzetében.

—299. l.). Hogy ő a Laplace-féle elméletet egészben véve helyesnek tartja, előre várhatjuk, mert ezen elmélet szerint naprendszerünk egy rengeteg kiterjedt gáztömegeből fejlődött. Ez alkalommal kimutatni iparkodik, mennyire tévesek Humboldt S. és Herschel V.-nak nézetei a csillagködökről, és mily ellenmondásokra, hogy ne mondjam absurdumokra vezetnek; továbbá azt is iparkodik kimutatni, hogy azon látszólagos nehézségek, melyek a Laplace elmélete alkalmazásában felmerülnek, inkább mellette, mint ellene szólnak. Ilyen nehézségek teszem, hogy némely hold nem kering a bolygók általános ekliptikájának síkjában, hanem nagyobb szögben metszi azt, hogy a bolygók tömörsége nem olyan, mint azt az elmélet következményei kívánni látszanak stb. De e kérdések megfejtése inkább a természettanhoz mint a philosophiához tartozik. Philosophiailag fontosak azonban az értekezésnek zárószavai: »Csak még ki kell emelni azt, hogy, midőn így naprendszerünk és számos hozzá hasonló rendszer genesisét felfoghatóvá tettük, a végső titok ép oly nagy marad, mint valaha előtte. A meglétnek (existence) feladványát nem oldottuk meg, csak mintegy hátrább szorítottuk azt. A ködnek hypothesis semmi világot nem vet a szétfolyt anyag eredetére. A szétfolyt anyagnak eredetét ép úgy kell megmagyarázni, mint az özszerű (concret) anyagét. Egy atomnak eredete nem könnyebben fogható fel, mint egy bolygóé. De sőt, a helyett, hogy a világegyetem kevésbé titokszerűvé válnék az által, még titokszerűbbé válik az. Valamit kéz ügyességgel teremteni, sokkal alantibb valami, mint valamit fejlesztéssel létrehozni. Az ember gépet összeállíthat, de nem teheti azt, hogy egy gép fejlődjék. Eszes gépszerkesztő, a mint esetek voltak rá, annyira képes az élő lényt másolni, hogy zongorajátszót is képes szerkeszteni; azt is képzelhetjük magunknak, hogy nagyobb ügyességgel mesterségesen teljes embert is állíthat elő; de képtelenek vagyunk magunknak elképzelni, hogy miképen keletkezhetik egy piczi alkatnélküli magból lassankint oly szövevényes szervezet. Hogy a mi összhangzó világegyetemünk csak mint olyanná válhat, de voltaképp mint szétfolyt anyag volt, és mostani szervezett állapotába csak lassan nőtt, az sokkal csudálatra méltóbb,

mintha, a mint közönségesen hiszik, mesterségesen kapta volna alakját «

Az Isten magasztos eszméjéhez tehát inkább illő, hogy oly szétfolyt, látszólag rendetlen anyagot teremtett, mely beléfkettett természeti törvényei szerint e rendezett, szervezett világ-egyedetemet magából fejleszti, mint hogy ő kényszerítve legyen, hogy minduntalan annak történetébe beavatkozzék és új meg új fajokat vagy lényeket teremtsen.

II. A szerves anyagnak vegyi és természetani tulajdonságai. Spencer biológiai fejtegetéseit avval kezdi meg, hogy vizsgálja, a szerves testnek mily vegyi és természetani tulajdonságain alapszik az élet. »A négy főelemből, melyek különböző módon vegyítve az élő lényeket alkotják, három gáz-alaku. Míg csak a carbonium szilárd, az oxygen, hydrogen és nitrogen csak gázalakban fordulnak elő. Ha olyan nyomást alkalmazunk reájuk, mely azokat majdnem cseppfolyósokká teszi, mégis minden abbeli kísérleteinknek dacoltak, hogy cseppfolyósokká tegyük. * Az határozottan jelent valamit. Ha arra emlékezünk, hogy az anyag és erőnek azon változásai és újból való csoportulásai (re-distribution), melyek a fejlődést mind az alkat (structur) mind a functio szempontjából képezik, az újból elhelyezkedett atomoknak sajátos mozgásait foglalják magukban: az organikus testek ama tényének valószínű okát is fogjuk átlátni, hogy azok a fejlődésnek tünetényeit miért tüntetik fel oly nagy mérvben; hiszen oly atomokból vannak alkotva, melyek feles mozgékonyssággal bírnak. A chemiai elemeknek tulajdonságai vegyületeikben csak érzékeinkre nézve semmisülnek meg, nem valóban. Az erő megmaradásának elvéből folyik, hogy egy összetett valaminek tulajdonságai nem egyebek, mint a tényezők tulajdonságainak eredője. Ez eredőben a tényezők tulajdonságai egyenkint teljes actióban vannak, csak hogy egymást nagyrészt elhomályosítják. Az előbb említett substantiáknak egyik kirívó tulajdonsága a parányok mozgékonyága; e mozgékonyság foka nagyobb-

* A természettudományok legújabb vívmányai ezt helytelennek bizonyítottak, de az által Spencer okozása helyességéből mit sem veszít, mert mindenki a három utolsó elem²parányainak sajátos feles mozgását elismeri.

kisebb mérvben az összetételük által alkotott tömecskek tulajdonságait is határozza meg. Innen következtethetjük, hogy van némi összefüggés a közt, hogy az organicus testek négy főeleméből három gázalaku egyrészt, másrészt, hogy az organikus testek aránylag könnyen változtatják részeiket, mit fejlődésnek nevezünk, és hogy mozgásaikat is átalakítják, mit funkciónak nevezünk.« (Principles of Biology 3. k. 1.) * Minthogy az organikus testek felette mozgékony parányokból alkotvák, következtetjük, hogy a parányok a chemiai vegyületekben is megtartják mozgékonyosságukat, egy bizonyos fokig legalább; ha már most egy külső ok, legyen az melegség, villanyosság, vagy más valami e mozgékonytságot fokozza, ez oly nagygyá válhatik, hogy a chemiai vonzerőt legyőzi, és a chemiai vegyület felbomlik és más chemiai vegyületnek enged helyt. Innen az organikus testeknek hajlama, hogy minden külbefolyásnak engedve vegyileg új meg új módon alakulnak, vagyis az életnek állandó folyamát tüntetik fel.

Spencer munkájának további részeiben vizsgálja, milyenek azon tömecskeknek chemiai tulajdonságai, melyek több nemű és nagyobb számú atomokból alkotvák.

Ezeknek atommozgása kisebb lett, de felbonthatósága még nagyobb; továbbá mentül több és többnemű atom alkotja a tömecsset, annál könnyebben van helye az isomeriának, jele annak, hogy az atomok a tömecsben állásukat egymáshoz változtathatják. »Mulder szerint az albumin képlete ez: $10 (C^{10} H^{31} N^5 O^{12}) + S^2 P$. Az annyit tesz, hogy a kénnel és phosphorral egy oly összetett tömecsnek tíz egyenértéke vegyült, mely 40 atomot a carboniumból, 31-et a hydrogeniumból, 5-öt a nitrogénből és 12-öt az oxygenből foglal magában: a tömecs tehát közel kilencszáz (883) atomból alakult.« (Princ of Biol. I. 14. 1.) Nem szabad felejtenünk, hogy a szerves anyag colloidalis (kocsonyás) és nem jegeczes, hogy azt a folyadékok fölötté könnyen áthatják; ez mind csak könnyebbé teszi azt, hogy a külső világnak minden incidense reá hasson. Innen azon fontos szempont, hogy ha az organismusnak életét akarjuk tanulmányozni, figyelmen kívül nem hagyhatjuk az organismusnak környezetét. Spencer-

* A műnek second thousand sorozatát idézem az 1867. évből.

nek és Darwinnak különös érdeme az, hogy az élettüneményeknek megmagyarázásánál arra nagy súlyt fektettek. — Felette érdekes egy másik pont. A szervezet életében elhasznált anyagok chemiailag sokkal nehezebben bonthatók fel, mint a szervezet életében még működő anyagok. Ez arra mutat, hogy a bomlásnak ezen anyagai kevesebb atommozgással rendelkeznek, mint a szervezeten belül még ép anyagok. Hová jutott ezen mozgás? Hiszen mozgás nem vesztethet el! (L. az első közleményt VI. fej.) Az atomok ezen mozgásainak egy része arra használtatott, hogy a testnek nagyobb tömegei mozogtak; a mozgás csak alakot váltott, de nem tűnt el; az atommozgásból lett tömegmozgás, a mint a gőztömekeknek mozgása a géptömegnek mozgására fordítatik. De nemcsak tömegmozgásra fordítatik e mozgás vesztesége, hanem melegkifejtésre, fényre, villanyosságára stb.

III. Az életnek meghatározása. Miután a szerves testnek chemiai alkotását láttuk, és azt is láttuk, hogy az chemiai változásokra igen hajlandó, vessük fel azt a kérdést: mi az élet? Az életnek legfeltűnőbb jellemvonása, hogy az szünet nélküli folyamata a chemiai változásoknak. Az élő testben szünet nélkül tápanyag assimiláltatik, elhasznált anyag pedig elválasztatik, illetőleg eltávolítottatik. Ezen folyamat pedig (processus) hosszabb, bizonyos sorban egymásután következők változásokat tüntet fel. De meg nem elégszünk avval, hogy az élő test minden pillanatban egy változást tüntessen fel; egyszerre többet, különféleket, még pedig határozottakat tüntet fel. Abban a pillanatban, a mint a gyökérben a tápláló nedv felszívatik, a fának törzse is képződik, a levél lehel és a gyümölcs talán megéri.

Az élet tehát különféle, határozott rendben egymásután következő és egyszerre történő változásoknak összege. (The definitive combination of heterogeneous changes, both simultaneous and successive. Princ. of Biol. 71. l.) Ezt az élet előleges meghatározásának vehetjük; de vizsgálatainkat folytatván, az élet végleges meghatározását is megkísérhetjük. Mindenekelőtt nem szabad felejtenuünk, hogy az élő lény nem áll magában a földön, van környezete, mely az előbbi fejezetben kifejtett chemiai tulajdonságainál fogva reá hat, és a melyre az visszahat. E hatást és visszahatást kell megvizsgálnunk, ha az életet tanulmányozni

akarjuk. Comte az életről szólván így nyilatkozik: »Ezen eszme (élet) nemcsak oly szerves lényt tételez fel, mely az életet lehetővé teszi, hanem, még pedig nem kevésbé elkerülhetlenül, a külső behatásoknak egy bizonyos összegét, mely a szerves lény életét lehetségessé teszi. Egy bizonyos összhangzás az élő lény és környezete közt, ez az élet alapfeltételének jellemvonása.« (Cours de philos. positive. III. 201. l.) Midőn Spencer Comte-nak ezen szavait idézi, azon jellemző megjegyzést teszi hozzá, hogy csodálatos, hogy Comte oly közel járt az igazsághoz és azt még sem találta. Csak egy lépéssel tovább és az életnek igazi lényegét fölfogtuk.

A correspondentia fentartása a környezet és az élő lény belső viszonyai közt nem föltétele, de valóságos alkotója az életnek. (It is strange, that M. Comte should have thus recognized the necessity of a harmony between an organism and its environment, as a condition essential to life, and should not have seen, that the continuous maintenance of such inner actions as will counterbalance outer actions, constitutes life 74. l.) Spencer szerint tehát a környezet hatása a szerves lényre nem csak alapfeltétele az életnek, hanem az élet maga nem egyéb, mint a szerves lény belső viszonyainak folyton való alkalmazkodása az egyre változó külhatásokhoz. (The continuous adjustment of internal relations to external relations. Princ. of Biol. I. 80. l.)* Philosophusunk az életnek sajátos felfogása által egyenesen az alkalmazkodás elméletéhez tereltetett, és ez képezi a biológiának alapeszméjét.

Az életnek ezen elmélete szerint azon élet kifejtettebb, mely hosszabb ideig tart, mely egyszerre több, bonyolultabb és határozotabb változásokat tüntet fel az élő lényben, és a mely változások a környezetnek több és változatosabb körülményeivel correspondálnak. Mint fentebb láttuk (Első közlemény VIII. fejt. M. Phil. Sz. I. f. 41. l.), minden összetett fejlődésnek jellemvonása az, hogy az egyforma határozatlan különfélévé, határo-

* J e g y z e t. Spencer az életnek még egy másik definitióját adja, melyre azonban, úgy látszik, nem fektet oly nagy súlyt. A definitió ez: The definite combination of heterogeneous changes, both simultaneous and successive, in correspondence with external co-existences and sequences. 74. lap.

zottá válik. Ehhez képest a határozatlan alkatu szerves őanyag, mentül változatosabbá, határozottabbá lesz környezete, e környezethez alkalmazkodván, maga is idő multával határozottabbá válik. Épen ezen alkalmazkodás folytán, változatos, határozott alkatot ölt és az alkatnak megfelelő functiót végez; azaz, fejlődnek nemek, fajok: az élő lények külső alakja, alkata, szerveiknek functiója egyre különfélébbé, határozottabbá, változatosabbá és egyúttal bonyolultabbá is válik.

Az előbbieket szerint könnyen átláthatjuk azt is, mi az életről szóló tannak, a biológiának feladata: az élő lény belső viszonyainak a környezet külső viszonyaihoz való alkalmazkodásának törvényeit és módjait megállapítani.

Jegyzetképen legyen szabad Lewes H. G. egyik újabb munkájából egy helyet lefordítanom: »Az analogia az élet és a szellem (mind) közt a legbensőbb analogiáknak egyike, ha ez utóbbi egyáltalában egyébnek vehető, mint az előbbi egy különös alakjának. Innen az, mit az életről tudunk, legbiztosabban fog vezetni bennünket arra, a mi a szellemről megtudható. Mindkettő folyamat (processus), vagy más szempontból véve functióknak teremtménye (products); egyik sem substantia, egyik sem erő. Ha az életképességről (vitality) mint substantiáról beszél-nénk, összeütközésbe jönnénk valamennyi eszméinkkel; de sokan beszélnek még róla mint erőről. Mit értünk mink tehát életképesség, életerő alatt? Ha ezen elvont fogalom concret alapjára vezettedik vissza, akkor látni fogjuk, hogy bizonyos folyamatok, vagy folyamatoknak csoportja egy egyszerű kifejezésben foglal-tatik össze, de (tévesen) e folyamatoknak végleges eredménye nem eredménynek, hanem eredeti föltételnek vétetik; azon név, mely a tünetmények bizonyos csoportjának kifejezője, eme tünet-mények személyesített képviselőjének állittatik oda, és az a mi tényleg teremtmény (product), teremtőnek (producer) vétetik.... Az életerőnek nyilatkozatai, melyeket egy szerves test feltüntet, összehasonlíthatók egy gépnek mechanikai erőnyilatkozataival. Senkinek sem jut eszébe, hogy a mechanikai erőhöz nyuljon és azt megváltoztatni iparkodjék (hisz ez csak abstract valami), hanem azt kísérli meg, hogy e mechanikai erőnyilatkozatainak föltételeit (ezek a valók) változtassa meg. Ha a részeknek sur-lódását kevesbíti, a végleges hatást csak nagyobbítani fogja. Ha-

sonlóan semmi bölcselkedő biologusnak nem fog jutni eszébe megkísérteni, hogy az életerőt változtassa meg; csak azon lesz, hogy az életnek azon biostatikai föltételeit változtassa, melyeket, ha azokat okoknak tekintjük és egy szóval kifejezzük, életképességnek, életerőnek nevezünk. Ha mi villanyosságról, cohesióról, attractióról szólunk, hasonló módon abstractiókkal élünk, melyek a tényleg észlelt tüneményeknek egy egész seregét foglalják össze; a kísérletek azonban nem ezen abstractiókra támaszkodnak, hanem magukra a tényleges tüneményekre.« Problems of Life and Mind I. 110. l. — Az élet tehát folyamat (processus), mely az egyensúlyt az élő lény belső erői és a külső világnak a lényre ráható erői közt fentartja; abban a pillanatban, a mint ez egyensúly megbomlik, bekövetkezik a halál. Kévésbé van dolgunk abstract fogalmakkal, ha az élet tüneményeit vizsgáljuk, mint az észlelt tényekkel; ezeknek elemeit, törvényeit kell kutatnunk. (Innen ítélhetjük meg egyebek közt olyan psychológiának az értékét, mely az értelemnek, az észnek működési határait iparkodik megszabni, a helyett, hogy az egyes képzeteknek tényleges képződési folyamatát elemezné és a képzetek egymásra hatásának törvényeit kutatná.)

IV. A biológia feladata. Midőn Spencer az életet oly módon fogja fel, hogy annak lényege abban áll, hogy a szerves lények belső viszonyai a környezet külső viszonyaihoz folyvást alkalmazkodnak, könnyen beláthatjuk, hogy szerinte mi képezi a biológiának főfeladatát. Minden élő lénynek van sajátos alkata, szerkezete, vannak határozott szervei, melyek bizonyos törvények szerint működnek (functionálnak); a kérdés tehát az lesz: az élő lénynek alkata, szerkezete, és a szerveknek functiója miképen felel meg a környezetnek? miképen változik meg mindkettő a környezet behatása folytán?

Részletesen a biológia feladata az:

1. Azon tüneményeknek felsorolása, melyeket a szerves lényeknek alkata, szerkezete feltüntet.

a) Az alkat; szerkezet azon tüneményei, melyeket a szerves egyedek feltüntetnek.

ö) Az alkatnak, szerkezetnek azon tüneményei, melyeket az egymás után következő szerves lények feltüntetnek.

2. Azon tünemények felsorolása, melyeket a szerves lényeknek functiója feltüntet. Ez megint két részre való osztást enged meg:

a) A functió tüneményei az egyes szerves egyedekben.

b) A functió tüneményei az egymásután következő szerves lényekben.

3. Az alkatnak, szerkezetnek a functióra való hatása és viszont a functiónak visszahatása az alkatra, szerkezetre. Ez is az előbbiekhöz hasonlóan két részre osztható:

a) Azon hatás és visszahatás, a mint azt a szerves egyedek feltüntetik.

b) Ama hatás és visszahatás, a mint azt az egymásután következő szerves lények feltüntetik.

4. Azon tüneményeknek felsorolása, melyek a szerves lényeknek egymásután való következését föltételezik, vagyis a szerves lények genesisének tüneményei. Princ. of Priol. I. 96. lap.

Ezen vázlat rövidke magyarázatot igényel. Mind az egész szerves lényeknek külső alkata, mind azoknak egyes szervei véghetetlen változásokat tüntetnek fel. Vegyük csak az állatokat! Mennyi változatosságot látni a protozoontól az emberig, az állatok külső alakját, szerveik alakját, számát illetőleg! Nem találni-e ebben a törvényszerűséget?

Ezt kutatja az 1. a) pontja. — Ismeretes, hogy az ember nem volt az első szerves lény a világon. Darwin tana szerint a kifejlődtebb lény a kevésbé kifejlődött lénynek egyenes utódja volt; a külső környezetnek a szerves lényekre való behatása folytán ezek mind tökéletesebbeké váltak, azzal pedig mind külső alakjukat, mind szerveiknek alakját, számát az évezredek lefolyása alatt változtatták. Nem találni-e ebben a változtatásban törvényszerűséget?

Ezt kutatja az 1. b) pontja. — A többit talán rövidebbre vonhatom.

A 2. a) pontja kutatja a magasabb törvényeket, melyeket az egyes szerveknek functiója feltüntet, azon ponttól kezdve, midőn annak nyomát, teszem az alsóbbrendű állatoknál találjuk egészen azon pontig, midőn azt az emberi alakban teljes kifejlődésében látjuk; ugyanezt tárgyalja a szerves világ fejlődési története szempontjából a 2. b) pontja.

A 3. a) és b) pontnak azon eszme szolgál alapul, hogy a külső alak hat a functióra, (hogy egy nagyobb kifejlődtebb szívnek functiója nem olyan mint egy kis, gyöngé szívé), továbbá, hogy a functió visszahat a szerveknek alkatára, szerkezetére, (hogy egy kar, mely nehéz munkában gyakorlott, vastagabbá válik). Darwinistának nem kell hosszas magyarázat e pontokat illetleg. A most mondottakkal kapcsolatban Spencernek csak azon sajátos nézetét kell felemlítenem, hogy szerinte a functió megelőzi a structurát, hogy ez utóbbi nem egyéb, mint az azt megelőző functiónak eredménye. Nézetének tüzetes tudakolását Princ. of Biol. I. 167. lapon találjuk. »A fejlődés elmélete alapján úgy okoskodhatni, hogy az élet a szervezettséget szükségképen megelőzi. Ezen hypothesis szerint az egynemű (homogen) halmazállapotban lévő szerves anyag okvetlenül a különmemű (heterogen) halmazállapotban lévő anyagot előzi meg. De minthogy maga azon átmenet az alkat nélküli állapotból az alkattal bíróba életfolyamat, következik, hogy az élettevékenység (vital activity) okvetlenül már akkor létezett, midőn az alkat még nem volt; máskép nem eredhetett volna az alkat. Hogy a functió megelőzi az alkatot, az úgy látszik az életnek meghatározásában is rejlik. Ha az élet abban áll, hogy a belső actiók úgy vannak összeillesztve, hogy a külső actiókat ellensúlyozzák, ha ezen actiók az életnek lényegét (substance) képezik, míg ezen összeillesztések csak annak alakját alkotják, nem kell-e mondanunk, hogy a c s a k a l a k í t a n d ó actiók okvetlenül megelőzik azt, mi azokat alakítja; hogy a szakadatlan változás, mely a functiónak alapja, okvetlenül megelőzi az alkatot, mely a functiót mintegy formába önti?«

A 4. pont magyarázatot épen nem igényel, mert ez a szaporodásnak törvényeit foglalja magában.

Mindenki, ki a positiv tudományokban jártas, átlátja, mily nehézségekkel kell a tudósnak a részletes kérdésekben küzdeni, ha Spencernek biológiai programját akarja kidolgozni. Ő maga sem ámtja magát. Princ. of Biol. 103. l. mondja: »Ilyennek tűnik fel a biológiának részekre és alrészekre való beosztása, ha azt a legmagasabb szempontból tekintjük, hogy az az életnek tudománya, annak tudománya, melynek feladata megvizsgálni, hogy járnak a szerveknek viszonyai karöltve azon

környezetnek viszonyaival, melyben a szerves lény él. Ez azonban inkább a biológiának beosztása leendő, ha az véglegesen kifejlődött, mint beosztása a biológiának, kifejléttségének mostani stadiumában. Eme beosztásnak egynehány alsóbbrendű osztályai most még nem is léteznek, egynehány még csak nagyon kezdetleges állapotban van. Most tehát teljes lehetetlen egyebet tenni, minthogy a föntebbi vázlatnak egyes részeit csak a legegyszerűbb módon kidolgozzuk.« (It is therefore impossible now to fill in, even in the roughest way, more than a part of the outlines here sketched.)

V. T e r e m t é s - e , v a g y f e j l ő d é s - e ? A biologia legközelebbi szakaszában (The inductions of Biology) Spencer a 12. fejezetben az élet tüneményeinek egyes természeti törvényeit iparkodik megállapítani, (teszem a növést, természeti lények fejlődéseét, a szervek funkciójáét stb.) vagy egyes tudományos kérdéseket tisztázni, (teszem: mi a természeti egyén? melyek a helyes természetrajzi beosztásnak kellékei?). A most említett kérdések fejtegetése inkább tudományi mint tisztán philosophiai jellegű, azért nem akarok róluk tüzetesebben szólni. De a felelet, melyet Spencer azon kérdésre ad: melyek a helyes természetrajzi beosztásnak kellékei, teljes összhangzatban van egyéb philosophiai nézeteivel, azért azt meg akarom említeni. Ő t. i. azt mondja, hogy a mint a fában a közös törzsből az ágak nőttek ki, a minden irányban szélylyel futó ágakból az ágacs-kák és galyak, úgy a beosztást illetőleg is egy szerves ősnem kell elfogadnunk, melyből idő multával minden irányban szét-ágazó módon a fajok és alfajok nőttek ki.*

A természetrajzi lényeknek ily módon való beosztása már sejteti az olvasóval, milyen Spencernek felelete azon kérdésre: a fajok külön teremtés által keletkeztek-e, vagy fejlődött-e a faj a nemből és az alfaj a fajból? A fejezet, mely e kérdésre felel, talán rendkívül hosszú lesz, mert egyrészt a tudományos kérdés, mely itt tárgyalatik, mostanában fölötte vitás és napi-renden van; másrészt, mert az itt elmondottak kirívó fényt vetnek Spencernek egész világnézetére. A teremtésnek tana fölötte

* Jegyzet. Az állatoknak beosztására vonatkozólag Spencer egy ilyen mintabeosztást Huxley szerint a Princ. of. Biology I. 303. lapon állít fel.

korai. »Régeskorán támadt eszmék nem mindig helyes eszmék. A fejletlen értelem, legyen az egy egyéné, vagy egy egész nemzedéké, oly következtetéseket tesz, melyeket újból meg újból kell kiigazítani, hogy tűrhető módon megfeleljenek a valóságnak. Ha ez másképp volna, nem volna helye a felfedezésnek, az intelligentia öregbedésének. A mit mi ismeretünk haladásának nevezünk, az nem áll egyébben, mint hogy gondolatainkat összhangzatba hozzuk a tárgyakkal; ez magában foglalja azt, hogy a gondolatok eleintén vagy egyáltalában össze nem vágtak a tárgyakkal, vagy nagyon tökéletlenül.«

Spencer most egy pár példát hoz fel, mennyire nem feleltek meg az eredeti tudományos nézetek a valóságnak. — »Mint hogy azonban azon hypothesis, miszerint az élő lények egy különös teremtésnek köszönik létüket, olyan korai eszme, valószínű, hogy ez téves eszme. Ha az őskori emberek más tekintetben hibásan magyarázták meg a természetet, fölötte valószínű, hogy ebben is tévedtek. Nagyon is furcsa volna, ha ezen ősi emberek, kik más, aránylag egyszerűbb, világosabb kérdésekben tévedtek, ez aránylag szövevényes és szembe nem tűnő kérdésben rögtön az igazat találták volna.« *Princ. of Biol.* 333. k. 1.

A teremtéstannak valószínűtlenségét emeli még az, hogy olyan véleménycsoporthoz tartozik, melynek egyes tagjai hovatovább téveseknek bizonyulnak be. A vad népek a legtöbb természetani tüneményt úgy magyarázzák meg, hogy az nem valami természettani oknak okozata, hanem valamely akarattal bíró titkos lény cselekvésének eredménye: csak a fetischismusra utalok. Ezen anthropomorphikus világnézet mindinkább szűkebb térre szorul, ilyen anthropomorphikus világnézetnek maradványa a teremtésnek elmélete, mely maholnap szintén »meghaladott álláspont« lesz. Senki sem észlelte a fajoknak teremtését, de sőt dr. Hookernek megjegyzése szerint nagyon furcsa, hogy azok, kik a teremtés elmélete mellett kardoskodnak, rendszeren azt állítják, hogy efféle dolog távoli helyen történik, hol senki sem észlelte. A teremtés elméletét illetőleg, folytatja Spencer: »Ha arra iparkodunk, hogy ez eszméről világos képet alkossunk magunknak, kitéjük, hogy ez egy áleszme (pseud idea), mely nem engedi meg, hogy világos képet alkossunk róla. Tegyük-e fel, hogy, ha valami új szerves lény teremtetett, ez a semmiből

teremtetett? Ha igen, akkor egy anyagnak teremtését tételezzük fel; az anyagnak teremtése pedig föl nem fogható; az gondolatunkban egy viszonyt foglal magában egy valami és semmi közt, egy oly viszonyt, melynek egyik tagja hiányzik, egy lehetetlen viszonyt. Tegyük-e föl, hogy az anyag, melyből az új szerves lény áll, e célra nem teremtetett, hogy más létező alakoktól vétetett és új alakba öntetett? Ha igen, akkor e kérdés támad, mikép történt ez új alakba öntés? Valamennyi végtelen számú atom, mely ez új szerves lényt alkotja, azelőtt szélylyel volt szórva a szomszéd légben és földön; így történik-e már most ez, hogy minden atom elválik a többiektől, hogy új társaival egyesüljön, még pedig a helyes chemiai arányban, hogy aztán e chemiai tömecek összefutnak kirendelt helyükre, hogy az új aggregatumnak bonyolult szöveteit és szerveit képezzék? Ez bizonyára nem tenne egyebet, mint föitenni, hogy e végtelen számú atomoknak mindegyike természetfölötti impulsust kap, még pedig minden egyes atom külön irányban, külön erővel; ez nem tenne egyebet, mint egy feladványnak megoldása helyett számtalant felállítani. Minthogy minden ilyen impulsus nem a körüllevő erőknél eredménye, erőnek teremtését tételezi fel; de az erőnek teremtése szintoly megfoghatatlan, mint az anyagé. — (U. o. 336. k. l.) Annak a tévedésnek, hogy a fajok teremtettek, pszichologiai magyarázatát is adhatni. »Ha azt képzeljük, hogy egy a miénkkel egyforma intelligentiával bíró lény, mely azonban csak egy napig él, életének pár órái alatt tudományosan vizsgálná meg a férfiakat és nőket, és arról okoskodnék, miképen jöttek azok létre, világos, hogy ez a szokott módon okoskodván, feltenné, hogy minden férfi és nő külön teremtetett. Minthogy észleletének pár órái alatt semmi észre nem vehető structur-változás nem történik, valószínűen azt következtetné, hogy egyáltalában semmi structur-változás nem történik, nem történt, hogy már elejétől fogva minden férfi és nő az akkor általa észrevett jellegekkel bírt, hogy eredetileg velük alkotott... Ennek alkalmazása kézzelfogható. Az emberi élet ephemera fajok életéhez képest. Hasonló ellentét forog tehát fön a változásoknak véghetetlen sora közt, mely a faj hosszú élete folyamában történt, és azon kevés változás közt, mely rajtuk egy embernyom lefolyása alatt történik. Semmi okunk nincsen föitenni, hogy ez emberiségnek első következtetése, melyet ez utóbb

említett kevés változtatásból vont, inkább feleljen meg az igazságnak, mint megfelelni neki ama képzelt ephemer lénynek következtetése az egyes férfiakat és nőket illetőleg. (U. o. 337. k. l.)

Még egyéb ellenségekkel száll szembe Spencer, t. i. a theologusokkal. »Ha az isteni hatalom a fajok teremtésében nyilvánul, vajjon nem nyilvánulna az még jobban minden egyednek teremtése által? Miért szükséges a genesisnek, szaporodásnak természeti folyamata? Mért nem nyilvánulna még jobban az isteni mindenhatóság az által, hogy ő mindenütt és minden percben természetfölötti módon növényeket, állatokat alkot? Vagy azt akarják-e felelni, hogy a teremtő képes volt az egyik egyedet a másiktól természetes úton származtatni, de arra nem volt képes a fajokat illetőleg? Akkor határt vonnak a mindenhatóságnak, a helyett, hogy azt nagyobbítanak. Vagy azt akarják-e felelni, hogy a fajoknak csudálatos teremtése keresztül volt vihető (practicable), de a számtalan sok egyednek teremtése nem volt keresztülvihető (impracticable)? Ez ismét derogáló valami..... Mit mondjunk ahhoz, hogy a fajoknak eme föltételezett teremtése akkor történt, midőn az ember még nem létezett? Azok, kik azt mondják, hogy a teremtésben isteni hatalom nyilvánul, kötelesek arra felelni, hogy kinek nyilvánul az? Hallgatva vagy nyíltan mondják, hogy e nyilvánítás az ember kedvére történt. Ha ez így van, miért volt e millió hatalomnyilvánítás akkor a földön, midőn intelligens lény még nem volt, mely azt észlelje? Hát magának demonstrálta a meg nem ismerhető hatalmát? Talán kevesen lesznek oly vastagnyakúak, hogy azt állítsák, hogy efféle demonstratio szükséges volt. Itt választásnak helye nincsen; vagy azt kell mondani, hogy fölösleges hatalomnyilvánítás forog fenn, mi derogáló föltevés; vagy azt, hogy szükséges hatalomnyilvánítás volt az, mert máskép a fajok létre nem jöhettek, mi szintén derogáló föltevés.« (U. o. 339. k. l.) Mindebből látjuk, hogy Spencer rajta van, hogy keményen szorítsa sarokba mindennemű ellenfeleit. Jelen közlemény első fejezetében említettem, hogy Spencer szerint a Teremtőnek magasztos eszméjét csak emeli azon hypothesis, mely szerint ő az atomokat eredetileg oly tulajdonságokkal látta el, hogy azok minden utólagos beavatkozás nélkül egymásra hatásukban ezt a szép világot fejlesztik, hogy nem szorul e világ minduutalan isteni beavatkozásra, hogy a célszerűen alkotott fajok és nemek keletkezzenek.

Lássuk csak az éremnek visszas lapját; lássuk azon okokat, melyek a származás elméletét valószínűvé teszik. A teremtés elméletével teljesen ellenkező szint mutat a származás (descendentia), a fejlődés elmélete. Nem keletkezett az oly időben, midőn még a természet törvényei ismeretlenek voltak, hanem oly emberek agyában, kik a kellő tudományos apparatussal és a tudomány évezredes vívmányai segítségével a természetet komolyan vizsgálták. Olyan eszme az, mely a többi tudományokban is mindinkább lábra kap; csak a geológiára kell utalni, vagy a sociológiára, mely tudományban hovatovább azt állítják: az államalkotmányok nem teremtek, hanem nőnek (constitutions are not made but grow). Vagy azt mondaná valaki, hogy ez eszméről világos képet nem alkothatunk magunknak? Nem képzelhetjük-e magunknak azt, hogy észre nem vehető változásokat idézhet elő? A legnagyobb kör a föld körül az emberi szemre nézve észre nem vehető módon tér el az egyenes vonaltól, és ezen mi tölünk észre nem vett eltéréseknek felhalmozódása mégis azt okozza, hogy az körvonal és nem egyenes vonal. Tessék a gyermek embryóját öt percenként akár a legkitünőbb görcsövel megvizsgálni, aligha fogunk változásokat észrevenni rajta, és mégis az átlátszó pici csirából pár hónap lefolyása alatt, anyja öröme, kedves kis gyermek lesz. Hát nem alkothatjuk-e magunknak ez eszmének határozott képét? De mi több; a viszonyok változtatásával a természetvizsgálók a fajokban fejlődött variációkat vettek észre. Vagy szólhat-e ezen eszme ellen a theologiai szempont, midőn látjuk, hogy a világnak egyes részei mindinkább alkalmazkodnak, símulnak egymáshoz, hogy a létért való harcban az életrevalóbb győz, hogy a világ nemcsak fejlődik, de egyúttal tökéletesebbé is válik? Spencer még részletesebben hozza fel az okokat, melyek a fejlődés elmélete mellett szólnak. A szerves lényeknek beosztása Darwin és Spencer elmélete szerint egészen más szint ült: »A természeti rokonság régebben csak az alakok titokszérű s minden ok nélküli hasonlóságának tekintetett: Darwin elmélete által azonban valódi vérrokonsággá vált.« (Helmholtz, Népsz. előad. magy. ford. 380. l.) Ezzel kapcsolatban azon adatok állanak, melyeket az újabkori embryologia nyújt; egyformán támogatják ez eszmét az összehasonlító morphologia vívmányai, és a szerves lényeknek geographiai elterjedése a létért való harc által igen szépen magyarázható meg.

VI. A közvetlen és közvetett egyensúlyba helyezkedés. (Direct and indirect equilibration.) Csak most, miután a fejlődés elméletét helyesnek elfogadtuk, kezdődik a tudománynak nehéz feladata, t. i. egyrészt azon okoknak részletes előadása, melyek a szervezetek fejlődését előidézték, másrészt azon természeti törvényeknek kimutatása, melyek az organikus világ fejlődését szabályozzák. Az élet, mint láttuk, nem egyéb, mint a szervezet belső viszonyainak folytonos alkalmazkodása a környezetnek külső viszonyaihoz. Szükségtelennek tartom említeni, hogy a külső viszonyok folyvást változnak. A föld tengelye nem képezi mindig ugyanazon szöveget pályájának síkjával, emennek excentricitása sem mindig egyforma; ismeretes, hogy a földnek vízszintes és függőleges tagosulata sem mindig marad egyformának: mind ez meteorológiai változásokat idéz elő; mind ez pedig változtatja az élő lények környezetét. Az eddig felsorolt okok, melyek a szervezeteket változtatják, a nem szerves világból származnak; de az organikus lények maguk is hatnak egymásra, a legtágasabb értelemben vett létért való harcban egymást módosítják. Miféle természeti törvények uralkodnak tehát, ha mi ezen bonyolult hatásokat összességükben tekintjük? Spencer kettőt talál: a közvetlen egyensúlyba helyezkedésnek (direct equilibration), és a közvetett ellensúlyba helyezkedésnek (indirect equilibration) törvényét. Mit ért Spencer a közvetlen és közvetett egyensúlyba helyezkedés alatt, azt a következő idézetből láthatjuk: »A külső tényezők, melyeknek valamely faj ki van téve, kétfélék: olyanok t. i., melyek majd folyvást, vagy gyakran hatnak az egyedekre; vagy olyanok, melyek nem folyvást vagy nem gyakran hatnak az egyedekre. Egy olyan tényezőhöz, mely szüntelen vagy gyakran hat az egyedekre, ez egyedek funkciói alkalmazkodnak; itt a direct egyensúlyba helyezkedésnek van helye. Egy olyan tényező azonban, mely nem szüntelen vagy gyakran hat az egyedekre, de szüntelen hat a fajra, azt egészben véve módosítja, t. i. vagy megsemmisíti azon egyedeket, melyek az ellentállásra képtelenek, vagy megerősíti azon egyedeket, melyek leginkább képesek az új tényező felhasználására. Minthogy pedig a nemzedékek sorából azon egyedek mintegy kiküszöböltetnek, melyek legkevésbé vannak egyensúlyban az új tényezővel, ellenben azok, melyek

az új tényezőnek leginkább megfelelők, mód nélkül szaporodnak, a faj, mint egész az új tényezővel idő folytán teljesen egyensúlyba jut, vagyis az indirect egyensúlyba helyezkedésnek van helye.« Princ. of. Biol. I. 463. l.

Az egyensúlyba helyezkedés elmélete a philosophia alapelveivel szoros kapcsolatban van. Tegyük fel, hogy az organikus lénynek alkata, szerkezete és szerveinek functiói teljes egyensúlyban vannak a környezettel; mi történik, ha a környezet valamiben változik? Az egyensúly nem állhat meg többé. »Egy bizonyos erő, melyet az organismus rendszeren kifejtett, vagy nagyobb, vagy kisebb, mintsem hogy az új beható erőt ellensúlyozza; fölösleges erő keletkezik tehát, melyet vagy a környezet az organismusra gyakorol, vagy az organismus a környezetre. Ezen fölösleges, ezen ellen nem súlyozott erő abban nyilatkozik, hogy az organismust valamikép változtatja. Ha közvetlenül egy szervre is hat, és ennek functióját változtatja, közvetlen olyan functiókat változtat, melyek ezen szerv functiójától függnek, s végre valamennyi szervek functiójára foly be.« Princ. of. Phys. I. 434. Például tegyük fel, hogy valamely állat ezen adaptatio útján nagyobb szarvakat kap; mi következik abból? Szükséges, hogy az egész állat koponyája aránylag nagyobbodjék, továbbá nyaka, előlába, a megfelelő erek, izmok, idegek stb., mert különben az organismusban magában bomlónék föl az egyensúly. Szükséges még említenem, hogy a szervek használás által nagyobbodnak, nem használás által elsatnyulnak és eltűnnek, a mint azon példa mutatja, hogy a művelt emberiségnek fogai kisebbek, mint a vademberekéi, mert kevésbé használják. Az egyensúlyba helyezkedésnek ezen elmélete egyenes folyománya az erő-megmaradás elvének, mert ha azon erő-fölöslegnek, melylyel a környezet a szervezetre hat, vagy melylyel ez a környezetre visszahat, változást elő nem idézne, akkor erő volna hatás nélkül, volna vesztett erő, mi homlokegyenest ellenkeznék az erő megmaradása elvével. Mint-hogy Spencer szerint az erő megmaradása elve a szó szoros értelmében philosophiai tétel, a direct és indirect equilibration elve is szigorúan vett philosophiai elv.

Talán nem lesz érdektelen, ha azon táblázatot bemutatom, melyet Spencer az egyensúlyba-helyezkedés elméletének megvilágítására készített. Pr. of. Phys. I. 467. l.

Astronomiai változások

Geológiai változások

Meteoreológiai változások

Ellenségek Versenyzők

Közreműködők Préda

Ellenségek Versenyzők

Közreműködők Préda

változtatják a szervezetlen örök behatásait.

változtatják a szerves örök behatásait.

E behatások hatnak minden fajra,

még pedig az egyedekre,

az egyedek csoportjaira (aggregatumaira)

közvetlenül az egyedek funetióira

közvetve az egyedek csoportjai által

{ az által, hogy tartózkodási helyüknek egyes részeiben másképen hatnak, mint a többiekben; ez által különülnek a fajok helyi alfajokra.

{ az által hogy kissé különböző természetű egyedekre hatnak, melyek egy helyen laknak;

{ a funetiók részben az első nemzedékben, teljesen nemzedékek egymásutánjában a beható erőkhöz alkalmazkodnak

{ a változott behatásokkal való ezen közvetlen egyensúlyba jutás elősegítettik a közvetett egyensúlyba jutás által, még pedig úgy, hogy mindinkább azon egyedek maradnak fenn, melyek közvetlenül a leggyorsabban jutottak egyensúlyba.

{ pozitive: t. i. olyan egyedeknek szaporodását segítik elő, melyeknek mozgó egyensulya (moving equilibrium) a változott behatásoknak véletlenül legjobban megfelel. Ily módon bizonyos egyedek a nemzetek egymásutánjában indirecte jutnak egyensulyba a változott behatásokkal.

{ negative: olyan egyedeket pusztítanak, melyeknek mozgó egyensulya legkevésbé felel meg a változott beható erőknél. Ily módon minden egyes fennmaradó egyed a nemzedékek egymásutánjában indirecte jut egyensulyba a változott beható erőkhöz.

{ így a fajok alfajokra különülnek tekintet nélkül a tartózkodási helyre.
 { így az egész faj változik, mert bizonyos természetű egyedek kieszenek,

E táblázat egészben véve átlátszóbban tünteti fel Spencernek elméletét az egyensúlyba jutásról, mint bármely hosszú fejtegetés; teljes megértésére azok után, miket a közvetlen és közvetett egyensúlyba jutásról és az elmélet philos. fontosságáról kifejtettem, csak még kevés mondani valóm van. Spencer úgy, mint talán valamennyi természettudós, kivétel nélkül bebizonyítottanak tartja azt a természeti törvényt, hogy az elődök tulajdonságai átöröklődnek az utódokra. Ezen sarkigazságon alapszik az egész közvetett egyensúlyba jutásnak elmélete. Hogy az equilibration folyamatában a szerves lényeknek ellenségei és versenyzői nagyon szerepelnek, azt olyannak, ki a létért való harc elméletéről meg van győződve, hosszasan magyarázni nem kell. De e harcban közreműködők is szerepelnek: positive, mint teszem azon rovarok, melyek a virág porát elviszik és más virág termőjére ráhintik, oly helyre, hová a virág alkatánál fogva a termékenyítő virágpör nem juthatott volna; negative, hogy teszem állatok oly növényt pusztítanak, mely egy másik fajnak a létért való harcban veszedelmes versenytársa lett volna. Hogy a préda fogyasztásával azon fajnak száma is fogy, mely abból a prédából él, és ellenkezőleg annak szaporodásával ez is szaporodik, hogy tehát itt is moving equilibriumnak van helye, nem szükséges hosszasan indokolni.

Miután a tényezőket felsoroltuk, melyek az organismusoknak fajokra és alfajokra való átváltozását és azok életét képesek magyarázni, lássuk még azt is, hogy az idők folyamában milyen mérvben működik közre minden tényező e célnak elérésére. Látni fogjuk, hogy az egyes tényezőknek fontossága nem egyenlő, hogy oly tényező, mely a szerves világ fejlődése kezdetén főfontosságú volt, e fontosságot más tényezőnek kénytelen volt átengedni. Spencer azonban e pontra vonatkozó nézeteit oly kitűnően adja elő, hogy a szót neki kell átengednem:

»Azon változások, melyek a külső, szerves, u. m. astronomiai, geologiai, metereologiai erőknek összességében és combinationokban történtek, eleintén azon egyedüli okok voltak, melyek az organismusok folytonos változásait előidézték. E változások továbbra is, de még most is idéznek elő módosításokat az organismusokban. Minthogy azonban a szerves lények (geographiai) elterjedésével a szerves (astronom. geolog. me-

tereol.) erők különbözően hatnak reájuk, azért keletkeznek az organikus lények közt különbségek, melyek alfajokat, fajokat, nemeket, felsőbb nemeket és osztályokat stb. eredményeznek. Az organikus lényeknek egymásra való hatása most az organikus lények módosulatainak új forrásává lesz. Ép annyira, a mennyire a típusok sokszorosodnak és bonyolultabbakká lettek; ép annyira lett az organismusok egymásra való hatása a hatékonyabb tényező fejlődésükben. Végre, a mint azt az emberi faj mutatja, az organismusoknak emez egymásra hatása a főtényezővé vált. Midőn a változásoknak külső okairól áttérünk a belső változások folyamatára, mely azokból eredt, azt látjuk, hogy aránylag azok is változtak, hogy az, mi eleinte a legfontosabb, mondanám egyedüli folyamat volt, lassacskán kevésbé fontossá, sőt végtére a legkevésbé fontossá vált. Szükségképen mindig állott az, most is áll az, hogy a leginkább életre való egyedek megmaradnak; a természetes kiválás (natural selection), a legelső pillanattól fogva befolyásolva hatott, befolyásolva hat most is. Addig azonban, míg az organismusok gyengék voltak arra, hogy saját tevékenységüket rendezzék és a külső viszonyokhoz alkalmazzák, a természetes kiválás volt azon egyedüli tényező, mely az organismusokat idomította és ismét idomította, hogy a megváltozott környezethez alkalmasakká váljanak; a természetes kiválás majdnem az egyedüli tényező volt, mely által a növények és állatok alsóbb nemei megváltoztak és fejlődésnek indultak. Olyan organismusok, melyek aránylag passive viselkednek a külső környezet iránt, csak indirect úton juthatnak egyensúlyba a környezettel, az által t. i., hogy a beható erők az egész fajra hatnak. De azon mérvben, a mint fokonként többé-kevésbé activ organismusok is fejlődnek, az egyensúlyba jutásnak egy oly módja kap lábra, mely aránylag direct. Azon mérvben, a mint ezen activitás nő, a direct egyensúlyba jutás is hovatovább fontosabb szerepet játszik. Végre akkor, ha az idegek, izmok apparatusa igen kifejlett és azon képesség, hogy az organismus maga tevékenységét a megváltozott környezet követelményeihez alkalmazza, nagygyá vált, akkor a direct egyensúlyba jutásnak osztályrésze egyenlő fontossá valik. Volt okunk

föltenni, hogy azon mérvben, a mint az organismusokban a lényeges tehetségek sokszorosodnak, hogy a szervek száma, melyek egy funcióra közreműködnek, nagyobbá lesz, a természetes kiválás által létesített indirect egyensúlyba jutás mindinkább erőtlenebb lesz arra nézve, hogy specifikus arravalóságokat idézzen elő; csak arra marad képesnek, hogy a szervezeteknek általános alkalmasságát környezetükhöz tartsa fön. Ugyancsak most a direct egyensúlyba jutás által jön kiválóláglétre az adaptatio; az indirect egyensúlyba jutás csak arra szolgál, hogy azt megkönnyítse. Végre a művelt emberi fajnál az egyensúlyba jutás, főleg, directe létesül; a természetes kiválás hatása csak arra szorul, hogy azon egyéneket megsemmesíti, kik olyan gyöngé alkattal bírnak, hogy még a külső segítséggel sem tudják magukat fentartani.« Pr. of B. I. 466. k. 1.

A biologia II. kötetének első része (1—388. l.) első sorban inkább a természettudóst érdekli, mint a philosophust. A szerves lényeknek szerkezetét illetőleg azt vizsgálja philosophusunk, valjon a növények, állatok első, második, harmadik rangban összetettek-e, azaz valjon a szerves lényeknek egyes alkotó részei egyszerű sejtek-e, vagy sejteknek szövvényes és szövvényesebb összetételű aggregatumi. Végre kimutatja, hogy az első szervezetek ilyen egyszerűen összetett lények voltak, hogy csak idő múltával fejlődtek az összetettebbek és hogy a mint idő múltával az egyes növényekben, állatokban, az összetömrülés nagyobbodott, úgy az egész növény és állatvilág maga is kiterjedtebbé vált; végre, mert kiterjedésre hely nem volt, belsőleg tömörebben foglalta el a körülhatárolt területeket. Még egyszer és hangsúlyozva kiemeli azt, hogy a funció módosulása módosítja az alkatot, szerkezetet és e funció módosulása a megváltozott környezet viszonyaitól függ. Végre arra is figyelmeztet, hogy egy szerv funciójának módosulása első sorban módosítja a vele legszorosabban összekapcsolt szerv funcióját, de hovatovább a távolabbi szervek funcióját is, szóval, hogy az egész szervezet, nehogy az összhangzat és egyensúly felbomoljék, módosul. De nemcsak a philosophusra nézve, hanem inkább a természettudósra nézve fontos Spencernek azon kísérlete, hogy az egyes organikus lénynek külső alakját a környezet behatásai-

ból akarja megmagyarázni, teszem miért van a féregnek ilyen a madárnak olyan alakja, miért különböző a növény gyökere, törzse, levele stb. Ezt azonban részletesen kifejteni célszerűtlennek tartom.

VII. V i s s z a p i l l a n t á s o k. Ha arra tekintünk vissza, hogy Spencer az életnek milyen meghatározását adta, hogy e meghatározás mily messzire kihat a gondolatok terén, ha továbbá látjuk, hogy mennyire függ össze e meghatározás a philosophia alapelveivel, akkor be kell vallanunk, hogy e philosophus csupán azzal, hogy az életnek eme meghatározását felállította, rendkívül mély gondolkodónak mutatta magát. Csak gondoljuk tisztán, hogy mit jelent Spencer szerint e szó »élet!« A föld fejlődésében bekövetkezett azon időpont, midőn a protoplasma először föltűnt. Ez vegyi és physikai tulajdonságainál fogva minden külbehatalás után vegyileg felbomlott, és újból szervezkedett. Minthogy a külső környezet az összetett fejlődés törvényei szerint bonyolultabbá vált, e protoplasma anyagának belső viszonyai is a változott környezethez simultak és magok is bonyolultabbakká lettek, fejlődtek egyedek, fajok, alfajok stb. Ez egyedek maguk folyvást alkalmazkodtak a környezet külső viszonyaihoz, és ugyanazon természeti törvény, mely a fajokat és alfajokat teremtette, bennem is tartja fenn az életet. Ugyanazon törvény, mely az egész organikus világon uralkodik, uralkodik bennem, uralkodik minden egyes szervemben, mert az organismus részei maguk közt is örökké az equilibrium fentartására törekszenek; e törvény pedig így hangzik: »a belső viszonyoknak alkalmazkodása a környezet külső viszonyaihoz.« Neve pedig »élet.« Spencernek eme természeti törvénye oly messze kiható erővel bír, mint Newton törvénye az attractióról és bizvást annak melléje állítható. * Ha ez equilibrium a szervezet belső viszonyai és a környezet külső viszonyai közt felbomlik, érvényre jutnak a szervetlen világnak törvényei, bekövetkezik a halál. E varázssformula »A belső viszonyoknak alkalmazkodása stb.« adja a biológiának a létjogot, e varázssformula, mint azt az előbbi fejezet folyamában kifejtettem, az erő-megmaradás elvének folyománya, e varázssformula tehát általános természetű, vagy Spen-

cer philosophiájának szempontjából, a szónak legteljesebb értelmében philosophiai természetű.

VIII. A szaporodás philosophiája. Hátra marad még, hogy a szerves lények szaporodásáról szóljak. Valamint minden egyes individuumnak élete nem áll másból, mint hogy azon erők, melyeket az individuum saját magából kifejt, a külső világ incidens erőihez alkalmazkodnak, és azokkal szemben az egyensúlyt föntartják; úgy az egész faj élete sem áll másból, mint hogy az egész faj az adaptatio és equilibratio ezen törvényének megfelel. Miképen történhetik ez? Olyan a valószínűség, mint egy a végtelenhez az ellen, hogy a faj sem nem szaporodik, sem nem apad; hogy az individuumoknak száma mindig teljesen egyenlő legyen. Spencer tehát sem ezt az esetet, sem azon második esetet nem veszi tekintetbe, midőn a faj teljesen kihal, mert az incidens erők ellen kellően ellensúlyozó erőket ki nem fejthet. Ő csak azon esetet veszi tekintetbe, midőn a faj individuumainak számát, illetőleg azon rhythmikus ingadozást tünteti fel, mely az egész természetet oly kiválóan jellemzi. Mi történik, ha a faj mód nélkül szaporodik? Az egyes egyedek közt az életért való küzdelem mind hevesebbé lesz, a többi természetnek incidens ellenható erői is nagyobbodni fognak, ellenségek, az állat- és növényországban, nagyobb és nagyobb számban fognak támadni és a faj szaporodásának a körülmények ellene fognak hatni. Ha a faj egyedeinek száma kisebbedik, az ellenkező következik be. A faj létszámának viszonyát a környezethez más szempontból is tekinthetjük még. »Láttuk már, — mondja Spencer — hogy azon erők, melyek a fajt fentartják, kétfélék: van minden egyénnek azon képessége, hogy maga magát tartsa fenn, és azon képessége, hogy utódokat hozzon létre; tehát képesség az egyéni élet fentartására, képesség a faj szaporítására. Ezek okvetlenül megfordított arányban lesznek egymással szemben. Ha azon erő, mely külső veszedelmekkel szembe száll, felette csekély, mert az organikus lény kevésbé kifejlett, akkor szükséges, hogy emennek a szaporasága nagy legyen, hogy ezt a hiányt helyre üsse, különben kihal a faj. Ha ellenkezőleg a bő tehetségekkel ellátott lény saját életének fentartására igen alkalmas, akkor a szaporaságnak csak egy alsóbb foka kívántatik meg

Feltéve, hogy az erőnek mennyisége, melyekkel szembe kell szállani, egyenlő marad, akkor a faj azon képességének, hogy velük szembe szállhat, szintén egyenlőnek kell maradnia. Ez (a képesség) pedig két tényezőtől áll: a képességből saját életének fentartására, s a képességből számos utódok hátrahagyására; e kettő tehát csak megfordított viszonyban állhat egymáshoz, az egyiknek fogytával, a másiknak növekednie kell.« U. o. 401. l. A faj szaporodásának kérdését még más szempontból lehet tekinteni. Minden utód, legyen az akár mag, akár tojás vagy kifejtettebb alakban elválasztva elődjektől, csak úgy jöhet létre, hogy egy vagy két elődjének tömegéből valami elvonatik. Ellenkezőleg, minden anyagfelhalmozódás a szülő organismusban, mely többé tőle el nem válik, akadály, hogy utód keletkezzék. Van tehát antagonizmus az individuum és a faj közt. Minden szerves lényben van az erőnek és az anyagnak egy bizonyos összege. Ebből az összegből egy bizonyos rész az utódra fordítatik, még pedig három irányban. Az erőnek azon kiadása, mely egy individuum létrehozására szükséges, ezeket foglalja magában: »először azon rejtett erőt, mely az utód anyagában fel van halmozva, legyen az születve vagy kiköltve; másodszer azon rejtett erőt, mely azon tápanyagban fel van halmozva, melyet (az utód) szülője még ennek születése után saját testéből ad; harmadszer azon erőt, mely kifejtetik, hogy az utód tápláltassék és megvédessék..... Ha azon erőkből, melyeket a szülő organismus a környezettől kap, egy nagy rész emennek életére használtatik fel, akkor kevés marad hátra, mi az utódok előhozására volna fordítható, és viszont, ha sok erő az utódoknak létrehozására használtatik fel, akkor aránylag csak kevés marad hátra a szülő organismusnak életére.« U. o. 409. l. Innen látjuk, hogy a magasabb rendű állatok, melyek élő utódokat szülnek, s azokat ideig táplálják saját tejükkel, aránylag kevesebb utódokat produkálnak, mint akár a madarak vagy hüllők. Folyománya az imént elmondottnak az, hogy míg az előző, azaz, minden anyagot saját anyaga fentartására és öregbítésére használ fel, utódot még nem produkálhat; midőn ellenben élete vége felé minden erőszaporodást, melyet anyag alakjában a környezettől fölvesz, arra kénytelen fordítani, hogy a környezettel az egyensúlyt fentartsa, midőn minden veszteség anyagban

erőben a szülő organismusra vészteljes volna, utódot többé nem hozhat létre.

Az előbb mondottak alkalmazása az emberi nemre aránylag könnyű. Ha a bő tehetségekkel ellátott lény igen alkalmas saját életének fentartására, akkor a szaporaságnak egy alsóbb foka kívántatik meg, hogy a faj fennálljon. A civilisatio haladásával az egyes ember mind kevésbé lesz a halál veszedelmének kitéve, és ennek corollariuma az lesz, hogy az emberiségnek szaporasága aránylag fogyni fog. Spencer az embernek jövőjét illetőleg (physiologiai szempontból) egyéb elmékedéseket is csatol hozzá. Fog-e az ember a civilisatio haladtával physikai erőben haladni? Igen valószínű, hogy nem; sőt ellenkezőleg, a társadalom a civilisatio haladtával a physikai erőt mindinkább nélkülözni fogja. Fog-e az ember mozgékonyabbá, fürgébbé lenni? Alkalmasint nem igen nagy mértékben. Fog-e intelligensebb lenni? Mindenesetre nagy mértékben. A mindinkább nagyobbodó verseny, meg életért való harc parancsolólag követeli, hogy az ember szedje össze eszét, ha az előrehaladt társadalom zsbajában és tolongásában összetiportatni nem kíván. Szintoly bizonyos, hogy a morális érzelmek is finomabbakká lesznek. Ez mind az idegeknek megfeszítésével, illetőleg azok physiologiai fölhasználásával jár. De a magasabb intelligentiával együtt látszik járni az is, hogy a nemi ösztönök aránylag későn fejlődnek; ha a neveléssel a szellemi tehetségeket nagyon megfeszítjük, akkor az illető egyén vagy semmi, vagy kevés utódot sem hagy hátra; rendkívüli termékenység pedig, úgy látszik, szellemi tunyasággal szokott együtt járni. Mi lesz tehát az embernek jövője a tárgyalt kérdést illetőleg? Az egyes ember aránylag sokáig fog élni, de ezzel együtt az egész emberiségnek szaporasága hanyatlani fog, úgy hogy az utódok csakis a kiháló elődöket fogják pótolni, vagyis az emberiség azon equilibriumot fogja elérni, mely az organikus világot oly kitűnő mértékben jellemzi.

Lechner László.

É R T E S Í T Ő.

Philosophiai Propaedeutika. I. A Lélektan elemei.
Irta dr. Pauer Imre. 3-dik teljesen átdolgozott kiadás. Ára 70 kr. 112 lap. Budapest, 1882. Eggenberger.

Iskolai könyveink, melyek a lélektanról foglalkoznak, eddig mind a belső szemlélet álláspontjáról írt német minták után készültek; egyik sem vette tekintetbe azon nagy változást, melyen ezen tudomány az utolsó évtizedek alatt átment, s azért éppen a physiologiai lélektan részletei az említett könyvekből hiányoznak. Dr. Pauer Imre ur, a ki a phil. propaedeutikával már régebben foglalkozik, az állami tanterv kívánalmaihoz képest újra átdolgozta egykori műveit s a jelen füzetben közli a tapasztalati lélektan elemeit, különös tekintettel ezen nálunk eddigelé eihanyagolt tanrészletre. — A mű berendezése a következő.

Az »Előismeretek«-ben a lélektan feladata, forrása és módszere említetnek röviden. Maga a tárgyalás két részre oszlik: Az 1-ső szól a lelki életről általában, felémlítve a test és lélek kapcsolatát, a lelki életnek szolgáló testi szervezetet, az idegrendszert, az idegalkatot (temperamentum), az egyéni természetet, az életkorokat és nemi különbséget, az alvást, álmodást és a lelki betegségeket.

A 2-dik rész »a lelki jelenségek főbb csoportjait« tárgyalja 6 fejezetben, a következő rendben. 1. Az érzetek. Azok intenzitásának megméréseire vonatkozó psychophysikai kutatások, az érzetek minősége, az érzetek hangulata s az erre befolyást gyakorló törvények képezik ennek tartalmát. 2. A képzetekről. Ezeket elosztja: szemléleti és képzeleti képzetekre (emlékezet és phantasia, hallucinációk, illúziók, az álmodás képzeleti). Erre áttér az összetett képzetek taglalására, melyekhez számítja: a complex képzeteket, a közképeket és függetlenül szól az ezekhez csatlakozó aesthetikai érzelmekről. 3. A tudat fogalma, viszonya a figyelemhez, a perceptio és apperceptio kérdései képezik a 3. fejezet tárgyát. 4. A tudat és képzetek tünetnényeinek címe alatt van szó a képek váltakozásá-

ról, részletesen az idő méréséről, mely a képek ezen váltakozása közben lefolyik. 5. A kedélymozgalmak, mint indulatok, vágyak, ösztönök és magasabb vágyak képezik az 5. fejezetet, végül a 6. fejezet az önkénytelen és önkényes mozgásokkal foglalkozik, elkezdve az egyszerű reflexmozgástól egész az akaratnak nevezett tüneményekig; befejezésül szolgál a különböző kifejező mozgások átnézete, melyek a mimikai nyelvben és beszédben érik el legfőbb fokukat (phrenologia és physiognomia).

Ennyit a munka berendezéséről. Átérve a tárgyalási módra és álláspontra, a művet tökéletes függésben találjuk Wundtnak »Grundriss der Physiologischen Psychologie« című művétől.* Wundt műve nem függ metaphysikai előzményektől; a kísérletek által igazolt és igazolható tanok képezik annak főtartalmát s ezen tanokat folytonos összefüggésbe hozni a physiologiai feltételekkel, a főtörekvése. Ezen oknál fogva a mű legnagyobb része az idegrendszer funkcióiáról, az érzéki szervek működéséről, általában azon részletekről szól, a melyek a külső megfigyelés tárgyait képezik, kevesebb gond van fordítva a belső megfigyelés tárgyát tevő érzés és akaras tüneményeire habár itt is folytonos tekintettel van az idegrendszerrel és annak működésével való összefüggésükre.

Pauer ur munkájánál ugyanazt tapasztaljuk; a psychophysikai rész képezi könyvének majdnem felét s a többi tárgyalás is ezen általános physiologiai felfogás befolyása alatt áll, mi által a mű 2-dik fele nehézkessé, sok tekintetben problematikussá és gymnasiumi könyv létére hiányossá válik. Oka ennek abban rejlik, hogy Pauer ur Wundt művét egyszerűen szó szerint excerptálta, a mely eljárás módval én egyáltalában nem tudok megbékülni. Itt-ott egy kis átmenetet csinál ugyan, de többnyire pusztá kihagyásokkal rövidíti Wundt művét. Én e helyett azt kívántam volna, hogy a feldolgozás ne fordítás legyen, hanem az eredeti mű szellemétől áthatott, annak módszerével szerkesztett külön munka, mely Wundtnak sok helyen nehéz stylusát a gymnasiumi tanuló szükségleteihez mérten megváltoztatta volna, s mely oly részletek tárgyalását is vonta volna maga után, a melyeknek mostani kezelése elégtelennek látszik, pl. az érzelmeké.

Pauer ur eljárásának ismertetéséhez a következő részleteket akarom például felhozni. Például, mondom és pedig t a l á l o m r a kikapva; mert az egész tulajdonképeni lélektani részletben egyetlen egy gondolat sincs, melyet ugyanily fogalmazásban Wundt művében meg ne találánk, a mit pontos összehasonlítás alapján állíthatok.

* Olvasóink bizonyára ismerik e művet s azért Pauer ur munkájának jellemzéséhez annak csak legfőbb sajátosságait akarom felemlíteni.

Dr. P a u e r I m r e.

p. 29. Azon legegyszerűbb jelenségek, melyekre végelemzésben összes lelkiállapotainkat visszavezethetjük, a melyek tehát a lelki élet legelső elemeit képezik: a tiszta vagy egyszerű érzetek.

W u n d t V.

p. 273. Diejenigen psych. Elemente, welche den Charakter einfachster Erscheinungen zweifellos an sich tragen, sind die reinen Empfindungen.

Dr. P a u e r I.

u. o. »Alattok a legeredetibb állapotok értendők, melyeket akkor találunk belső világunkban, midőn mindazon vonatkozásoktól és complicatióktól, melyeket a kifejlett tudat hoz létre, — abstrahálunk s az így még mindig fönmaradt állapotot, mint lelki életünknek legegyszerűbb elemét gondoljuk stb.«

W u n d t V.

p. 273. Wir verstehen unter ihnen die ursprünglichsten Zustände, welche der Mensch in sich findet, losgetrennt von allen Beziehungen u. Verbindungen, die das entwickelte Bewusstsein immer ausführt.«

Dr. P a u e r I.

p. 36. »Vannak érzetek, melyeknek hangulata annyira gyenge, hogy csaknem folytonosan azon különbözetlenségi pont körül mozog, a melyen keresztül folynak egymásba a kellemes és kellemetlen érzetek, mint ellentétes állapotok.«

W u n d t V.

p. 426. Doch gibt es zahlreiche Empfindungen, deren Gefühlston so schwach ist, dass sie fortwährend um jenen Punkt der Indifferenz sich bewegen (von welchem aus leicht ein Übergang zu Lust- oder Unlustgefühlen stattfindet).

Dr. P a u e r I.

u. o. »Mig más érzetek szakadatlanul erős hangulattal kísérvék elannyira, hogy náluk minden egyéb tulajdonságnál érellyesebben nyomul előtérbe a hangulat.«

W u n d t V.

u. o. Andere sind fast immer von starken Gefühlen begleitet, so dass bei ihnen der Gefühlston mehr als die sonstige Beschaffenheit der Empfindung sich der Beobachtung aufdrängt.

Dr. P a u e r I.

p. 71. »Több egyidejű képzet egy egészsze egyesül s mint ilyen szakadatlan összeköttetésben marad úgy a múlt, mint a következő képzetekkel. Egyszersmind azonban el is válik egyik a másiktól, mi által az összetevés vagy synthesis mellett az elkülönítő megkülömböztetés vagy analysis is lényeges nyilvánulata gyanánt jelentkezik a tudatnak.«

W u n d t V.

15. l. Mehrere Vorstellungen, welche gleichzeitig stattfinden, vereinigen sich daher zu einem Vorstellen, und das gegenwärtige Vorstellen bleibt mit dem in der Zeit vorangegangenen und nachfolgenden in stetiger Verbindung. Aber zugleich trennt sich in dem Wechsel des Vorstellens die eine Vorstellung von der anderen. So entspringt jene unterscheidende Thätigkeit des Bewusstseins, welche allerdings eine wesentliche Aeußerung desselben, nicht aber, wie man gemeint hat, sein Wesen selbst ist. (Ulricire céloz.)

Dr. P a u e r I.

p. 75. Percipiatnak tehát minden pillanatban az összes közzvetlen érzék ingerek, ezek utóhatásai, az emlékezeti képek, melyeket az associatio törvénye szerint a ható-ingerek felébresztettek. Ezek közül azután az apperceptio azok felé fordul, a melyekhez legtökéletesebben van accommodálva.

W u n d t V.

p. 725. »Percipirt werden also in jedem Augenblick theils alle unmittelbaren Sinnesreize, theils ihre nächsten als abgeschwächte Erregungen fortbestehenden Nachwirkungen, theils endlich die Erinnerungsbilder, die nach den Gesetzen der Association geweckt werden. Unter allen so vorhandenen Vorstellungen richtet sich dann die Apperception auf diejenigen, für welche sie am vollständigsten adaptirt ist.«

Dr. P a u e r I.

p. 48. A mozgás mellett a gyakorlat bír különös fontossággal; mely egyébként a mozgással a legszorosabb összeköttetésben is áll, a mennyiben a gyakorlat főleg mozgás által mozdítatik elő s a mozgathatlan testrészek gyakorlatra sem képesek.

W u n d t V.

p. 476. Mit der Bewegung hängt der Einfluss der Übung so nahe zusammen, dass beide kaum von einander zu sondern sind. Denn die Übung wird hauptsächlich durch fortwährende Tastbewegungen gefördert, und unbewegliche Theile sind der Übung fast ganz unzugänglich.

Dr. P a u e r I.

p. 60. Például, kényelmetlenül fekszem, vagy valami nyomja testemet s ezt az érzéki benyomást egy fárasztó munka, kimerítő küzdelem alakjában fogom fel; lélekzetem elakad — s azt álmodom, hogy fojtogatnak« stb. stb.

W u n d t V.

p. 657. »Eine unbequeme Lage des Schlafenden verkettet sich mit der Vorstellung einer mühseligen Arbeit, eines Ringkampfes — — —; eine steigende Athemnoth wird zur furchtbaren Angst des Alptrückens. — — — das den Schläfer zu erwürgen droht.«

Igy megy ez mindvégig egyik lapon úgy mint a másikon. Tantételek, példák, terminusok, kifejezések mind Wundt művéből vannak átvéve, úgy hogy valóban meglepetve kérdi magától az ember: micsoda e műben dr. Pauer Imre ur sajátja?

Pauer ur ugyan az előszóban azt mondja, hogy »a lelki jelenségek csoportosításánál, csekély változtatással, Wundt felosztását tartotta meg.« De ezen vallomás nem elegendő: mert nemcsak a csoportosítás Wundté, hanem a műnek egész tartalma, tárgyalási modora, nyelvezete, mondatai, — egyszerűval mindene. Az egyes fejezetek előtt említett »források« utánnézésre figyelemzethetők a tanuló; de Pauer urra nézve nem voltak források, mert azokból egy cseppet sem merített. Egyetlen forrása ezen művének Wundt. Ez önállótlanág, melyet Pauer ur Wundt művével szemközt magára vállalt, akadály volt sok helyen saját jobb előadási képességének érvényesítésében, s én csak sajnálatomat fejezhetem ki a felett, hogy az irodalmak gyermekkorában használatos ezen feldolgozási módot a mi philosophiai irodalmunk még mindig nem bírta legyőzni.

Eltekintve ezen kényes és kínos »eredetiségi« kérdéstől, önkényt felmerül azon további kérdés: maga a munka, így a hogy van, használható-e a gymnasiumi oktatásnál? E tekintetben azt vélem mondhatni, hogy használható munka. — Irálya nem rossz; egyes pontoktól eltekintve, a melyeken az eredeti Wundt-féle stylus nehézkessége javítást kívánna. Ajánlható kivált azért a munka, mert a legújabb kísérleti eredményekről értesít és a mi többet ér az eredmények egyszerű felemlítésénél (mert hiszen a számok véglegesen még nincsenek megállapítva), azoknak mintegy módszeres oldalával is megismertet. E műben nemcsak a Weber-Fechner psychophys. részleteit s azok logikai alapját találjuk, (a mit Pauer ur egészen helyesen földolog gyanánt emelt ki Wundt művéből), hanem azon igen érdekes kutatások is vannak benne, a melyek Czermák óta az időmérés terén oly meglepő finomságu eredményeket létesítettek. Igaz, hogy mindezek iskolai könyvbe nem való hosszadalmassággal vannak tárgyalva, a mint az nem is lehet máskép, miután egy oly specialis nagy műnek kivonatozása folytán eredtek. Az ügyes tanár azonban könnyen ki fogja jelölhetni az elhagyásokat Kétesebb már azon körülmény, hogy az akaratnak azon hely engedtesék-e, melyet neki Wundt ad? viszonya a figyelemhez, az apperceptióhoz az-e, melyet Wundt vél megállapíthatni? Épen olyan bajos a Wundt-féle tan a fogalomról, a kedélymozgalmakról, a melyet megjegyzés nélkül semmi esetre sem lehet elfogadni s tanítani.

Nem lehet szándékom, Wundtnak művét bírálat alá fogni; még sem mellőzhetem először kivált azon veszélyre figyelmeztetni, mely a logikai gondolkodást azon tétel folytán tenyegeti,

hogy a »fogalom« csak »postulatum.« Azt hiszem, Herbartnak ezen tétele, melyen a Hegel elleni ellenszenv tisztán észlelhető, el volna hagyandó azért, mert a logikai gondolkodás nem postulatum, hanem tény, s így nem postulatumokban, hanem tényleges alakzatokban történik. Ha a fogalom csak postulatum, és nem tény, akkor logikai gondolkodás nem lehet, az egész logikai tan a fogalmakról s azok kapcsolatairól tévedés. Ez ellen azonban gondolkodásunk ténye maga a döntő instantia contraria. A fogalomnak természete sem enged ilyen felfogást. A fogalom a dolognak lényeges jelentése, a mely tényleg különbözik azon érzéki jegyeiktől, melyeket az egyes tárgyakban észlelünk. Epen azért ezen érzéki jegyekből mintegy agglutinatio, hozzáragasztás útján azt szerkeszteni soha nem sikerülhet.

A másik megjegyzésem vonatkozik a kedélymozgalmakra. Érzelmek hatnak képzeletünk lefolyására s azokat más irányba terelik. E visszahatások a kedélymozgalmak, az indulat és ösztön. Ez Wundt tana s Pauer uré is. Megvallom, hogy tisztán nem látom át ennek lehetőségét. Érzelmek hatnak a képekre; ezeket terelik más irányba. Megengedem; de akkor képzetekmozgalmáról kell szólni és nem »kedélymozgalmakról.« Mert hiszen csak a képek indulnak más irányba, az érzelmek változatlan, azaz a kedély állapota. A dilemma tehát egyszerűen ez: vagy képzetmozgalmakról kell szólnunk, a mi nem felel meg az indulatok közönségesen ismert természetének; vagy magok azon érzelmek, melyek a képzetekre visszahatnak, képezik máris az indulatot s akkor a képzetek mozgása egészen felesleges, mert csak következményes jelleg. Az érzelmeknek olyan meghatározása is, milyen a Pauer urtól elfogadott Wundt-féle, hogy azok a tudat reakciói a képzetekkel szemben, csak azon esetre engedhető meg, ha tudat és érző lényeg egynek vétetik. Ezt pedig Pauer nem mutatta ki, Wundtnak pedig nem világos e tekintetben bizonyítása. De ha érzelmek = tudatreakció, akkor mit jelentessen ilyen phrasis pl. 86. l. »a benyomás a vele összekapcsolt érzelmek által közvetlenül hozza mozgásba belsőnkét?« Ha az érzelmek = tudatállapot, akkor az érzelmek csak nem hozhatják mozgásba maga magát! Hiszen az a belső, az épen a tudat, azaz az érző lényeg. Ha azonban kétséssé vált a kedélymozgalmak meghatározása, akkor azoknak elosztása indulatokra és vágyakra szintén kétes, a mint csakugyan a vágnak tényleg másutt van helye, az akarati tünetmennyeknél s nem az indulatok mellett.

Volna még több megjegyzésem a Wundt-féle tanra; de nem levén feladatom ennek bírálata, elhagyom s arra szorítkozom, hogy szaktársaim figyelmét a munkának épen ezen két legkényesebb pontjára felhívom. Wundtnál az indulatok elosztása és leírása nem volt szükséges, mert nem iskolai könyvet akart

irni. Pauer urnál ezen részletezés elhagyása lényeges hiány; mert az állami tanterv azért is taníttatja a lélektant, hogy az érzelmek alapján érintkezésbe hozza ezen tant az irodalmak tanításával, melyeknek kivált szépirodalmi része képezi a gymnasiumba tartozó főrészeket. E tekintetben Pauer ur lélektana nem felel meg a kitűzött célnak. Az aesthetikai érzelmek taglalása (46. l.) sokkal sekélyebb, sem hogy itt számba jöhessen a fordításszerű kidolgozásban e helyen egy hibát nem szabad elmellőznünk. Pauer ur szerint: aesthetikaiaknak ezen érzetek azért nevezetnek, »a mennyiben a művészi hatásnak csakugyan a leglényegesebb alkotórészét teszik, tehát éppen nem abban a complicált értelemben, a melyet a közönséges nyelvhasználat fűz e szóhoz.« Ez egyszerűen tévedés; mert a közönséges nyelvhasználat »aesthetikai« alatt éppen a »művészetit« szokta érteni. Pauer urat itt félrevezette Wundt, kit ő e ponton csak felületesen tekintett meg. Wundt szerint (p. 469) aesthetikaiak ezen érzelmek azért, mert szemléletiek. »Dies entspricht auch dem unmittelbaren Wortsinn, der auf die Wirkung des Wahrgenommenen, also der Vorstellungen hinweist.« Ez az *αισθητικαί* szóból ered. Hogy Herbart a moralis érzelmeket is az aesthetikába vette, azt akarja Wundt mellőzni művében, nem pedig a »közönséges nyelvhasználatbeli« értelmét e szónak, mint Pauer ur tévesen értette.

Nem iskolai tankönyvbe való a műnek csak fejezetekre való felosztása. A tanulóknak az egyes problémáknak neveit külön kell ismernie, ezek képezik emlékezeté számára mintegy a nyugpontokat s azért a paragraphusok szerinti beosztást az iskolai tankönyvekben meg kell tartani. Wundt műve szólhat megakasztás nélkül a problémákról, mert nem iskolai könyv; Pauer ur iskolai könyvének paedagogiai szempontból nem szabad e tekintetben Wundt modorát követnie. Ez azonban mellékes megjegyzés.

Végül a nyelvezetre vonatkozólag ajánlatos volna biztos terminusokban megállapodni. Ha már az »érzetek« és »képzetek« közti különbséget meg akarják tartani, (ámbar nézetem szerint ez csak labilis és önkényes megkülönböztetés), akkor az »érzetek« helyett jó volna az »érzékletek« nevét használni, mely az angol és francia »sensation« és a német »Sinnesempfindung«-nak teljesen megfelel s nem rejti magában azon kétértelműséget, mely a magyar »érzet«-ben, Sensation és Gefühl jelentését egyformán zárja magába. »Erzet« az érzésre megy vissza: pedig ettől lényegesen különbözik. Annál csúnyább akkor az ilyen terminus: »érzék-érzetek« (Sinnesempfindung), melyet Pauer ur használ szükség nélkül a 30-ik lapon.

Pauer ur nyelvezetére egy kifogásom volna. Sok helyen ugyanis latin terminusokat használ, úgy mint Wundt az ő mű-

vében, a hol a magyar szó sokkal világosabb. Ilyenekül feltűntek egyebek közt pl. *orgán* = szerv v. *organum*; *central-szerv* = központi szerv; *motoricus* = mozgató; *disponál* = rendelkezik (pl. 18); *factor* = tényező; *character* = jellem; *constatál*, a mit Pauer ur különös előszeretettel használ, bármilyen nem *stylaris* kifejezés is; *individualitás* = egyéniség; *intensitás* = ereje; *qualitás* = minőség; *specificus* = sajátos; *disponibilis* = felhasználható; *continuum* = folytonos sor; *distinctio* = megkülönböztetés; *complex* = összetett; *localisatio* = elhelyezés; *anaesthesia* = érzéstelenség; *qualitative*; *retina* = reccsártya, szemreceg; *reproductio* = felélesztés; *associatio* = kapcsolás; *complicáltság* = bonyodalmasság; *individualis dispositio* (57. l.); *disparatus* = egyező (a logika úgy használja); *articulált nyelv* = tagolt nyelv; *postulátum* = követelmény; *definiálni* = meghatározni; *abstractio* = elvonás; *synthesis* = összehés; *analysis* = felbontás; *accommodatio*, *adaptatio* = alkalmazkodás; *percipiálni* = felfogni; *registráló* = jegyző; *negativ* = tagadó, nemleges; *applicatio* = alkalmazás; *specialis* = tüzetes stb.; *adaptálva*, *adaptationalis* tisztán át vannak véve; *prospectiv*, *retrospectiv* = előre, hátra tekintő, fordult; *eo ipso* (89); *arteriák* = üterek; *periphericus* = kerületi; stb. stb. Ez annál inkább meglepő, mert Pauer ur nem retteg vissza az olyan terminustól sem, mint pl. »váladék« (Secretion) a 106-ik lapon. Magyar nyelvünk jó terminusait elhagyni, s ezek helyébe az idegen, rozsul ragozott, csunyául hangzó szavakat átvinni, csak gondatlan stylusban történhetik. Azt reméljük, hogy Pauer urnak e tekintetben kevés követője leszen.

Összefoglalva mindezeket s eltekintve attól, hogy a munka egészen önállótlan kivonat, a művet tanítási vezérfonalul is használhatónak tartom, mindenesetre pedig ajánlható a tanulóknak utánnézésre és olvasásra, kivált azon oknál fogva, mert a *physiologiai lélektan mód szeres* oldalát kellő világosságba helyezi s így ezen gondolkodási irányhoz szoktathatja a tanulót. Az általam felemlített kérdéses pontokat és hiányokat a tanár javíthatja és pótolhatja nehézség nélkül s a terminológián a változtatás még könnyebben eszközölhető. A füzet kiállítása semmivel sem díszesebb, mint Babics úr könyvéé, melyről a M. Ph. Sz. 4-dik füzetében volt szó.

Böhm Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Revue Philosophique de la France et de l'étranger-paraissant tous les mois, dirigée p. Th. Ribot. Paris. Septième année

J. Delboeuf értekezésének, mely az V—VI—VIII. füzetben tekintélyes helyet foglal el, címéből »Determinisme et Liberté« mást várna.

vében, a hol a magyar szó sokkal világosabb. Ilyenekül feltűntek egyebek közt pl. *orgán* = szerv v. *organum*; *central-szerv* = központi szerv; *motoricus* = mozgató; *disponál* = rendelkezik (pl. 18); *factor* = tényező; *character* = jellem; *constatál*, a mit Pauer ur különös előszeretettel használ, bármilyen nem *stylaris* kifejezés is; *individualitás* = egyéniség; *intensitás* = ereje; *qualitás* = minőség; *specificus* = sajátos; *disponibilis* = felhasználható; *continuum* = folytonos sor; *distinctio* = megkülönböztetés; *complex* = összetett; *localisatio* = elhelyezés; *anaesthesia* = érzéstelenség; *qualitative*; *retina* = reccsártya, szemreceg; *reproductio* = felélesztés; *associatio* = kapcsolás; *complicáltság* = bonyodalmasság; *individualis dispositio* (57. l.); *disparatus* = egyező (a logika úgy használja); *articulált nyelv* = tagolt nyelv; *postulátum* = követelmény; *definiálni* = meghatározni; *abstractio* = elvonás; *synthesis* = összehés; *analysis* = felbontás; *accommodatio*, *adaptatio* = alkalmazkodás; *percipiálni* = felfogni; *registráló* = jegyző; *negativ* = tagadó, nemleges; *applicatio* = alkalmazás; *specialis* = tuzetes stb.; *adaptálva*, *adaptationalis* tisztán át vannak véve; *prospectiv*, *retrospectiv* = előre, hátra tekintő, fordult; *eo ipso* (89); *arteriák* = üterek; *periphericus* = kerületi; stb. stb. Ez annál inkább meglepő, mert Pauer ur nem retteg vissza az olyan terminustól sem, mint pl. »váladék« (Secretion) a 106-ik lapon. Magyar nyelvünk jó terminusait elhagyni, s ezek helyébe az idegen, rozsul ragozott, csunyául hangzó szavakat átvinni, csak gondatlan stylusban történhetik. Azt reméljük, hogy Pauer urnak e tekintetben kevés követője leszen.

Összefoglalva mindezeket s eltekintve attól, hogy a munka egészen önállótlan kivonat, a művet tanítási vezérfonalul is használhatónak tartom, mindenesetre pedig ajánlható a tanulóknak utánnézésre és olvasásra, kivált azon oknál fogva, mert a *physiologiai lélektan mód szeres* oldalát kellő világosságba helyezi s így ezen gondolkodási irányhoz szoktathatja a tanulót. Az általam felemlített kérdéses pontokat és hiányokat a tanár javíthatja és pótolhatja nehézség nélkül s a terminológián a változtatás még könnyebben eszközölhető. A füzet kiállítása semmivel sem díszesebb, mint Babics úr könyvéé, melyről a M. Ph. Sz. 4-dik füzetében volt szó.

Böhm Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Revue Philosophique de la France et de l'étranger-paraissant tous les mois, dirigée p. Th. Ribot. Paris. Septième année

J. Delboeuf értekezésének, mely az V—VI—VIII. füzetben tekintélyes helyet foglal el, címéből »Determinisme et Liberté« mást várna.

az olvasó, mint a mit talál. A szabadság nem mint moralis problema van itt vitatva, de inkább mint metaphysikai szorosabban véve koszmológiai tárgy.

F. P a u l h a n a »materialismus ujjászületéséről« (la renaissance du matérialisme) ír, bevallván, hogy ő maga is hajlik a materialismushoz, vagy inkább empirismushoz, de az eddigi rendszerek közül egyik sem elégíti ki. Különösebben André Lefèvre, Wyrouboff s Latourneau műveivel foglalkozik, azokban látván a francia újabb materialismus képviselőit. Az elsőnek például szemére veti, hogy az ő kísérlete sem sikerült a »materia« definiálására. Nem vehetjük ilyennek azt, hogy a materia egy elvont általános terminus, melyet kényelmesen lehet az elemek (azot, hydrogen, carbon) e g y s z ó v a l való elnevezésére használni. Akkor ne tulajdonítsanak neki realitást. A materialismus és positivismus ellenséges testvérek, csak két faja az experimentalis philosophiának: mindkettő megengedi az ismeretek némi relativitását s óvakodik a tudományok körén túl szemlélődni. Wyrouboff mégis tagadni akarja az atyafiságot, módszere szerinte nincs szüksége az universum tudományának — a philosophiának — annál inkább az egyes tudományoknak. Paulhan a pert úgy dönti el, hogy helyesli a materialistáknál a hypothesisekhez való folyamodást: a materialismus kevésbé dogmaticus s hol ilyen, ott is inkább tagad (atheismus); hanem aztán nézetei kevésbé határozottak és jellemzetesek. A positivismus sem nem állítja, sem nem tagadja isten lételet s bármit mondjanak, isten létele csakugyan lehető. E tartózkodás különben kimagyarázható a positivismus idegenkedéséből minden psychologiai analysisistól. Az emberi érzelm szempontjából P. szerint sincs e l s ő ok. Wyrouboffnak nem ad igazat abban, hogy a materialismus soha sem lehet tudományos s mindig ellenmondásokba lyukad ki: ez csak egyes rendszerekről mondható. Abból, hogy eddig nem lehetett a materialismus az igazi philosophia, nem következik, hogy egykor ne lehessen. Csak meg kell tisztítani az eddigi homályosságtól s ellenmondásoktól s határozottabb s egységesebb alakot adni neki. P. lehetőnek tartja a különböző empiricus theoriák egyeztetését egy rendszerbe. De hogy miként? — ezzel adós marad.

P. T a n n e r y alkalomszerűnek tartja miletusi Anaximander emlékét feleleveníteni ma, midőn az ő világfejlődésről való tana újra divatba jött. Forrásul felhasználja G. T e i c h m ü l l e r Studien zur Geschichte der Begriffe (Berlin 1854) művét, de saját tanulmányaiból kiegészítve. — Legérdekesebb azonban Anaximander theoriája a világ előállításáról, mely szerint a mozgás (forgás) örök. régiebb, mint a víz: ez szül és bont szét minden dolgot: ez sodorta előbb központja felé a nehéz tömeget, melyből formáltatott a föld körülvevő légkörével, mint fa körül a kérget hozta létre a homoru spherát, mely a gyors, szakadatlan forgás következtében rétegekre szakadt s az equator körül concentricus gyűrűkké képződött . . . Az égi tűz idővel elpárologtatta a nedves tömeg nagy részét, földünk a párolgás üledéke. Az első állatok a vízből származtak tövises hajtól fedve, melyet aztán később a szárazon elvesztettek. Az ember a töle különböző állatoktól származott. — A physiologusok ezen tana ellenében állította

Xenophanes az universum absolut voltát s változatlanágát. E két tan közt ingadozott a világra vonatkozó speculatio mai napig. Az Anaximandertől félretett kérdés maig egyik főtárgya a tudománynak és philosophiának.

A Revue Phil. VI. füzetét A. Espinas nyitja meg egy tanulmány-nyal a sociologia jelenlegi állásáról Franciaországban. (Études sociologiques en France). Őt egyik iskola sem elégíti ki, sem a machiavellismus, sem a részben Rousseaura támaszkodó esetről-esetre való politika, melyben sajátságosan az empirismus és dogmatismus fognak kezet. A spiritualisticus metaphysika s a kantianismus álma az »isten országa« azon hitből indúlván ki, hogy az ember valami természet feletti dolog. Vissza kell hozni a politika tudományát a földre s e végre elfogadni, hogy a sociologia csak folytatása a biológiának s az emberi társaság egy concret élő valami, afféle mint az állati társaság. Okoskodásainak folyamán kettőt igyekszik megmutatni: hogy az egyed társaság s a társadalom élő egyed, szerves test. Az elsőre nézve felhasználja E. d. Perrier könyvét (»Les colonies animales et la formation des organismes«). Az evolutio tana szerint az élet felsőbb alakjai az elemi alakok csoportosulása utján jöttek létre, a sejtet kivéve csakugyan minden egyed feloszlik elemi egyedekre. A társadalmi csoportosulásban nem ilyen-e a családok első egyesülése, a politikai társaság végső elemeiből? Az egyed Perrier szerint combinált részek társulása egy egész 'előhozására, mely képes legyen magától élni, minden physiologiai segítség nélkül s magához hasonló társulásokat hozni létre. Az egysejtű állatok — a plastidák — már ily egyedek. Uj magasabb individualitást képeznek a meridek, ezek már egész telep (spongia, hydra); több merid teszi a zooidat s minden felsőbb rendű állat ilyen. Itt már nem követheti őt Espinas. Azok a részek nem élhetnének a többi részek nélkül; nem a részekből lesz az organismus, de az egész teszi a részeket organsokká.

F. Paulhannak is van még egy érdekes fejtegetése a VI. füzetben a személyiség változásairól normalis állapotban (Les variations de la personnalité a l'état normal). Alkalmat szolgáltatott erre azon vita, mely újabb időben a kettős tudalom (double conscience) nevű lelki betegség felett folyt. Paulhan nem akar a vitába beleelegyedni; ő csak azt akarja megmutatni, hogy a személyiség ama beteges változásainak meg van az analogiája egészséges állapotban is. továbbá, hogyha az embert csakugyan egységnek vesszük, ez egység a testen alapul, nem a lelken s inkább az agy alsóbb functioiban, mint a főbb szellemi működésekben keresendő, s hogy végre az ember éppen nem bevégzett egység, ilyenné a fejlődés útján lesz. Az amnesia (egyes szavak, tények elfelejtése) mindenikünknek előfordul, ha valamire nem figyelmeztünk, ha valami nem érdekel; máskor későbbem jut valami eszünkbe vagy olyan merül fel emlékezetünkben, a mire nem is gondolunk. A részegség már fél örültség. Normalis állapotban is előfordul az é n megoszlása, sőt nem nehéz kimutatni, hogy személyiségünk több darabból van összetéve. Más bennünk a polgár, a családfő, a tudós, a vadász stb. Lehet valaki vallásos és istentagadó egyszerre. E különböző é n-ek egymást keresztezik, néha szövetkeznek egymással egy-

más ellen. A nevelés, az életviszonyok sokat tehetnek a meghasonlásnak úgy előidézésére mint megszüntetésére. Belső és külső okok játszhatnak benne szerepet. Normalis fejlődésnél bizonyos conventionalis egység következik be a személyiségben.

Az itt ismertetett önálló cikkeken kívül több könyvismertetés és bírálat teszi még a *Revue Phil.* V. és VI. füzetének tartalmát. Ilyenek Ribot-tól a Wundt psycho-physikai újabb kutatásainak ismertetése; Th. Bernard-tól az optikai csalódások magyarázata. Ismertetve vannak egyebek közt W. Wundt-tól: *Die Aufgaben der experimentellen Psychologie*; Robinet-tól: *La philosophie positive*. G. Renard-tól: *L'homme est-il libre?* stb. Azonkívül angol, német, olasz folyóiratok.

II. Vierteljahrschrift für wissenschaftl. Philos. Unter Mitwirkung von M. Heinze u. W. Wundt, herausgegeben v. R. Avenarius. 6. Jahrgang. 3. Heft. — Három önálló értekezést hoz, melyek közül kettő folytatás t. i. Laas E. Vergeltung und Zurechnung. 5. Art. (Schluss). — Schmitz-Dumont. Die Kategorien der Begriffe und das Congruenzaxiom. 3. Art. — Igen érdekes és fontos cikket közöl J. v. Kries (freiburgi) »Ueber die Messung intensiver Grössen und über das sogen. psycho-physische Gesetz« cím alatt. Tudvalevőleg Weber E. H. azt találta, hogy két, érzékünkre ható ingernek bizonyos véges nagyságban kell különböznie, hogy különbségünk ránk nézve észrevehető legyen. Ezen és más tapasztalatokon épül Fechner »psycho-phys. törvénye«, melyszerint az érzéklet, az inger log-áral arányosan növekszik ($\gamma = \log \beta$), mások ellenben azt állítják, hogy az érzéklet az ingerrel arányosan növekszik. Kries elvont okoskodás alapján kihozza, hogy legelőször is intensív nagyság nem mérhető egyszerűen, mivel egy intenzitási sornak különböző fokait egyenlőknek állítani minden közelebbi megállapodás nélkül, nem bír kellő értelemmel. Ahol az exact tudományok terén intensív nagyságot határoznak, ott mindig vagy tér- és időmennyiségek méréséről vagy egyszerű számlálásról van szó; s tér- és időalakzatokra kell az intenzitást felbontani mérés céljából. Az érzékletek méréséről szintén csak akkor lehet szó, ha önkényesen megállapítjuk, hogy azok sorában a különböző intenzitási fokok egyenlőknek veendőek. Azért azon vita: vajjon az érzéklet az inger logaritmusával vagy az ingerrel arányosan növekszik-e? nem képez tárgyi differentiát, hanem csak félreértésen alapuló szóvita. A cikknek főpontja a mérték ellen fordul, melyet Fechner az »éppen érezhető különbségben« vél találhatni. Számos, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi esetben ezen mérték ellenmondásokra vezet. Ugy pl. a centralis és peripherikus látásban egy bizonyos fény egyforma erősnek látszik, daczára annak, hogy az érzékenység a centrumban sokkal erősebb, mint a szemrecek kezdetén. Így tehát azoa érzéklet, mely több »épen érezhető különbségből« van összetéve, épen oly erős, mint az, mely sokkal kevesebb ily különbségből áll. Ugyanilyen eredmények észlelhetők más érzékeknél is.

A füzet további lapjain Wundt V. elkezdí »Logische Streitfragen« cím alatt védekezését Sigwart, Rehmke és Lipps ellen, kik Wundt logi-

kájának első részét, mely kivált az ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik, különböző folyóiratokban megtámadták. Ez első cikkben tárgyalja: 1) a logika, psychol. és ismeretelmélet viszonyát s fentartja azon tanát, hogy a psychol. azt tanítja, mikép folynak le képzetek, a logika, mikép kell azoknak lefolyniok, ha az igazság felé akarnak vezetni, az ismeretelmélet pedig ez ismeret kriteriumáról és határaitól szól; 2) a fogalmak logikai és psychol. jelentését.

Az »Anzeiger«-ben ismertette találjuk: Dr. Post H. A. következő jogbölcészeti műveit. 1. Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit 1875. 2. Der Ursprung des Rechts. 1876. 3. Anfänge des Staats- und Rechtslebens. 1872. 4. Bausteine für eine allg. Rechtswissenschaft, auf vergleichend ethnologischer Basis. Bd. I. II. 1880 és 1881. Oldenburg. Schulze. *)

Van még egy kisebb polemia Schmitz-Dumont és Wernike között; lapszemle és könyvszemle.

ÚJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK. **

1. Magyar.

Földvári Mafsznyik Endre. A szép mint fenséges. Aesthetikai tanulmány. Első kötet. Selmecebánya. A selmeceb. hradó könyvnyomdája. 1882. Ára 1 ft.

2. Angol.

Brown's Dr. J. Locke and Sydenham, and other Papers (Horae Subsecivae. Ist. Series) New Edition.

Huxley T. H. Science and Culture, and other Essays. 8vo 10 sh. 6 d.

Rosmini-Serbati, Antonio. The Philosophical System of. Translated by Thomas Davidson. 16 s.

3. Francia.

L. Bourdeau. Théorie des sciences: plan de science intégrale. 2 vol. Paris. Germer-Bailliére.

Colins. Science sociale. Tome VI. Bruxelles.

J. P. Dessaigues. Études sur l'homme moral, fondées sur les rapports de ses facultés avec son organisation. 3 vol. Paris. Delalain (ouvrage posthume).

* A művek, kivált az utóbbi, megérdemelnék, hogy hazai jogphilosophusaink valamelyike részletesebben mutatná be politizáló közönségünknek.

** Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek. Szerk.

kájának első részét, mely kivált az ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik, különböző folyóiratokban megtámadták. Ez első cikkben tárgyalja: 1) a logika, psychol. és ismeretelmélet viszonyát s fentartja azon tanát, hogy a psychol. azt tanítja, mikép folynak le képzetek, a logika, mikép kell azoknak lefolyniok, ha az igazság felé akarnak vezetni, az ismeretelmélet pedig ez ismeret kriteriumáról és határaitól szól; 2) a fogalmak logikai és psychol. jelentését.

Az »Anzeiger«-ben ismertette találjuk: Dr. Post H. A. következő jogbölcészeti műveit. 1. Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit 1875. 2. Der Ursprung des Rechts. 1876. 3. Anfänge des Staats- und Rechtslebens. 1872. 4. Bausteine für eine allg. Rechtswissenschaft, auf vergleichend ethnologischer Basis. Bd. I. II. 1880 és 1881. Oldenburg. Schulze. *)

Van még egy kisebb polemia Schmitz-Dumont és Wernike között; lapszemle és könyvszemle.

ÚJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK. **

1. Magyar.

Földvári Mafsznyik Endre. A szép mint fenséges. Aesthetikai tanulmány. Első kötet. Selmecebánya. A selmeceb. hirodó könyvnyomdája. 1882. Ára 1 ft.

2. Angol.

Brown's Dr. J. Locke and Sydenham, and other Papers (Horae Subsecivae. Ist. Series) New Edition.

Huxley T. H. Science and Culture, and other Essays. 8vo 10 sh. 6 d.

Rosmini-Serbati, Antonio. The Philosophical System of. Translated by Thomas Davidson. 16 s.

3. Francia.

L. Bourdeau. Théorie des sciences: plan de science intégrale. 2 vol. Paris. Germer-Baillière.

Colins. Science sociale. Tome VI. Bruxelles.

J. P. Dessaigues. Études sur l'homme moral, fondées sur les rapports de ses facultés avec son organisation. 3 vol. Paris. Delalain (ouvrage posthume).

* A művek, kivált az utóbbi, megérdemelnék, hogy hazai jogphilosophusaink valamelyike részletesebben mutatná be politizáló közönségünknek.

** Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek. Szerk.

G. D. Laverdant. Lettre à M. Littré et aux positivistes. — La mort de M. Littré. — Le Miracle. 3 vol. Paris. Libr. catholique V. Palmé.
 Marion, Henri. Leçons de psychologie, appliqués à l'éducation. 4 fr. 50.

Renan, Ernest. Qu'est ce qu'une nation? Conférence. 1 fr.

Souriau, P. Théorie de l'invention. 3 fr.

Soury, Jules. Philosophie naturelle. 3 fr. 50.

4. Német.

Förster T. Ueber aesth. und eth. Weltanschauung. Ein Vortrag. Halle. Strien. 50 Pf.

Gonne Chr. Frdr. Das Gleichgewicht in der Bewegung. Philos. Betrachtungen. Dresden. v. Zahn. 2 M. 50 Pf.

Günther Ant. gesammelte Schriften. Neue Ausg. in 9 Bdn Wien. Braumüller.

Hauffe Gust. Entwicklungsgeschichte des menschlichen Geistes. Materialien der Psychol. 2. Aufl. Leipzig. Wigand. 6 M.

Heymons C. Ed. v. Hartmann. Erinnerungen aus den J. 1868—1881. Mit Hartmanns Porträt. Berlin, C. Duncker. 1 M.

Jodl Friedr. Geschichte der Ethik in der neuesten Philos. 1 Bd. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, mit einer Einleitung über die antike und chrl. Ethik. Stuttgart. Cotta. 8 M.

Lotze H. Grundzüge der prakt. Philos. Leipzig. Hirzel.

Ohnerast E. v. Geschichtsphilos. Abhandlungen. Berlin. Thormann & Goetsch. 50 Pf.

Pfleiderer E. Lotze's phil. Weltanschauung nach ihren Grundzügen. (81 S.) Berlin, G. Reimer. 1 M. 60 Pf.

Rüdinger. Ein Beitrag zur Anatomie des Sprachcentrums. Stuttgart Cotta. 4 M.

Stricker Dr. Studien über die Sprachvorstellungen. Wien. Braumüller.

Stricker Dr. Studien über die Bewegungsvorstellungen.

Wolff Hermann. Gemüth und Charakter. 6 Vorträge. Leipzig. Gerhard. 2 M. 50 Pf.

5. Olasz.

Della Scala, Francesco. Discorso di filosofia. Vol. III. Firenze. L. 3.

Scalzuni G. L'uomo ed il materialismo. Studii. Milano. L. 3.

Siciliani P. Della psicogenia moderna in servizio degli studii biologici, storici e sociali. 3a. ediz. Bologna. L. 4.

Simoncelli, prof. A. L'uomo ed i bruti paragonati sotto l'aspetto psicol. — metafisico. Padova. L. 10.

Traina Tom. Dati positivi nella evoluzione del diritto. Torino Camilla e Bertolero.

Vera A. Problema dell' assoluto. Parte IV. Napoli, Morano.